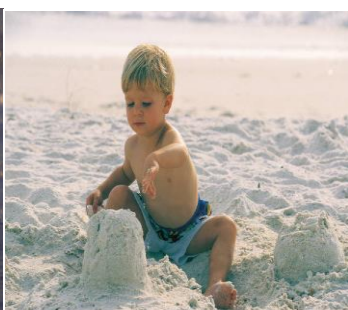

FOZILJON KIYIKBOYEV

**BADIIY ASARNING MUAMMOLI TAHLILI
(OTALAR VA BOLALAR MUNOSABATLARI
ASOSIDA)**

UDK 821.512.133

BBK 83.8

Ushbu qo'llanma oliy o'quv yurtlarining 5220100 – filologiya (o'zbek filologiyasi) ta'lim yo'nalishi talabalariga adabiyotshunoslik fanlari uchun mo'ljallangan bo'lib, undan ijtimoiy fanlar yo'nalishlari sohalarida, o'rta, o'rta maxsus va boshqa o'quv yurtlarining ma'ruza, amaliy dars soatlarida, ma'naviyat va ma'rifat tadbirlarida, turli seminar mashg'ulotlarida ham foydalanish mumkin.

Qo'llanma magistrlar, katta ilmiy xodim-izlanuvchilar, tadqiqotchilar va keng kitobxonlar ommasi uchun ham mo'ljallangan.

Mashul muharrir:

filologiya fanlari doktori, professor

Yo'ldosh SOLIJONOV

Taqrizchilar:

filologiya fanlari doktori, professor Salimaxon Mirzayeva

filologiya fanlari nomzodi, dotsent Dildoraxon Abdullayeva

F.Kiyiboev

SO'Z BOSHI

Mamlakatimizda mustaqillik qo'lga kiritilishi bilan ijtimoiy-siyosiy yoki iqtisodiy sohalaridagina emas, ma'naviy-ma'rifiy, madaniy-adabiy jabhalarda ham katta o'zgarishlar yuzaga keldi. So'nggi yillarda yurtimizda milliy qadriyatlarimizni qayta tiklash va ularni yangicha sharoitda rivojlantirish, inson omiliga e'tiborning yanada kuchayishi, jamiyatning asosiy bo'g'ini bo'lgan oila, mahalla roliga e'tibor berilishi har bir shaxsning o'z farzandi va qo'ni-qo'shnisi oldidagi mas'uliyatini chuqurroq his etishga olib kelmoqda.

2012 yilning davlatimiz rahbari tarafidan "Mustahkam oila yili" deb nomlanishi ham bejiz emas. Oilaga bu qadar katta e'tibor, davlat siyosati darajasiga ko'tarilishining sabablari o'zbek xalqining oilaparvar ekanligida, ota-bobolarimizning oilani muqaddas deb bilganliklarida, har bir ezgu amal, jiddu jahd avvalo oiladan boshlanganligidadir. Prezidentimiz 2012 yilga nom berilishi munosabati bilan so'zlagan ma'ruzalarida: "Ongli yashaydigan har bir odam yaxshi anglaydiki, bu yorug' olamda hayot bor ekan, oila bor. Oila bor ekan, hayot abadiyligi, bebaho ne'mat bo'lmish farzand bor. Farzand bor ekan, odamzod hamisha kelajakni o'ylab, ezgu orzu va intilishlar bilan yashaydi", - deb to'g'ri ta'kidlaydilar. Bu yangi davr inson tafakkurida ham teran evrilishlarning paydo bo'la boshlashi, milliy qadriyatlarning tiklanishi, jamiyatning barcha sohalarida qadimiy va boy an'analarning yangi tarixiy sharoitda rivojlantirilishi bilan xarakterlanadi. "Oila, o'zining shakli va tuzilishidan qat'iy nazar, jamiyatda asosiy bo'g'in sifatida tan olinadi – oila hayotining davomiyligining oshuvi, ya'ni to'rt va bosh avlod mavjud bo'lishligi butun dunyoda odatdagi holga aylanib bormoqda", - deyiladi yana bir manbada¹.

Ma'naviy merosga munosabat, badiiyat sohalarida ham tahliliy talabchanlik vujudga keldi. Oilaning murakkab masalalari, otalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarning chuqur va haqiqiy ildizlarini aniqlash, mojarolar va o'zaro kelishmovchiliklarning sabab va oqibatlarini realistik tahlil eta bilish, shu bilan yangi

¹Қарилик муаммолари бўйича Халқаро ҳаракатлар режаси ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг қарияларга муносабати тамойиллари. – Тошкент, 1999. – 30-бет.

avlod ruhiga ajdodlar oldidagi burchi hamda mas'uliyatini anglata olish shu kungi badiiy adabiyotning eng dolzarb muammolaridan sanaladi.

O'tgan asrning so'nggi choragida dunyoga kelgan o'zbek nasri namunalarida otalar va bolalar o'rtasida paydo bo'lgan muammolarni ilmiy jihatdan tahlil etishni davrning o'zi taqozo etmoqda edi. Buning ob'ektiv va sub'ektiv sabablari mavjud bo'lib, bulardan eng muhimi Istiqlol tufayli o'zligimizga qayta boshlaganimiz, ulug' ajdodlarimiz nomiga munosib bo'lish istagining tug'ilishi va izchil izga solinishi, o'tmishda yaratilgan eng yaxshi urf-odatlarining qayta tiklanishi, 1998 yilni "Oila yili", 2002 yilni "Qariyalarni qadrlash yili", 2008 yilni "Yoshlar yili", 2010 yilni esa "Barkamol avlod yili" deb e'lon qilinishi bo'ldi. Respublikamiz Prezidenti I.A. Karimov ana shunday asriy qadriyatlarimizni inobatga olib, "Inson zoti borki, dunyoga orzu-umid bilan keladi. Alloh bergan kuch-quvvat va aql-zakovatini ezgulik yo'lida namoyon qilib, oila, uy-joy quradi, farzandlar o'stiradi. Har bir ota-ona o'z zurriyotining hech kimdan kam bo'lmasligiga, ularni o'zi boshlagan ishlarining davomchisi etib tarbiyalashga intiladi. O'ylaymanki, biz mana shu qadriyatlarni yoshlarimiz qalbiga ham singdira olsak, bu fazilatlar ularning insoniy e'tiqodiga aylansa, yurtimizda barcha oilalar ahil, osoyishta va baxtli hayot kechiradi, jamiyatimizda doimo tinchlik va barqarorlik hukm suradi"¹, degan edi.

Barcha musulmon xalqlari kabi o'zbeklarda ham oilaviy munosabatlar tizimi, shu jumladan, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar hamda farzand tarbiyasi an'analari, asosan, islom e'tiqodi negizida shakllantirilgan. Islom e'tiqodining asosiy manbalari – Qur'oni karim va hadisi shariflarda jamiyatda kishilar o'rtasidagi munosabatlar, oilaviy – maishiy munosabatlarning shunday murakkab va takomillashgan dasturi ishlab chiqilgan bo'lib, uning mazmun-mohiyati barkamol insonni tarbiyalashdan iboratdir. "Oila nizomsiz bo'lsa, uning yomon oqibati butun millatga ta'sir etar va shu sababdan fazilat yeriga razolat, taraqqiyot o'rniga tubanlik negiz qurar. Xudoning o'zi asrasinu, agarda bir millatga bunday hol ro'baro' kelsa, u millat kitobining so'nggi varag'i ochilg'usidur", - deb yozadi Rizouddin ibn Faxruddin².

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10. - Т.: Ўзбекистон, 2002. – Б. 161-163.

² Ризоуддин ибн Фахруддин. Оила. – Тошкент: Мехнат, 1991. – 7-бет.

Mamlakatimiz Konstitutsiyasida ham insonparvarlikning o'ziga xos milliy qirralari mavjudki, bu dunyo mamlakatlari konstitutsiyalarining hech birida uchramaydi. Unda jamiyatning asosiy bo'g'ini hisoblangan oila, onalik va bolalik muhofazasi kafolatlari, ota-onalarning o'z farzandlari ustidagi, farzandlarning esa voyaga yetganlarida ota-ona oldidagi g'amxo'rlik va majburiyatlari¹ milliy, islomiy qadriyatlarga monand belgilanganligi inson omiliga bo'lgan beqiyos g'amxo'rlikning ifodasidir.

Odamzod yaralgandan buyon otalar va bolalar muammosi bor va u hamisha dolzarb masalalardan biridir. Yurtimizning ma'naviy hayotida ro'y berayotgan ana shunday ulkan o'zgarishlar, jarayonlar oila timsolida, ajdodlar va avlodlar munosabatida qanday aks etganligini badiiy ifodalashni ham taqozo etmoqda. O'tgan asrning boshlari va so'nggi choragida bu muammolar turli ko'rinishlarda aks etgan bir qator badiiy asarlar dunyo yuzini ko'rdi.

Asrlar davomida bashariyat hamisha axloqiy barkamollik sari intilib keladi. Hayotdagi barcha o'zgarishlar inson faoliyati, uning dunyoqarashi, hayotda egallagan siyosiy-ijtimoiy mavqei va maishiy turmush darajasiga daxldordir. Insonning amaliy faoliyatida ma'naviy-axloqiy muammolar turli ko'rinishlarda mavjud bo'lib, ular hamisha yetakchi o'rinni egallagan va uni hal etish ko'pincha hayotda pafos darajasiga ko'tarilgan.

Insoniyat hayotida ba'zi axloqiy kategoriyalar davrlar, zamonlar o'tishi bilan eskirib, iste'moldan chiqishi mumkin. Lekin shunday axloqiy kategoriyalar ham borki, ular na zamon, na davr, na yillar ta'siriga uchramay, muqim qolaveradi, bashariyatning doimiy hamrohi bo'lib yashayveradi. Shunday abadiy kategoriyalardan biri ajdodlar va avlodlarning almashinuvi, otalar va bolalarning o'zaro munosabatlari, ular o'rtasida paydo bo'ladigan ijtimoiy, maishiy-axloqiy kelishmovchiliklardir.

Insoniyat vujudga kelgandan buyon otalar va bolalar muammosi bor va u hamisha dolzarb bo'lib kelgan. Bu muammo odam bolasining ibtidoiy davrdan chiqib, ongi shakllangandan keyin ham davom etdi, ayniqsa, jamiyatda sinflar va tabaqalar paydo bo'lishi bilan yanada kuchaydi. Buning asosiy sababi dunyoqarashlarning

¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. XIV-боб. Оила. 64-66 - моддалар. –Т.: Ўзбекистон, 2003.

turlichaligida, yashash sharoiti, jamiyat tuzumining o'zgarishidadir. Albatta, yoshlar bilan keksalarning dunyoqarashi har doim ham bir xil bo'lavermaydi. Hamisha bu dunyoqarashlar o'rtasida ziddiyat bo'lib turadi.

Buning tub sabablari mavjud bo'lib, u insoniyatning tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy-siyosiy turmushning o'zgarishi, ma'naviy-axloqiy tamoyillarning yangilanishi bilan bog'liq. Shunisi ham borki, otalar va bolalar o'rtasidagi qarama-qarshilik, ziddiyatlar turfa ko'rinishlarda – goh ijtimoiy-siyosiy, goh iqtisodiy, goh maishiy-axloqiy, goh g'oyaviy-mafkuraviy ko'rinishlarda voqe bo'lib, turli ko'lam va shakllarda tabaqalar, guruhlar, millatlar, hatto mamlakatlar o'rtasidagi mojarolar, urush- janjallar orqali hal etilgan.

Buyuk Britaniyaning tarixiy-etnografik muzeyida saqlanayotgan, bundan olti ming yil muqaddam yozilgan yodgorlikda aytilishicha, “Hozirgi yoshlar ota-bobolaridek emas, ular axloqsiz, hayot qadrini bilmaydilar”¹. Yoki Bobil xarobalaridan topilgan to'rt ming yil avvalgi yodgorlikda aytilishicha, “Hozirgi yoshlar badniyat, beg'am, umrini bekor o'tkazishga moyil toifadir”². Yunon faylasufi Suqrotning e'tiroficha, “Yoshlar hayotni qadrlamaydilar”³.

Ko'rinadiki, ota-bobalar o'z farzandlarining faoliyatidan hech qachon qoniqmaganlar va bu o'z-o'zidan ular o'rtasida ma'lum ziddiyatlarni keltirib chiqargan. O'z navbatida o'sib-unib, yangicha tafakkur bilan voyaga yetayotgan farzandlar ham otalarining xatti-harakatlaridan, turmush tarzidan to'la qoniqmaydilar va ularni inkor etib, o'z qarashlarini hayotga tadbiq etishga intiladilar. Jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri ham shu munosabatlardir.

Hayotda ro'y beradigan otalar va bolalar o'rtasidagi azaliy muammo badiiy adabiyotda aks etmasligi mumkin emas. Chunki, hayotda ajdodlar va avlodlar almashinuvi o'z izini u yoki bu darajada qoldiradi. Bu esa hayotning badiiy ko'zgusi bo'lgan adabiyotda, aks etishi, shubhasiz. Shu bois adabiyot paydo bo'libdiki, otalar va bolalar muammosi ham badiiy asarlarda aks etib kelmoqda. Binobarin, F.Kafka aytganidek, “O'g'ilning otaga isyoni adabiyotning eng qadim mavzusi va dunyoning

¹ “Туркистон” газетаси. 2004 йил 19 январь.

² Шу манба.

³ Шу манба.

eng ko'hna muammolaridandir"¹. Otalar va bolalar muammosi asrlar mobaynida o'zbek adabiyotining ham doimiy mavzusi bo'lib kelayotir.

Yuqoridagi ko'chirmalar va mulohazalardan ma'lum bo'ladiki, ajdodlar hamda avlodlar almashinuvi qonuniy tarixiy jarayon bo'lib, bu jarayon har doim ham silliq va osoyishta kechavermaydi. Hayotning badiiy ko'zgusi bo'lgan adabiyot ana shu almashinuv jarayonining butun murakkabligi, ziddiyatlari, kelib chiqish sabablari va oqibatlarini haqqoniy tasvirlashga burchlidir.

Ajdodlar va avlodlar almashinuvi insoniyat hayotida doimiy ravishda ro'y berishi tufayli otalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlar butun jahon xalqlari ijtimoiy hayoti va adabiyotining bosh muammolaridan sanaladi. Adiblar va adabiyotshunoslar mazkur muammo yechimiga o'zlari mansub bo'lgan millat mentalitetidan kelib chiqib yondashadilar. Bu muammo rus va g'arb adabiyotida nisbatan keng qamrovda tadqiq etilgan². O'zbek adabiyotshunosligida garchi sho'rolar mafkurasi hukmron davrlarda millat, qadriyat va tushunchalarga nisbatan "shaklan milliy, mazmunan sotsialistik" deb nomlanuvchi soxta g'oyalar ostida tazyiq o'tkazilgan bo'lishiga qaramay, bu masalani u yoki bu darajada yoritish qisman davom etaverdi³. O'sha davr hayotida chuqur ildiz otgan shaxsga sig'inish illatlari, "sotsialistik realizm" metodi talablari, kommunistik partiyaning badiiy adabiyotga yo'l-yo'riq ko'rsatishi san'at asarlarining hayotiyligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Otalar va bolalar muammosi ham uzoq vaqt "kommunistik axloq normalari" asosida hal etib kelindi. Qo'llanmada otalar va bolalar muammosi,

¹ Кафка Франц. Замок. Новеллы и притчи. – М., Политиздат, 1991. – С. 550.

² Лебедев Ю.В. Роман И.С.Тургенева "Отцы и дети". – М.: Просвещение, 1982; Писарев Д.И. Сочинение В.4-х т. Т.1. – М., 1981; Оскоцкий В. Роман и история. Традиции и новаторство советского исторического романа. – М.: Худ. лит-ра, 1980; Фрейд З. Достоевский и отцеубийство. "Я" и "Оно". Книга 2. – Тбилиси, 1991; Фрейд З. Введение в психоанализ. – М., 1990; Гаспирали И. Оврупо маданиятига бир танқидий назар // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – Тошкент, 1996. 26 январь.

³ Қўшжонов М. Конфликт ва маҳорат. – Т.: Бадий адабиёт, 1962; – 359- б; Шу муаллиф. Ўзбекнинг ўзлиги. – Т.: Халқ мероси, 1994; – 136- б; Ҳозирги ўзбек адабиётининг миллий ўзига хослиги (жамоа). – Т.: Фан, 1984. – 200 б; Ёқубов Ҳ. Адабий мақолалар. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1970; Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари: Филол. фан. докт ... дисс. автореф. – Т., 1993; Худойберганов Н. Сени ўйлайман, замондош. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1983; Норматов У. Насримиз уфқлари. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1974; – 224 б; Каримов Ҳ. Ҳозирги ўзбек насаида ҳаёт ҳақиқати ва инсон концепцияси. (70-80-йй).: Филол. фан. докт ... дисс. автореф. – Т., 1974; Қуронов Д. Адабиёт надир ёки Чўлпоннинг мангу саволи. – Т.: Зарқалам, 2006; –126 б; Холмуродов А. Одил Ёқубов романларида психологизм: Филол. фан. номзоди ... дисс. – Т., 1991; Авазов Н. Махмудхўжа Бехбудийнинг ижодий мероси: Филол. фан. номзоди ... дисс. автореф. – Т., 1995.

milliy mentalitetga xoslik masalasi rus, jahon adabiyoti va o'zbek nasrining ayrim namunalari asosida tahlil qilinadi.

Masalaning tarixiy ildizlariga e'tiborni qaratish maqsadida qadimgi adabiy, diniy-falsafiy manbalar, xalq og'zaki ijodi va mumtoz adabiyotimizdan ayrim namunalar, g'arb adabiyotidan otalar va bolalar mavzusiga bag'ishlangan ayrim asarlar, o'zbek adiblari A.Qodiriy, Cho'lpon, Hamza, Said Ahmad, O.Yoqubov, P.Qodirov, O'.Hoshimov, M.Ali, E.Samandarov, M.M.Do'st, Sh.Bo'taev, N.Norqobilovlarning tarixiy va zamonaviy mavzularda yaratilgan asarlari tahlil qilindi. Shuningdek, ayrim masalalarni aniqlash va hal etish uchun qiyoslash maqsadida ayrim yosh yozuvchilar qalamiga mansub asarlar ham misolga olindi.

Qo'llanmada badiiy adabiyotda muhim o'rin tutgan otalar va bolalar muammosining o'ziga xos xususiyatlari g'oyaviy-estetik tizimning tarkibiy qismi sifatida yoritildi. Azaliy muammo talqini folklor materiallari, mumtoz, rus, jahon hamda o'zbek nasrining tarixiy va zamonaviy mavzulardagi namunalarida inson ma'naviy olamining turfa ko'rinishlardagi tasviri, o'ziga xos milliy qirralari tahlillar asosida yoritib berildi. Qo'yilayotgan muammoning genezisi, qay daraja va qay yo'sinda namoyon bo'lishini belgilovchi asosiy omillari aniqlandi. Ushbu muammo bilan bog'liq muhit tahlil doirasiga tortildi. Mavzuni qalamga olgan turli davrning adiblari o'z uslubidan kelib chiqib, masalaga qay tarzda yondashganligi ochib berildi. Shu bilan birga har bir asar tipologik aspektda va o'ziga xos jihatlari asosida oydinlashtirildi.

FOLKLOR ASARLARIDA OTA-BOLA MUNOSABATI

Reja:

- 1. Qadimgi davr qissalari, rivoyatlarida otalar va bolalar munosabatlari masalasi.**
- 2. O'zbek xalq ertaklarida farzand tarbiyasi haqida.**
- 3. Xalq dostonlarida ota va bola munosabatlarining badiiy ifodalanishi.**

Tarixiy manbalardan ma'lumki, kishilik jamiyati har doim o'sish- o'zgarishda, uzluksiz rivojlanishda (ayrim inqirozlarni mustasno qilganda) yashaydi. Ana shu

jamiyatning gultojisi hisoblangan inson muttasil ravishda mukammallikka intiladi. O'z kelajagining bekami-ko'st, ideal darajada bo'lishini orzu qiladi, mukammal jamiyat qiyofasini sog'inib yashaydi. Shubhasiz, u ana shu orzusiga yetish sog'inchini qondirish uchun intiladi va yo'lida uchraydigan to'siqlarga qarshi kurashadi. Binobarin, har bir avlod hayotga o'z nuqtai nazari bilan qaraydi. Uning tafakkuri, orzu-intilishlari, psixologiyasi, o'zidan avvalgi otalarining qarashlari, tasavvuri, imkoniyatlari bilan mos kelmay qoladi. Ana shu nomutanosiblik tufayli mavjud muhitda shakllanayotgan avlod tasavvuri va tafakkurida muayyan o'zgarishlar yuz beradi. Shularni nazarda tutgan holda, jamiyat hayotining muayyan bosqichida ajdodlar va avlodlar ziddiyatining kelib chiqishi, qay yo'sin yoki darajada namoyon bo'lishini belgilovchi asosiy omillarni quyidagilarda ko'rish mumkin:

- 1) siyosiy-ijtimoiy tuzum;
- 2) iqtisodiy-madaniy turmush tarzi;
- 3) mafkuraviy-axloqiy qarashlar;
- 4) ruhiy-ma'naviy holat.

Bu omillar jamiyat va inson munosabatlarining o'zagini tashkil etadi. Mana shu omillarga asoslangan holda aytish mumkinki, otalar va bolalar muammosining mavjudligi reallik bilan uzviy bog'langan ob'ektiv hodisa bo'lib, u har qachon u yoki bu ko'rinishda, u yoki bu darajada namoyon bo'laveradi.

Muammoning ildizlari uzoq tarixga ega ekanligini hisobga olgan holda, o'zbek nasri namunalari bilan cheklanmay, kerak o'rinlarda fikrni isbotlash, izchillikka erishish maqsadida boshqa janrlardagi manbalar va turli davrlarga ham murojaat qildik.

Asosiy e'tibor nafaqat otalar va bolalar o'rtasidagi ziddiyatlar, balki ular orasidagi munosabatlarning turli ko'rinishlari – oilasi, farzandlari oldida o'z ma'naviy burchini unutgan otalar, farzandlik sadoqati, burchidan yiroq bo'lgan nobakor, noshud farzandlar, “Olmaning tagiga olma tushadi” naqliga monand holatlar yoki ular o'rtasidagi ibratli, samimiy aloqalar, ota o'g'itlari, nasihatlar, vasiyatlariga amal qilib, kamolga erishgan avlodlar taqdiri aks etgan asarlar talqiniga qaratilib, muammo doirasida muqoyasalar qilindi.

Otalar va bolalar muammosining tarixiy ildizlari inson yaratilib, farzand dunyoga kelgan ilk kunlardan boshlangan deyish mumkin. Binobarin, Hazrati Odam safiy alayhissalom bilan uning bolalari o'rtasidagi munosabatlar – Ota g'azabiga uchragan Qobil va uning kirdikorlari, Hobilning ko'rguliklari, baxillik, xiyonat, manfaatparastlik, qarindoshlar o'rtasidagi zaif mehr - shafqat tuyg'ulari, qotillik kabi ma'siyatlar odamzodning paydo bo'lgan kunidan boshlab to qiyomatgacha qismatiga aylanganligi isbot talab qilmaydigan haqiqatdir. Otalar va bolalar muammosi Sharq xalqlarining uzoq tarixi bilan bog'liq bo'lib, bu munosabatlar diniy-falsafiy manbalarda ko'proq aks etgani ma'lum.

Rivoyat qilishlaricha, payg'ambar Ibrohim Xalilulloh budparast otasi Torixni bu yo'ldan qaytarishga urinadi. Lekin unga Allohdan otaga nisbatan nasihatda muloyimroq bo'l, degan vahiy keladi.

Yana bir rivoyat. Yusuf alayhissalom otasi Ya'qub alayhissalomni Misrga olib kelishlarini buyuradi. Huzuriga kelgan otasi bilan otdan tushmay ko'rishganligi uchun Alloh undan norozi bo'lib, uni boshqa payg'ambarlardan yetmish yil keyin jannatga kiritadi.

Boshqa rivoyat. Nuh alayhissalom bir kuni soya joy topib uxlab yotardi. O'g'illari uning atrofida o'z ishlari bilan band edilar. Shu topda shamol ko'tarilib, Nuh alayhissalomning avrati ochilib qoldi. Buni ko'rgan o'g'li Hom qah-qah otib kuldi. Nuh alayhissalom uyg'onib, Homning adabsizligidan jahli chiqdi va “yuzing qora bo'lsin” deb duoibad qildi. Otaning ana shu qarg'ishi oqibati o'laroq, Homning yuzi qoraydi va uning naslidan payg'ambarlik uzildi.¹

“Otalik farzi” rivoyatida keltirilishicha, Xorun ar-Rashid bir qassobni kuzata turib o'z kasbining ustasi ekanligiga qoyil qoladi. Qassob har qanday qo'yni ko'rib undan qancha go'sht va yog' chiqishini bexato aytar edi. Xalifa u bilan dunyoviy, diniy ilmlar borasida ham savol-javob qiladi. Biroq, qassob bu sohalarni umuman bilmas edi. Xorun ar-Rashid bundan jahli chiqib, uni o'limga hukm etadi. Xalifaning oldiga qassobning ikki o'g'li kelib, otasiga berilgan savollarga ikkalasi javob aytishga izn so'raydilar. Qassob o'g'illarining ilmi yetuk, o'zlari zehnli va idrokli yigitlar edi. Xalifa chiqarilgan

¹ Рабғузий Н. Қисаси Рабғузий. – Т.: Ёзувчи, 1990. 1-китоби; Асрор Самад. “Оқ (қ) падарлик”. – Т.: Фан, 2006.

hukm baribir o'zgarmasligini aytganda, qassobning katta o'g'li: "Ey muhtaram jamoa! Bola – loy, ota va ona kulol emasmi? Bola onadan o'g'ri, qotil yoki aldoqchi bo'lib tug'ilmaydi-ku. Uni tarbiyalovchi ota-ona va tashqi muhitdir. Otamizga chiqargan hukmni otamizga emas, uning otasiga chiqarish kerak edi. Otamiz o'zi ilmsiz bo'lsa ham bizni shunchalik ilmi, ma'rifatli bo'lishimizga sharoit yaratdi. Otamiz tahsinga loyiqdir, -deydi¹. Mazkur rivoyatda ota va bola o'rtasidagi ijobiy munosabatlar tufayli otaning xalifa tomonidan avf etilishiga sabab bo'lgani ko'rinadi.

Bu ko'hna muammo Yusuf Xos Xojibning "Qutadg'u bilig", Ahmad Yugnakiyning "Hibat-ul haqoyiq", Ahmad Yassaviyning "Devoni hikmat", Sulaymon Boqirg'oniyning "Boqirg'on kitobi" asarlarining bosh mavzularidan sanalgani ham og'zaki va yozma badiiy tafakkurning ibtidosidan boshlab katta ahamiyat kasb etib kelayotganligini isbotlaydi.

Demak, bugungi adabiyotda mavjud bo'lgan otalar va bolalar muammosining ildizlari xalq og'zaki ijodining turli janrlari, qadimgi miflar, afsona va rivoyatlar hamda mumtoz adabiy merosga borib taqaladi. Shu bilan birga, adabiy-madaniy aloqalar ta'sirida muammoning badiiy talqiniga jahon adabiyoti namunalarining ham ta'siri bo'lgan va bo'laveradi.

Sa'diy Sheroziyning didaktik mazmundagi mashhur asari "Guliston"dagi hikoyatlardan birida o'g'lining oqil va zebojamolligidan mamnun ota hamda nodon o'g'ilning tilagi haqida so'z boradi. "Avvalg'i holimda mening farzandim bo'lmas erdi. Oqshom va kunduz orzusida erdim. Haq taolodin tazarru va zorlig' bila farzand talab etar erdim. Bu vodiya bir daraxt bordurkim, ulug' ziyoratgohdur. Barcha xaloyiq aning atrofig'a borib hojatlari xudoyi taolodin tilarlar. Men ham ul daraxtning ostig'a borub, necha oqshomlar oning tubida yuzumni ojizlig' tufrog'iga surtub tazarru niyozlar ko'rguzdum, to Haq taolo mundoq oqil va zebojamol farzandni menga ato qildi". O'g'li bu so'zni eshitib, qoshidagi yorlariga ohista der erdikim: "Agar ul daraxtning qaysi yerda erkonin bilsam erdi, men ham onda borib duo qilg'ay erdum, to otam o'lg'ay

¹Оталик фарзи. / Ҳабибуллоҳ Раҳматуллаев. Отамнинг ривоятлари. – Наманган, 2003. – 45-бет.

erdi”¹. Buni qarangki, otaga Olloh tomonidan farzand berilgan, u bu inoyatdan mamnun bo’lsa, noqobil o’g’il esa padarining o’limini tilaydi.

Manbalardan ma’lum bo’lishicha, birinchi jinoyat Odam Atoning o’g’li Hobil tomonidan sodir etilgan. U ukasi Qobilni hasad tufayli o’ldiradi va uning jasadini qanday yashirishni o’ylab turganda, bir qarg’aning o’z sherigini yerga ko’mayotganini ko’rib, unga ergashib yo’l tutadi. Hobilning dastlabki jinoyatidan so’ng insoniyat uchun bunday razilliklar hali hamon yo’ldosh bo’lib kelmoqda. Keltirilgan Sa’diy rivoyatidagi farzandning tilagi ham jinoyat bilan tengdir. Negaki, farzand vujudining sababi otadir. Unga somelik va itoat sharq xalqlarida farz hisoblanadi. Qolaversa, birovga qilingan har qanday yovuzlik, avvalo, odamning o’ziga qilgan yomonligidir.

Shuningdek, inson o’zining peshonasiga bitilgan ana shu abadiy qismat chizgilarini dastlab og’zaki shaklda dunyoga ma’lum qildi, qalb iztiroblari-yu, quvonchlarini qo’shiqlar, maqollar, topishmoqlar, ertak va dostonlar orqali ifodaladi.

Muammoning ildizi birinchi navbatda xalq og’zaki poetik ijodidan oziqlanadi. Folklorning qariyb barcha janrlarida ota-bola muomalasi, munosabati, ular o’rtasida paydo bo’ladigan muammolarga ishora qilingan asarlar mavjud. To’g’ri, ularda biz kutgan darajadagi keskinlik, voqeabandlik yoki alohida liniyani tashkil etuvchi syujet uchramaydi. Ammo xalq donishmandligiga xos qisqa, lo’nda misralarda bu azaliy muammoning ayrim qirralari ochib beriladi. Masalan, xalqning uzoq davrlar mobaynida o’z tajribasi bilan omuxtalangan, asrlar mobaynida shakllangan, ming karra sinalgan donolik qomuslaridan biri bo’lgan maqollarda oilaviy masalalar, otalar va bolalar o’rtasidagi ma’naviy-axloqiy munosabatlarga oid turmush tajribalaridan tug’ilgan saboqlar talaygina uchraydi².

Xalqimizda “Ota rozi-xudo rozi”, “Otang o’tirgan uyning tomiga chiqma”, “Yaxshi bola – otaga quvvat, yomon bola-uqubat”, “Yaxshi bola – to’rga tortar, yomon bola – go’rga”, “Otang to’ng’iz bo’lsa, bog’lab boq” kabi ko’plab maqollar mavjud bo’lib, shu tipdagi maqollarning paydo bo’lishi otalar va bolalar ziddiyatini susaytirib turishga xizmat qilib kelgan. Agarki, shu mazmundagi maqollar qadim o’tmishda

¹ Саъдий Шерозий. Гулистон. – Тошкент, 1993. – 83-бет.

² Ўзбек халқ мақоллари. - Т.: Адабиёт ва санъат, 1989. –Б. 164-166.

yaratilgan, milliy mentalitetga singgigan ekan, demak ular jamiyat hayotini me'yorlashtiruvchi axloqiy mezon sifatida zarur bo'lgan.

O'zbek xalq ertaklari orasida ham donishmand otalar, ota niyatini amalga oshirib, murod-maqсадlariga yetgan oqil farzandlar, ota vasiyatlari, o'git va nasihatlariga amal qilmay rasvoyi olam bo'lgan noshud o'g'illar, otalari bir, lekin boshqa-boshqa onalardan tug'ilgan farzandlarning yoki bir ota, bir onadan yaralgan zurriyotlarning bir-birlariga va o'z ota-onalariga turlicha bo'lgan munosabatlari aks etgan ibratli namunalar ko'p uchraydi. Ertaklarda ota-ona va farzandlar munosabati masalasi yaqqol ko'zga tashlanadi. Ko'pchilik ertaklarda bosh qahramon hulq-atvorining qanday bo'lishi sababi u qanday oilada tarbiya ko'rgani bilan izohlash mumkin. Erka-tantiq bo'lib tarbiyalangan farzandning voyaga yetgach, o'z ota-onasiga ham pand berishi yoki taqdiridagi qiyinchilik va kulfatlarga duch kelishi, ota-onaning yuzini yerga qaratishi, kambag'al, lekin halol ota-onaning farzandlari ulg'aygach esa ularni to'rga olib chiqishi, orzu-maqсадlariga yetkazishi kabi g'oyalar ochib beriladi. Zero M.Gorg'kiy aytganidek, "Dunyoda ibrat bo'lmaydigan hech narsa yo'q, o'zida "didaktika", ibrat vositalarini mujassamlantirmagan birorta ham ertak topilmaydi"¹. Ana shunday o'zbek xalq ertaklaridan biri "Uch og'a-ini botirlar"²dir.

Ertakdagi ota o'g'illariga shunday nasihat qiladi: "To'g'ri bo'linglar – bexavotir bo'lasiz, maqtanchoq bo'lmang-xijolat tortmaysiz, dangasa bo'lmang – baxtsiz bo'lmaysiz". Ota nasihati tufayli farzandlar yuksak axloqli, mustahkam irodali, qo'rqmas, jasur, bir - biriga mehr - shafqatli bo'lib ulg'aygan. Botirlarning ertak syujetidagi harakatlari, munosabatlarida axloq va odobning yuksak namunasini ko'rish mumkin. Ular bir ota, bir onaning farzandlari, bir manzil tomon birga safarga chiqadilar va murod-maqсадlariga yetadilar. Aksincha, "Bulbuligo'yo"³ ertagida esa uch og'a-inilarning o'z otalariga bo'lgan munosabatlari, mehri, sadoqati, mas'uliyati xulqidan, gap-so'zi-yu, xatti-harakatidan anglashilib turadi. Bu ertakda ham xuddi "Uch og'a-ini botirlar"dagi singari uch aka - uka ota topshirig'ini bajarish uchun safarga chiqadilar.

¹ Горький М. Адабиёт ҳақида. Адабий танқидий мақолалар. – Т.: Бадий адабиёт, 1962. – Б.319.

² Ўзбек халқ эртаклари. Зумрад ва Қиммат. – Т.: Ўзбекистон, 1990. – Б. 163-171.

³ Ўзбек халқ эртаклари. Зумрад ва Қиммат. – Т.: Ўзбекистон, 1990. –Б. 285-296.

“Bulbuligo’yo” ertagidagi ota – podshoh, o’g’illari uch xotindan, ular bir-biriga o’gay, ijtimoiy kelib chiqishi jihatidan ham farq qiladilar: shahzodalarning to’ng’ichi va o’rtanchasi shohlar avlodiga mansub (onasi malika), kenja shahzodaning onasi esa kambag’al tabaqadan chiqqan. Oddiy xalq o’z ichidan chiqqan yigit shohning o’g’li bo’lsa ham tadbirkor, oqil, ishbilarmon, qo’rqmas va zukko ekanligiga urg’u beradi. Kenja shahzoda otasiga ham, akalariga ham sadoqatli. Otaning topshirig’ini bajarish uchun astoydil harakat qiladi va murod-maqсадiga yetadi. Jonining huzurini ko’zlab, topshiriqni bajarish o’rniga tirik qolishni afzal ko’rgan akalarini ham topib olib ketadi¹.

Xalqimiz o’rtasida pand-o’git shaklida aytiladigan, syujeti qisqartirib qo’llanadigan ertak turlari ham borki, ularning barchasida ota-ona va farzand o’rtasidagi munosabat, axloqiy tarbiya masalalari aks etadi. Misol uchun, bog’bon va uning uch o’g’li haqidagi ertakda otaning bor xazinasini tok ostiga ko’milgani aytiladi. Dangasa yigitlar tok ostini kavlab hech narsa topmaydilar. Tok esa meva qilib ularga daromad keltiradi. Uch o’g’il otaning bergan ta’lim-tarbiyasini anglab oladi. Yoki to’qqizta cho’pni yakka-yakka sindirishni buyurib, so’ng ularni bir bog’lam holida sindirishni buyurgan ota va o’g’illari haqidagi ertakda ham tarbiyaviy-axloqiy masala turadi.

Tahlil qilingan ertaklarda otalar va bolalar o’rtasida muammodan ko’ra, ideal munosabat haqida gap boradi. Boshqacha aytsak, bu o’rinda shu muammoning yuzaga kelmasligi uchun zarur bo’lgan tarbiya masalasiga urg’u beriladi. Ya’ni, muammo hayotning o’zida mavjud, ertakda esa uning yechimi, da’vosi haqida so’z boradi. Demak, ularda otalar va bolalar muammosi bilvosita aks etgan deb hisoblash mumkin.

Otalar va bolalar o’rtasidagi munosabatlar “Go’ro’g’li” turkumi, “Alpomish” dostonlarida ham, rivoyatlar, afsonalar, og’zaki hikoyalar singari folklor janrlarida ham o’ziga xos milliy ko’rinishlarda namoyon bo’ladi. Bularning barchasi xalqimiz o’z hayotida ro’y berayotgan yoki berishi mumkin bo’lgan turli-tuman muammolarni xalq og’zaki ijodi namunalarida aks ettirib, avlodlarni ogohlantirganligini ko’rsatadi.

Tayanch so’zlar:

Avlodlar va ajdodlar ziddiyati, jamiyat va inson munosabatlarning o’zagi, o’z ma’naviy burchini unutgan otalar, noshud, kamolga erishgan avlodlar taqdiri, Odam

¹ Булбулигё / Само тулпори. – Тошкент, 1987. – 25-39-бетлар.

Ato va uning farzandlari, Nuh va uning uch o'g'li, "Bulbuligo'yo" ertagida ota obrazi, "Go'ro'g'li" va "Alpomish"da ota va bola munosabati.

Adabiyotlar:

1. Imomov K., Mirzaev T. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990. – 304 b.
2. Gorkiy M. Adabiyot haqida. Adabiy tanqidiy maqolalar. – T.: Badiiy adabiyot, 1962. – B.319.
3. O'zbek xalq ertaklari. Zumrad va Qimmat. – T.: O'zbekiston, 1990. – B. 163-171.
4. Samo tulpori. – Toshkent, 1987. – 25-39-betlar.

YOZMA ADABIYOT NAMUNALARIDA OTA-BOLA MUNOSABATI

IFODASI

Reja

1. **Firdavsiy "Shohnoma"si ko'hna o'tmishdagi tarbiya masalasi.**
2. **Alisher Navoiy ijodida ota-bola munosabati.**
3. **"Farhod va Shirin" dostonida komil farzand timsolining gavdalanishi.**

Yozma adabiyot paydo bo'lgach, muammolar badiiy asarlarga ko'chdi va aniq timsollar orqali ifodalandi, Sharq adabiyotining ajralmas tarkibiy qismi bo'lgan o'zbek mumtoz adabiyotida birorta namuna yo'qki, unda otalar va bolalar muammosi u yoki bu darajada aks etmagan bo'lsin. Xalq og'zaki ijodi namunalarida o'z ifodasini topgan otalar va bolalar munosabatlari yozma adabiyotda yanada ko'lamliroq, chuqurroq, rang-barangroq, keskinroq tarzda namoyon bo'ladi. Folklor an'analarini davom ettirgan yozma adabiyot uning eng yaxshi fazilatlarini chuqur o'zlashtirib, yangi va yanada muhimroq qirralarini ochdi hamda boyitdi.

Ilk yozma manbalardan tortib to hozirgacha izchil davom etib kelayotgan ajdodlar va avlodlar muammosi ham hanuzgacha o'z yechimini topmaganligi, aksincha, tobora murakkab va turli qirralari inkishof etilayotgani bu mojarolarning ildizi g'oyat chuqur va hayotning o'zi singari murakkab ekanligidan dalolat beradi.

Firdavsiyning "Shohnoma"sida ham ko'hna o'tmishdagi avlodlar almashinuvi jarayonida voqe bo'lgan to'qnashuvlar, ziddiyatlar va ularning oqibatlari otalar va

bolalar obrazlari orqali aks ettirilgan. Qariyb to'rt ming yillik tarixiy davrni o'z ichiga olgan bu asarda ellik podshohlik tasvirlanadi. Unda ayrim sulolalar tarixi keng va batafsil yoritilsa, ba'zi podshohlar shunchaki eslab o'tiladi yoki bir necha misrada munosabat bildirish bilan kifoyalaniladi. Buning sababi shoh va shahzoda (ota-bola) munosabatiga borib taqaladi. Qaysiki, shoh ota roziligi bilan taxtga o'tirgan bo'lsa, u uzoq yillar hukmronlik qilgan, xalqi shod va farovon yashagan. Masalan, bobosining roziligi bilan taxtni boshqargan Hushang 40, uning aqlli o'g'li devband Taxmurasp 30, uning "aslzoda farzandi Jamshid", "sadoqatli otaning pandi"ni diliga mahkam tugib, belini yaxshilik kamari bilan bog'laganligi tufayli 700 yil hukmronlik qildilar¹. Yoki aksincha. Har holda shoir toju taxt mojarosini hal etishda otalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlar muhim o'rin tutganligini real tarixiy yohud afsonaviy voqealar orqali haqqoniy tasvirlaydi.

Dostonda otalar va bolalar obrazlari hamda ular o'rtasidagi munosabatlar marjon singari tizilib o'tadi. Rustam va Suxrob, Luxrasp va Gushtasp, Gushtasp va Isfandiyor, Kaykovus va Siyovush, Xisrav va Sheruya kabi ota - bolalarning tarixi va to'qnashuvlari asarda ajdodlar hamda avlodlar muammosi tarzida alohida o'rin tutganini ko'rsatadi. Bu masalani yoritishda Firdavsiy ko'proq tarbiyaviy – axloqiy omil hamda odamning kelib chiqishi – nasliga e'tibor beradi. Dostonning boshlanishida berilgan "Zahhok va uning otasi haqida qissa" shu fikrimizni isbotlaydi. Unda aytilishicha, "tagi toza, o'zi ko'p yaxshi kishi" bo'lgan hukmdor Mardosning

*Bir o'g'li bor edi misoli zahra,
Mehru muhabbatdan dili bebahra.
Dunyo izlar edi nomi ham Zahhok,
Dadil va yengiltak erdi ko'p nopok. (I,71).*

Bu nopoklikning ildizi Zahhokning ona tomonidan iblisga mansubligiga borib taqaladi. Shuning uchun ham u iblisning gapiga osongina quloq soladi va xalq kushandasiga aylanadi. Buni qarangki, dostondagi ijobiy qahramonlardan biri Rustam tabiatida ham makkorlik bor. Boisi Rustamning ona tomondan ajdodlaridan biri Zahhok urug'idan edi. Demak, uning tomirida ham iblisning qoni bor. Ana shu qon Rustamning

¹Фирдавсий. Шоҳнома. Достон. Уч жилдлик. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1975. (Бундан кейинги мисоллар шу нашрдан олинди ва жилди ҳамда саҳифаси қавс ичида кўрсатилди).

o'g'li Suhrob bilan olishuvda ish beradi. Birinchi kungi olishuvda yengilgan Rustam yosh Suhrobni aldab, o'limdan qutilib qoladi, ammo bergan so'zining ustidan chiqmay, ertasiga yana hiyla ishlatib uni halok qiladi. To'g'ri, u Suhrobning o'z o'g'li ekanini keyin biladi va afsus nadomat chekadi. Ammo ish o'tgan, shayton niyatiga yetgan edi.

Firdavsiy "Shohnoma"sida badiiy jihatdan haqqoniy ifodalangan ota-bolalik an'analari keyingi asrlarda ham yashadi va yangicha qirralari kashf etildi. Bu jihatdan Alisher Navoiy ijodi xarakterlidir.

Alisher Navoiy ijodida ota-bola munosabati.

Ma'lumki, Navoiy temuriylar saltanatining parchalanishi, inqirozi avj olgan bir murakkab sharoitda yashadi va ijod qildi. U temuriyzodalar o'rtasidagi o'zaro urushni, ota - bolalar, aka - ukalar, qarindosh - urug'larning bir - birini ayamay o'ldirishlarini o'z ko'zi bilan ko'rdi. Yosh bo'lsa-da, padarkush Abdullatifning fojeiy qismatini anglab yetdi va uning ayanchli taqdiriga guvoh bo'ldi. Butun hayoti va faoliyatini baxshida etgan do'sti Husayn Boyqaroning qismati ham shunday yakun topmasligi uchun astoydil qayg'urdi.

Alisher Navoiy asarlarida ota va farzandlar munosabati masalasiga to'xtalib quyidagilarni yozgan edi:

Farzand ato qullig'in chu odat qilg'ay,

Ul odat ila kasbi saodat qilg'ay.

Har kimki atog'a ko'p rioyat qilg'ay,

O'g'lidan anga bu ish siroyat qilg'ay.

Alisher Navoiy hayoti va faoliyatining ko'p qismi temuriyzodalar o'rtasidagi otalar va bolalar munosabatini yaxshilashga sarflanganligi bugun tarixiy manbalardan ayon. Shoir o'zining "Tarixi muluki Ajam", "Xamsa" asaridagi dostonlarida otalar va bolalar muammosiga alohida urg'u beradi. Bu jihatdan, ayniqsa, uning "Hayrat-ul abror", "Farhod va Shirin", "Saddi Iskandariy" dostonlari ahamiyatlidir¹. Navoiy bu dostonlarida Husayn Boyqoroning o'g'illari Badiuzzamon va Muzaffar Mirzolar nomini alohida tilga oladi, ularni otaga nisbatan hurmat-e'tiborli bo'lishga chaqiradi.

¹ Навоий А. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма жилдлик. — Т.: Фан, 1991-1993. 7,8,11-жилдлар. (Кўчирмалар шу манбалардан олинди).

Navoiy “Farhod va Shirin” dostonini Muzaffar Mirzo nomiga bag’ishlaganligini ta’kidlar ekan, o’z qahramoni Farhodni temuriy shahzodalariga ibrat qilib ko’rsatishni ko’zda tutadi.

“Farhod va Shirin” dostoni ideal darajadagi ota bilan bolaning ibratli munosabatlarini madh etishga bag’ishlangan asardir. Ota xoqon bilan farzand Farhod asarning boshidan oxirigacha o’z burchi va mas’uliyatini chuqur anglagan, o’rni hamda mavqeini asragan, bir-birini behad sevgan va hurmat qilgan qahramonlar sifatida namoyon bo’ladilar. Navoiyning tasvirlashicha, mamlakatining kengligi ikki olamga teng, taxtining yuksakligi yetti osmonga yetadigan, qo’shini yer yuzidagi qumlardan ham, osmondagi yulduzlardan ham ko’p, boyligi Eron shohi Faridunning davlatidan, xazinasida esa Qorunning xazinasidan ham yuz ming marta ortiq bo’lgan Chin xoqonining birgina armoni bor edi: uning farzandi yo’q edi. Shuning uchun ham uni farzand sog’inchi azobga solar, bir zurriyot ilinjida joni orom bilmas edi. Alloh unga bir o’g’il ato etdi. Xuddi “Uch og’a-ini botirlar” ertagidagi ota singari xoqon ham o’g’liga yaxshi ot qo’ydi, o’qitdi, yaxshi hulqli qilib voyaga yetkazdi. U ham bolasini tarbiyalashda uch narsaga e’tibor berdi; uni sog’lom va kuchli, yaroq bilan muomala qila oladigan va qo’rqmas qilib tarbiyaladi. Chindan ham Farhod (vujudidagi dardini, yuzidagi sariq rangni istisno etganda - *F.K.*) ota istagidek bilimli, kuchli, pahlavon, mergan, aqlli, tadbirkor, to’g’ri so’z va ko’zlagan maqsadi yo’lidan mutlaqo qaytmaydigan qat’iyatli yigit bo’lib yetishdi. Xuddi ertakdagi botirlar singari u ham otasidan rozilik olib safarga otlandi (ertakda otaning o’zi bolalarini safarga jo’natadi. Dostonda o’g’il otadan izn so’raydi). Har ikkala asarda ham bosh maqsad hayot sinovlaridan muvaffaqiyatli o’tish va baxtga erishishdan iborat edi. Farhodning bitta o’zi uchala botir bajargan ishlarni ado etadi: ajdahoni ham, devni ham bir o’zi o’ldiradi, kamondan merganlik bilan o’q uzib, Sulaymonning sehrli uzugini ham qo’lga kiritadi.

54 bobdan iborat dostonning uchdan biri (17 bobi) ota - bola munosabatlarini ifodalashga bag’ishlangan. Undan Navoiyning ajdodlar va avlodlar silsilasining davomiyligiga oid diniy - falsafiy, ma’naviy-axloqiy, badiiy qarashlarini anglab olish mumkin.

“Xamsa”ning 5 - dostoni “Saddi Iskandariy”da ham Alisher Navoiy otalar va bolalar muammosini ifodalashga alohida e’tibor beradi. Avvalo, dostonning 9-bobida Sulton Husayn Boyqaro, 10-bobida Sulton Badiuzzamon madh etiladi, ota-bolaning davlat, xalq, bir-biri oldidagi burchi, vazifasi, mas’uliyati ta’kidlanadi. Agar Husayn Boyqaroga murojaat qilib, adolat uyini Iskandar devori bilan qurshab olishini so’rasa, Badiuzzamonga o’z hayotida har doim:

*Yig’ib yaxshiliq birla yaxshi qiliq,
Qiliqdek boshingdan ayoq yaxshiliq ... (XI, 71).*

bo’lishini tilaydi. Shoirning Badiuzzamonni yaxshi bo’lishga chaqirayotgani bejiz emas. Chunki bu paytda ota-bolalar o’rtasida adovat nihoyatda kuchaygan, buning oqibatida mamlakat tobora inqirozga yuz tutayotgan edi. Ota-bola, aka-uka, qarindosh-urug’ o’rtasida yuz berayotgan o’zaro qon to’kishlar Navoiyni iztirobga solmasligi mumkin emasdi. Bu tashvishu iztiroblarini shoir Doro bilan Iskandar o’rtasidagi ixtilof bahonasida bayon qiladi. Ma’lumki, Navoiy talqinida Yunon podshosi befarzand Faylaqus Iskandarni yo’ldan topib oladi. Faylaqus Iskandarni o’z o’g’liday tarbiya qiladi. Unga bor mehru muhabbatini beradi, g’amxo’rlik bilan parvarish qiladi:

*Mulukona tartibu oyin bila,
Yorutti ko’zin ul jahonbin bila.
Qilib hifzig’a kecha-kunduz qiyom,
Fuzunroq etib dam-badam ehtimom.
Berib parvarishqa munosib xurish,
Munosib xurishdan topib parvarish.
Ani asramay kohu ayvon aro,
Yasab yer ko’ngul ichra, bal jon aro.*

Faylaqus Iskandarni yaxshi tarbiya qilgani sababli u adolatli shoh, olim va donishmand bo’lib yetishadi.

Dostonning 24 - bobi o’ziga xos lirik chekinish bo’lib, unda boshidan oxirigacha Navoiy zamonasidagi siyosiy boshboshdoqlikka, amiru amaldorlar, hokimu beklarning bir-biriga ashaddiy dushmanligiga, toj-taxt talashib yuz ko’rmas bo’lib ketayotgan ota

– bolalarga o'z munosabatini bildiradi va ularni keskin qoralaydi. Navoiyning yozishicha, agar:

*Ato bir taraf gar erur, filmasal,
Yana jonib o'lsa o'g'ulg'a mahal.
Ikkisiga kin o'ti solg'ay g'azab,
Ul o't qon icharg'a qilib tashnalab.
Ato jon berib o'g'lin o'lturgali,
O'g'ul ham unga tig'u kin surgali.
Qarindosh topsa qarindoshini,
Damodam tilab kesgali boshini ... (XI, 152).*

Ular urushaversa, “Fitna to’zoni xaloyiq ko’zini to’sib, o’zini topolmay qoladi, bunday janglar bo’roni qo’rquv gardini osmoni falakka yetkazadi. Ayniqsa, shoh va shahzodalar o’rtasidagi urush-janjallar ulusning boshiga balo keltiradi. Ahvol shunday davom etaversa:

*Yaqin bilkim, ul kundur ofat kuni,
Ne ofat kunikim qiyomat kuni ...” (XI, 152).*

deb faryod chekadi shoir.

Bularning barchasi ulug’ mutafakkir Alisher Navoiyning yuqorida tilga olingan ikki dostonida ilgari surgan bosh g’oya adolat, xalqparvarlik zaminida adabiyotning azaliy mavzusi – ajdodlar va avlodlar mojarosi otalar va bolalar timsoli orqali yechilganini ko’rsatadi. Ulug’ shoirning podshoh Husayn Boyqaroga, shahzoda Badiuzzamonga to’g’ridan-to’g’ri murojaat qilib, ularni ahillikka, kelishuvga da’vat etishini hayotning o’zi talab qilmoqda edi.

Tayanch so’zlar:

O’zbek mumtoz adabiyotida otalar va bolalar muammosi, Firdavsiyning “Shohnoma”sida avlodlar almashinuvi, temuriyzodalar o’rtasidagi urushlar sabablari, “Tarixi muluki Ajam”, “Xamsa” asarida otalar va bolalar muammosi, “Farhod va Shirin” dostonida ideal ota bilan bola munosabatlari tasviri.

Adabiyotlar:

1. Islom tasavvufi manbalari. Ilmiy majmua. – Toshkent: O’qituvchi, 2005.

2. Ochilov M. O'zbek adabiyotida odob-axloq tasviri muammosi va uning yangicha talqini: Filol. fan. nomzodi ... diss. avtoref. – Samarqand, 1997.
3. Saidov U. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyotida komil inson masalasi: Filol. fan. nomzodi ... diss. – T., 2002.
4. Navoiy A. MAT. 20 jildlik. 7,8,11-jildlar. –T., 1991-1993.
5. Satimov G'. Boburiyzodalar. – T., Ma'naviyat, 2003. –72 b.
6. Firdavsiy. Shohnoma. – T.: Adabiyot va san'at, 1984. – 636 b.
7. Homidiy H., Hasaniy M. Mashriqzamin hikmat bo'stoni. – T.: Sharq, 1997.–176 b.

JAHON ADABIYOTI NAMUNALARIDA OILAVIY MUNOSABATLAR TASVIRI

Reja

1. **V.Shekspir “Qirol Lir” (1605 yil) asarida meros masalasi.**
2. **I.S.Turgenevning “Otalar va bolalar” (1862) romanida oilaviy muammolar talqini.**
3. **M.Gorkiy asarlarida davr ijtimoiy masalalari tasviri.**

Otalar va bolalar o'rtasidagi jiddiy yoki nojiddiy, katta yoki kichik, ochiq yoki zimdan ro'y beradigan ziddiyatlar millati, irqi va dinidan qat'iy nazar barcha xalqlarga xos muammodir. Demak, bu muammoni ifodalash jahon adabiyoti miqyosida ham muhim hisoblanadi. Ammo uni talqin etishda har bir xalq ijodkori o'zi mansub bo'lgan millatga xos individual xususiyatlardan kelib chiqqan holda yondashadi. Shu ma'noda jahon adabiyotida bu muammo o'z nomi bilan atalgan holda ancha oshkora va keskin ravishda ifodalangan. G'arb adabiyotining namoyandalari ota va bola timsolini “yaratgan”, “dunyoga keltirgan” ulug' zot hamda “yaralgan”, “usiz dunyoga kelishi mumkin bo'lmagan shaxs” o'rtasidagi o'tkinchi hodisa sifatida emas, balki yuz berishi shart bo'lgan ajdodlar hamda avlodlarning doimiy kurashi tarzida tasvirlaydilar. Tabiiyki, bunday yondashuvda G'arb adiblari o'zlari mansub bo'lgan diniy qarashlarga,

millatning o'ziga xos urf-odatlariga, ma'naviy-axloqiy qadriyatlariga tayangan holda ish ko'radilar.

V.Shekspir “Qirol Lir” (1605 yil) asarida chirib borayotgan feodal olamining inqirozini oilaviy munosabatlar, otalar va bolalar o'rtasidagi keskin ziddiyatlar oqibati bilan bog'laydi. Chunki tug'ilib kelayotgan kapitalistik munosabatlar, boylikka o'chlik insonlar o'rtasidagi eng nozik rishtalar – qarindoshlik, oila, otalar va bolalar o'rtasidagi aloqalarni ham yemirib tashlaydi. Otalar va bolalar munosabatida shaxsiy manfaat birinchi o'ringa chiqa boshlaydi.

Ko'r-ko'rona maqtovlarga moyil qirol Lir butun mol-mulkini hiylagar va tilyog'lama ikki katta qizlari Gonerilg'ya va Reganaga bo'lib beradi. Lekin sadoqatli kenja qizi – dili bilan tili bir bo'lgan Kardeliyani merosdan ma'rum qilib, haydab yuboradi.

Merosga ega bo'lgan qizlarining davlatidan ajralgan ota – Lirga nisbatan munosabati tez o'zgaradi. Otaga qaramlikdan qutilgan katta qizlari uning talablariga bo'ysunmay, ota ustidan hukmlarini o'tkazishga kirishadilar. Oqibatda, ota darbadar bo'ladi. Ko'rinadiki, fojiada bosh konflikt tarzida berilgan ijtimoiy-siyosiy ziddiyat namoyon bo'ladi.

Dramada otalar va bolalar muammosi shu qadar teran, shu qadar keng qamrovli tarzda ifodalanadiki, o'quvchi farzandlarini jondan sevib, ularga ishonib, butun boyligini, qo'li ostidagi mamlakatni bo'lib bergan qirol Lirning fojiasini shunchaki otaning shaxsiy fojiasi sifatidagina qabul qilib qolmaydi. Buning uchun Shekspir asarga parallel ravishda otalar va bolalar munosabatini ifodalovchi yana bir syujet liniyasini kiritadi. Bu graf Glosterning qonuniy o'g'li Edgar bilan nikohsiz ayoldan tug'ilgan Edmundlar o'rtasidagi ziddiyatlardir. Bu liniya va obrazlar bir-birini to'ldiradi hamda muammoning keskinligini yanada oshiradi. Gap shundaki, Gonerilg'ya, Regana va Edmundlar o'zlarining otaga nisbatan yolg'on muhabbati bilan nechog'lik maqtansalar, bundan o'z shaxsiy manfaatlarini qondirish uchun foydalansalar, Kardeliya bilan Edgarlar qalbidagi muhabbati hamda hurmatini pinhona saqlab, amalda otalarini himoya qilishga, farzandlik burchini ado etishga harakat qiladilar. Qirol Lirning qizlari otasi va'da qilgan merosga ega bo'lguncha har ikki gapining birida “otajon” , “otaginam”

deya tillaridan bol tomib murojaat qilsalar, keyinroq uni “chol”, “qariya”, “keksa” kabi iboralar, hatto “telba”, “jinni”, “esi past” degan sifatlar bilan haqoratlaydilar va bundan zarracha hijolat tortmaydilar. Edmund esa otasi bilan yuzma-yuz suhbatlashganlarida ham biror marta “ota” deb atamaydi. Asosan, unga “janob”, “siz, hurmatligim” qabilida rasmiy murojaat qiladi. Aksincha, o’z otalaridan jabr ko’rgan Kardeliya va Edgarlar har qanday holatda ham muhabbati, hurmatidan kechmaydilar. Oxir oqibatda o’zlarining haqligini amalda isbotlaydilar.

Rus yozuvchisi **I.S.Turgenevning “Otalar va bolalar” (1862) romanida** ham eski zamon kishisi bilan yangi maslaklarga ega bo’lgan avlod o’rtasidagi munosabatlar tasvirlanadi. Arkadiy bilan do’sti nigilist (lot. nihil-inkor) Bazarov hammani inkor etish yo’lidan boradilar. Ota – Nikolay Petrovich ham o’g’liga qarshilik qilolmaydi. Ona – Arina Vlasgevnaning farzandi Yevgeniy Bazarov haqidagi fikrlariga e’tibor bering:

“O’g’il qanot chiqargan qush, u lochinday gap: u xohlasa uchib keladi, xohlasa uchib ketadi. Biz esa daraxt kovagida o’sib chiqqan qo’ziqorindek joyimizdan qimirlamay o’tiraveramiz”¹.

Asar bilan tanishganimizda undagi otalar va bolalar o’rtasidagi muomala, munosabatlar, millatimiz ruhiyati nuqtai nazaridan qaraganda, biz uchun ancha qo’pol, dag’al va noma’qul tuyuladi. Lekin rus adabiy tanqidchilari D.I.Pisarev, Yu.V.Lebedev²lar asar qahramonlari Arkadiy hamda Bazarovlar timsolida o’sha davrda Rossiyada rivojlanib kelayotgan inqilobiy harakatlar va unda rus ziyolilarining rolini ko’rsatishga qaratilganligini ta’kidlaydilar. Bazarov xarakteri o’sha davrda Rossiya kelajagi oldida muhim o’rin tutgan revolyutsioner-demokratlarga qiyos qilinadi. Bu asar to’g’risida e’lon qilingan maqolalarda o’z fikrida qat’iy turuvchi rus ziyolilarining xalq oldidagi o’rni muammosi Turgenev asari sahifalarida favqulodda muhim masala deb ijobiy tarzda baholanadi. Ular otalar va bolalar o’rtasidagi munosabatlarga siyosiy, ijtimoiy-psixologik aspektda yondashadilar.

¹ Қаранг: Тургенев И.С. Оталар ва болалар. – Т., 1953. – Б.168.

²Лебедев Ю.В “Роман И.С.Тургенева “Отцы и дети”. - М.: Просвещение, 1982. WWW Slovesnik.ru.” Писарев Д.И. Соч. В 4- хт. Т.1. – С. 134-135.

Rus yozuvchisi **M.Gorkiy** ham o'z ijodida adabiyotning bu muhim va doimiy mavzusiga ko'p marta murojaat qildi. Shunday asarlaridan biri 1908 yilda yozilgan "O'zingdan chiqqan baloga" nomli dramasi¹. P'esa dastlab "Ota" deb atalgan bo'lib, muallif unda otaning bolalari tarbiyasida asosiy rol o'ynashi, buning uchun o'zi ham har tomonlama namunali, axloqli, vijdonli, pokiza bo'lishi shart degan niyatni ilgari surmoqchi bo'ladi. Bu muammolarni adib oila doirasidan jamiyat darajasiga ko'taradi. Asarda tasvirlanishicha, politseymester Ivan Kolomiytsev o'z hayotini aysh-ishrat, axloqsizlik, buzuvchilik, qimorbozlik, poraxo'rlik bilan o'tkazib, 5 nafar farzandining "bu dahshatli zamonda qanday yashash kerak"ligi to'g'risida o'ylab ham ko'rmaydi. Natijada, uning bolalari – Aleksandr, Nadejda, Lyubov, Petr, Veralar biri-biridan yuzsiz, shakkok, o'jar, otaga behurmat, betgacho'ar bo'lib o'sadilar.

M.Gorkiy ota-bolalar o'rtasidagi munosabatlar bahonasida "Rossiyada hech kim hech kimni hurmat qilmaydi"gan va "hamma narsa insonga qarshi" bo'lgan bu mamlakatda "porasiz hayot mashinasi ishlamas"ligiga va shu illatlari bilan "bolalarni nobud qilayotgan ham shu zamon"(xuddi Ivan Kolomiytsev singari) ekanligiga ishora qiladi. Bu jiddiy fikrlar asarning o'z davrida ham, keyin ham sahnalashtirilmaganligi va nashr etilmaganligiga sabab bo'lgan bo'lishi mumkin.

Otalar va bolalar muammosi barcha xalqlarda, jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichida kuzatiladi. Ayni paytda, uning qanday namoyon bo'lishi o'sha xalq, o'sha davr ijtimoiy shart- sharoitlari bilan ham bog'liqdir.

Yana shu narsa e'tiborga loyiqki, otalar va bolalar o'rtasida vujudga kelgan muammo yechimida, shuningdek, yaxshi otalar, yomon bolalar yoki aksincha, yaxshi bolalar-yomon otalar obrazlarini parallel suratda yaratishda jahon san'atkorlari qarashlarida g'oyaviy mushtaraklik yaqqol ko'zga tashlanadi. Hatto, bir ota-onadan tug'ilgan farzandlar orasida ham otaga munosabatda turlicha pozitsiyada turgan bolalar obrazining butun bir galareyasi yaratilganligining guvohi bo'lamiz.

Tayanch so'zlar:

G'arb adiblari ijodida ota-bola munosabati tasviri, V.Shekspir "Qirol Lir" asari, I.S.Turgenevning "Otalar va bolalar" romanida yangi maslakka ega bo'lgan avlod

¹ Горький М. Ўзингдан чиққан балога. Тўрт пардали пьеса. (М. Али таржимаси) // Жаҳон адабиёти – Тошкент, 2008 йил, август.

o'rtasidagi munosabatlar, "O'zingdan chiqqan baloga" nomli drama, obraz yaratishda g'oyaviy mushtaraklik.

Adabiyotlar:

1. Pushkin A. Aleksandr Fadeev: Cherti tvorcheskoy individualnosti. –Leningrad: Xud. lit, 1983. – 269 s.
2. Genezis romana v literaturax Azii i Afriki. – Moskva: Nauka, 1980. –80 s.
3. Gorkiy M. Adabiyot haqida. – Toshkent: O'zdamnashr, 1962. – 350 b.
4. Grinberg I. Dva krila literaturi. – Moskva: Sov. Pisatel, 1982. – 367 s.
5. Dneprov V. Idei vremeni i formi vremeni. – Leningrad: Sov. Pisatel, 1980. – 382 s.
6. Dobin Ye. Syujet i deystvitel nost. – Leningrad: Sov.Pisatel, 1976. –494 s.
7. Dobrolyubov N.A. Adabiy-tanqidiy maqolalar. – Toshkent: O'zdamnashr, 1959. – 466 b.
8. Joys J. "Navqiron san'atkorning siyrati" // Jahon adabiyoti. – Toshkent, 2007.– № 3-4).

JADID ADABIYOTIDA OTA-BOLA MUNOSABATI

Reja

1. **Ismoil Gaspirali asarlarida farzand tarbiyasi talqini.**
2. **Behbudiyning "Padarkush" dramasida jaholat tasviri.**
3. **Avloniy, Cho'lpon asarlarida avlodlar almashinuvi masalasi.**

Otalar va bolalar o'rtasidagi o'zaro kelishmovchiliklarning paydo bo'lishi jamiyat tarixida qonuniy hodisa ekanligi buyuk ma'rifatparvar **Ismoil Gaspirali** tomonidan ham ko'rsatib o'tilgan. Olim o'zining 1886 yilda Istambulda nashr qilingan "Evropa madaniyatiga bir tanqidiy nazar" nomli risolasida Sharq mamlakatlari hayotiga tahdid solayotgan axloqsiz G'arb madaniyati masalalarining tub ildizlarini ochib beradi va Markaziy Osiyo xalqlarini uning xavfidan himoya qilishga chaqiradi. Gap shundaki, o'sha paytda butun Yevropa mamlakatlarida kezib yurgan kommunizm, sotsializm g'oyasi real kuchga aylanayotgan, kapitalistik jamiyatni butunlay rad etib, ajdodlar

an'anasi oyoq osti qilinayotgan edi. Bu harakatda faol qatnashayotgan "sotsialistlar" otalar va bolalar munosabatiga jiddiy xavf solayotgan edi.

Buning oldini olish, xalqni ogohlantirish maqsadida I.Gas'irali risolada an'anaviylik, otalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlar masalasiga ham keng to'xtaladi. U bir tomondan, sotsialistlar qiyofasida namoyon bo'layotgan bolalarning otalari – kapitalistlarni rad etishlarida teran ma'no ham mavjudligini, bu tabiiy hol ekanligini, ijobiy natijalar berishi mumkinligini tan oladi. Ikkinchi tomondan esa, I.Gas'irali bu yosh avlod (sotsialistlar)ning tushuncha va fikrlari ko'proq adolatsizlik tamoyillariga, ajdodlarning yaxshi ishlarini tan olmay, ularni butunlay inkor etishga asoslanganligini tanqid qiladi. Uning ta'kidlashicha, "Otalар va bolalar ziddiyati shaklida namoyon bo'layotgan har ikkala madaniyatning asosiy nuqsoni ularda haqqoniyatning yo'qligidir"¹. Vorisiylik, ajdodlarning eng yaxshi urf-odatlarini tan olish va davom ettirishda islom madaniyatining afzal tomonlari ham muallif e'tiboridan chetda qolmagan.

Ma'lumki, XX asr boshlarida o'zbek adabiyoti yangilanish jarayonini boshdan kechirdi. "Har bir yangi asr, yangi g'oya, yangi ijtimoiy va adabiy estetik qarashlar eski davr bag'rida, eski g'oya va qarashlar hukm surib turgan muhitda tug'ila boshlaydi. XIX asr bag'rida, tarixiy taraqqiyot qonuniga ko'ra embrion shaklida paydo bo'la boshlagan go'dak (ma'rifatparvarlik adabiyoti - F.K.) XX asr boshlarida tug'ildi"².

Kuzatishlarimiz shuni isbotlamoqdaki, otalar va bolalar muammosi jadid adabiyotining bosh mavzusi hisoblangan ma'rifatparvarlik g'oyasi bilan chambarchas bog'lanib ketgan. "Maqsadi butun jamiyatni taraqqiyot va yurt istiqloli yo'lida birlashtirish bo'lgan jadidlar badiiy adabiyotda, avvalo, "yangi zamonga muvofiq" insonni tarbiyalash vositasini ko'rganlar"³. Jadid adabiyoti sahifalarida johil otalar – bilimsiz bolalar, johil otalar – bilimga intiluvchi bolalar, yaxshi otalar va johil bolalar, orzumand otalar va ma'rifatga intiluvchan bolalar timsollarining butun bir galereyasi

¹Бу ҳақда қаранг: Гаспирали И. Оврупо маданиятига бир танқидий назар // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, – Тошкент, 1996 йил, 26 январь.

²Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиқлол мафкураси: Филол. фан. докт ... дисс. автореф. – Т., 1993.

³Саидов У. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиётида комил инсон масаласи: Филол. фан. номзоди ... дисс. – Т., 2002. – Б. 140.

yaratilgan. Jadid adabiyotining ulkan namoyandalari Behbudiy, Avloniy, Fitrat, Hamza, A.Qodiriy, Cho'lpon kabilarning asarlarida ma'rifatparvarlik mavzusi otalar va bolalarning turli aspektdagi munosabatlarida gohida keskin ziddiyatlarga qorishiq holda aks etganligini ko'ramiz.

“Ular (jadidlar – F.K) adabiyotimizni an'anaviy janr bo'lgan she'riyatdan tashqari, publitsistika, nasr, dramaturgiya kabi yangi janrlar bilan boyitdilar, o'z asarlarida jamiyatning muayyan xatolarini, hatto millat kamchiliklarini ham mardlarcha fosh etdilar”¹.

Behbudiyning “Padarkush” dramasida ota-bola o'rtasidagi noxush munosabat tasviri orqali oqibati dahshatli fojia bilan tugallangan muhim ijtimoiy-siyosiy muammo ko'tarilgan. Asarda jaholat va nodonlik, o'qimagan o'g'il Toshmurodning buzug' yo'llarga kirib, o'z otasining o'limiga sababchi bo'lganligini hikoya qilish orqali dramaturg Mahmudxo'ja Behbudiy Turkiston o'lkasining inqirozga yuz tutayotganligini badiiy obrazlar misolida ko'rsatib beradi. Boy atrofida qilarning gapiga kirmaydi, o'g'lini o'qitmaydi. Dunyoning izzati boylikda deb biladi. Oqibatda, bolasi ko'cha bezorilariga qo'shiladi. Maishatga puli yetmay, tunda sheriklarini o'z uyiga boshlab keladi. Otasini o'ldirib, pulini olib ketadilar. Pirovardda, jazoga mahkum bo'ladilar. Jaholat va nodonlik otaning ham, bolaning ham boshiga yetadi. Behbudiyning asaridagi ota va bola umumlashma xarakter kasb etadi. Ya'ni, o'z farzandining taqdiriga mutlaqo beparvo, loqayd ota jaholat botqog'iga botgan Turkiston, o'g'li Toshmurod esa, uni yanada kuchliroq inqirozga olib kelayotgan yosh avlod qiyofasida namoyon bo'ladi. Bu haqda adabiyotshunos Y.Solijonov quyidagilarni ta'kidlaydi: “Dramada Boyni o'g'li Toshmurod emas, uning ulfati Tangriqul pichoqlaydi. Ammo bu asarning “Padarkush”, ya'ni ota qotili deb atalishiga xalaqit bermaydi. Aksincha, bu yerda umumlashma xulosa kuchayadi. Otaning o'limiga (keng ma'noda butun Turkistonning inqiroziga) o'g'ildagi (umuman yoshlardagi) johillik, norasolik, ilmsizlik, maishatbozlik, xudbinlik sababchi bo'ladi”².

¹ Ўша манба. – Б. 146.

²Солижонов Й. Зулматдан нур қидирганлар. – Т.: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2007. – Б. 23.

Behbudiy o'z dramasida bolasining ilm olishiga befarq qaragan otaning fojiali timsolini yaratgan bo'lsa, **Cho'l'oning** ilk nasriy asari **“Qurboni jaholat”** hikoyasida ilmparvar bolasi yo'liga g'ov bo'lishi tufayli uning fojiali o'limiga sababchi bo'lgan ota obraziga duch kelamiz. Bu hikoyada yozuvchi Turkistonning jaholat botqog'iga botishiga sababchi bo'lgan, yurt kelajagini o'g'li timsolida barbod qilgan otaning umumlashgan obrazini yaratadi.

Eshmurod – ilmparvar, ma'rifattalab, lekin atrof zimiston. Hatto, o'z otasi ham o'g'lini ma'rifatga intilayotgani, gazeta o'qigani uchun masxaralaydi. Eshmurod johil va nodon otasining ra'yiga qarab, ilmdan bebahra holda hayvon bo'lib qolmakning yomonligini bilsa ham, ilojsizlikdan sabr qiladi. Ammo o'qimishliligi tufayli or-nomusli, halol-pok bo'lib o'sayotgan yigit o'g'rilik tuhmatiga chidolmay o'z joniga qasd qiladi. Asarda jaholat qurboni bo'lgan o'g'il, boylik va maishatga mukkasidan ketgan, ilmning qadriga yetmagan ota, ma'rifatdan yiroq o'g'rilar taqdiri o'sha davr jaholat botqog'iga botgan Turkiston musibatini anglashga undaydi.

Cho'lponning **“Do'xtir Muhammadyor”** hikoyasida esa ota-bola o'rtasidagi munosabatning o'zgacha talqinini ko'ramiz. Unda otasining fojiali o'limi oldidan qilgan vasiyatini amalga oshirib, bilimli, boy-badavlat bo'lgan farzand timsoli yaratiladi. Boshqa jihatlariga ko'ra, ma'rifiylik darajasi yuqori bo'lgan mazkur hikoyaning asosiy g'oyasi o'z farzandi oldidagi ma'naviy burchini his qilgan ota, shuningdek, ota orzusini ro'yobga chiqargan o'g'il o'rtasidagi munosabatlar asosida namoyon bo'ladi

Hamzaning “Yangi saodat” asaridagi G'oziboy ham johil va molparast ota qiyofasida ko'rinadi. Undagi bu sifat tarbiyada g'olib kelib, o'g'li Abdulqahhorda mol-mulkni iflos ishlarga sarflash, oilasi, farzandlari oldidagi ma'naviy burchni anglay olmaslikni keltirib chiqaradi. Keyingi avlod vakili Olimjon esa ma'rifat-yangi saodat tufayli baxtiyor turmushga erishib, o'z otasi Abdulqahhorni nochor ahvoldan qutqarib, hayotga qaytaradi. Bu yerda ma'rifiylik tendentsiyasi avlodlar silsilasidagi munosabatlarning ijobiy yakuniga ko'prik bo'lib xizmat qiladi.

A.Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida ham otalar va bolalar o'rtasidagi ijobiy va salbiy munosabatlar ildizi faqat tarbiyada deb qaraladi. Zero, “Jamiyat taraqqiyotining muhim asosini inson omili tashkil etadi. Bilim, tarbiya esa

insonni shakllantirishning asosiy vositasidir. Insoniyat tarixiga nazar tashlansa, ta'lim-tarbiya masalalari ayniqsa, ijtimoiy-siyosiy hayotdagi tub o'zgarishlar davrida yetakchi o'ringa chiqadi"¹. Shuning uchun ham A.Avloniy o'z asarida insonlar tug'ilishdan yomon bo'lib tug'ilmaydilar, ularni muayyan sharoit yomon qiladi, degan fikrlarni bildiradi. Demak, hamma narsa tarbiyaga bog'liq. Tarbiya "yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir" deya e'tirof etadi. Tarbiya masalasida oila muhiti, birinchi navbatda, uy tarbiyasi, ota-onaning o'zni masalasiga alohida e'tibor qaratadi. "O'zlari ilm qadrini bilmagan ota-onalardan tarbiyachi chiqmaydi. Avval o'zlarini o'qitmak, tarbiya qilmoq lozimdir", deb yozadi A.Avloniy².

Tarbiyada ilm-ma'rifatning ustuvor ahamiyati, uning axloqiy asoslarini ro'yobga chiqarishdagi beqiyos o'zni e'tirof etiladi va bu masalalar ibratli hikoyalar orqali isbotlab beriladi. Otalarning bevaqt o'limiga sababchi bo'lgan bolalarning taqdiri "ilmsizlik balosi" bilan bog'liq ekanligiga ishora qiladi.

Farzandni dunyoga keltirish bilan ota-onalik maqomi berilmaydi, balki uni tarbiyalab insonlar qatoriga qo'shish vazifa hisoblanadi. Abdulla Avloniy bu fikrlarni quyidagicha yozgan:

*Xudoning rahmati, fayzi hama insonga yaksardur,
Va lekin tarbiyat birla yetushmak sharti akbardur.
Tug'ib tashlov bila bo'lmas bola, bo'lg'ay balo sizga,
Vujudi tarbiyat topsa, bo'lur ul rahnamo sizga.*

Hunarmand kishining farzandi olim yoki Luqmonday kishining o'g'li tarbiyasiz bo'lishi ota-onaning qanday yo'l tutishiga bog'liqligini ma'rifatparvar shoir ta'kidlaydi:

*Temurchining bolasi tarbiyat topsa bo'lur olim,
Buzulsa hulqi Luqmon o'g'li bo'lsa, bo'lgusi zolim.
Yomonlarga qo'shildi Nuhning o'g'li bo'ldi be imon,
Yururdi kahf iti xo'blar ila bo'ldi oti inson.*

¹Саидов У. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиётида комил инсон масаласи: Филол. фан. номзоди ... дисс. – Т., 2002. – Б. 13.

²Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. –Т.: Ўқитувчи, 1992.

Demak, Nuhning o'g'li yomonlarga qo'shilgani uchun (garchi payg'ambarning o'g'li bo'lsa-da) imonsiz bo'ldi, Kahf tog'iga kirganlarning yonlarida it ham bor edi, yaxshilar bilan yurgani uchun u insonlar qatorida sanaldi.

Umuman, yangi davr o'zbek ma'rifatparvarlik adabiyotida bilimli bo'lmay turib, baxtiyor hayotga erishish mumkin emas, degan fikr tashviqiy ravishda ilgari suriladi. Shu bilan birga, yuqorida ta'kidlanganidek, yangi g'oyalar yangi avlodlar muhitiga safarbar etilib, bu hol ajdodlar bilan avlodlar o'rtasida turli yo'sindagi munosabatlar, ziddiyatlar tarzida kechganligining guvohi bo'lamiz. Bu tendentsiya o'sha davrning real talabi edi.

O'zbek romanchilik maktabining asoschisi **A. Qodiriy** o'z asarlarida otalar va bolalar muammosining yangi qirralarini ochdi.

Taniqli adabiyotshunos N.Karimov o'zining "XX asr adabiyoti manzaralari"¹ nomli kitobining "Ikki sohir, ikki javohir" deb atalgan 6-faslida "Abdulla Qodiriy va Oybekning badiiy uslubiy izlanishlari"ni qiyosan tadqiq qiladi. Olim "Abdulla Qodiriy nomini tilga olganimizda, dastavval, "O'tkan kunlar" romani ko'z oldimizga keladi" deb yozadi (414-bet) va uning turfa fazilatlarini qatorida Yusufbek Hoji, Otabek, Mirzakarim Qutidor, Kumushbibini timsollari orqali otalar va bolalar muammosining yoritilishi, bunda ulug' adibning o'ziga xos badiiy-uslubiy izlanishlariga e'tiborni tortadi.

"Otabek islomiy tarbiya olgani uchun ota-onasini hurmat qiladi, – deb yozadi professor N.Karimov. – Hatto u Kumushni sevib uylangani holda "ota-ona orzusi"ga bo'ysunib, Zaynab bilan turmush quradi. ...Uning xatti-harakatini idora etuvchi axloq normalari shunga majbur etadi. Biz bu o'rinda Otabekni tanqid qilishimiz o'rinsiz. Otabekning aksar hollardagi sustkashligi, faoliyatsizligi ham u olgan islomiy tarbiya bilan bog'liq"² (450-451).

Adabiyotshunosligimizda A.Qodiriy ijodi, uning "O'tkan kunlar", "Mehrobdan chayon" romanlari ancha chuqur o'rganilgan. Adabiyotshunos Zebo Mahmudova

¹ Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. – Т.: Ўзбекистон, 2008. – 532 б.

²Каримов Н. Шу манба. – Б. 450-451.

“A.Qodiriy “O’tkan kunlar” romanining milliy o’ziga xosligi”¹ mavzuidagi tadqiqotida esa asardagi ota-onaning farzandiga, farzandning ota-onaga bo’lgan munosabat-muomalasi masalasiga to’xtaladi. Lekin tadqiqotchi milliy o’ziga xoslikni diqqat markaziga qo’ygani uchun ota-bola o’rtasidagi ziddiyatlar masalasiga yetarli e’tibor qaratmaydi. Binobarin, A.Qodiriy ijodida bolalarning otaga qarshi isyoni emas, islomiy ruhdagi chuqur hurmat va e’tiromi birinchi o’ringa chiqdi. Ayni chog’da farzand dunyoqarashidagi yangiliklar, otalarning farzandni tushunishi kabi masalalar ham o’ziga xos tarzda talqin etiladi.

“Asarda Yusufbek hoji keng ko’lamli siyosiy arbob, oddiy oilaviy munosabatlarda, ota va o’g’il muomalalarida ham teran fikr yurituvchi dono oila boshlig’i sifatida gavdalanadi. Shu ma’noda yozuvchi Yusufbek hojiga Otabekdan ko’ra ko’proq mas’uliyatni yuklaydi, to’g’rirog’i, u asarning bosh qahramoni maqomida turadi”².

Mumtoz va yangilanish jarayoni adabiy manbalarida johil va nodon, farzandlarining ichki dunyosi, ilm olishi, taqdiri bilan qiziqmaydigan, ma’naviy burchini unutgan otalar obrazi ko’proq yoritilgan bo’lsa, A.Qodiriy tomonidan Yusufbek hoji chuqur mulohazali, oilaparvar, farzandini tushunadigan ota sifatida kashf etildi. Yusufbek hoji timsolida tadbirli, insonparvar, adolatparvar, o’z xalqi va yurtining taqdiri uchun qayg’uruvchi, niyati puchga chiqqanda ham tushkunlikka berilmagan irodali inson, dono va mehribon ota qiyofasi namoyon bo’ladi.

Otabek – Yusufbek hojining yakka-yu yagona, tilab olgan farzandi. Lekin Otabek oilada erka, tantiq qilib tarbiyalanmaydi. Aksincha, chuqur bilimli, insonlarga hurmat, ota-onaga yuksak muhabbatli farzand qilib voyaga yetkaziladi. Yusufbek hoji Chin xoqonini, Otabek esa Farhodni yodimizga soladi. Ko’rinadiki, A.Qodiriy otalar va bolalar o’rtasidagi munosabatlarni tasvirlashda diniy-falsafiy qadriyatlarimizga asoslangan mumtoz adabiyotimiz, xususan, Navoiy an’analarini davom ettirgan. Ayni chog’da yangi avlod vakili Otabek xarakteri va dunyoqarashida paydo bo’lgan o’zgarishlarni hisobga olmasligi mumkin emas edi. Negaki, Otabek yosh bo’lishiga qaramay otasi bormagan yurtlarga borib keldi, otasi ko’rmagan odamlarni, voqealarni

¹Маҳмудова З. А.Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романининг миллий ўзига хослиги: Филол. фан. номзоди ... дисс. автореф. – Тошкент, 1996.

²Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. – Т.: Ўзбекистон, 2008. – 532 б.

ko'rdi. Ular haqida o'ziga xos xulosa chiqardi. Marg'ilondagi davralarda so'zlaganda uning mulohazalariga, mantiqan asoslangan xulosalariga keksa avlod vakillarining tan berishlari bejiz emas. Akram hoji, Ziyo shohichi, Mirzakarim qutidorlarning Otabek haqidagi fikrlarida o'sib kelayotgan yosh avlodning o'zlaridan ko'ra bilimlir, hushyorroq, shiddatliroq ekanligini tan olish istagi sezilib turadi. Ayrim hollarda Yusufbek hojiday teran fikrli, o'ta mulohazali ota ham o'g'lining chuqur mantiqli, shuning bilan birga nihoyatda beozor aytilgan javoblaridan o'ylanib qoladi. O'g'lining haqligidan gap topolmay, yerga qaraydi. Ammo Otabek javoblarida yengiltaklik, axloq doirasidan chiqishlar yo'q:

“ – O'g'lim, hali eshitdingmi, yo'qmi, haytovur, biz saning ustingdan bir ish qilib qo'ydik...”

Otabek, ma'lumki, ularning qilib qo'ygan yoki qilmoqchi bo'lgan ishlarini, albatta, bilar edi. Shunday ham bo'lsa, bilmaganga solindi. Otabek kutib, ichida bilib turgan bu taklifga qarshi *ehtiroz* va *isyonini oqilona* va *umidli* tarzda quyidagi javob bilan almashtirdi:

– Aqlli kishilarning o'g'illari ustidan qilgan ishlari, albatta, nomahqul bo'lmas...

Hoji o'g'lining javobidan *yerga qaradi* va nima deb *davom qilishni bilmay qoldi*. Istehzo aralash xotiniga qarab oldi” (127) (ta'kidlar bizniki – F.K.).

Keltirilgan misolda ta'kidlangan iboralar orqali yozuvchi bir yo'la ham ota, ham o'g'ilning ichki dunyosidagi taloto'plarga ishora qiladi. Gap nima haqida ekanligini juda yaxshi bilgan va qanday javob berishni ham o'ylab qo'ygan Otabek “Eshitdim! Meni uylantirmoqchi ekansizlar. Axir, men uylanib oldim-ku!” qabilida qo'rslik qilishi mumkin edi. Yo'q, u bunday shartakilikka qobil emas. Chunki, otasi unga nihoyatda ehtiyotkorlik, andisha va odob bilan gapirdiki (aslida u ham ko'pchilik otalardek e'tirozga o'rin qoldirmaydigan qilib “biz seni uylantirmoqchimiz. Bu uyga ham kelin kerak!” desa bo'lardi-ku!), o'g'ilning qalbidagi isyon to'lqini birdan pasaydi. U aql bilan shu darajada o'rinli javob berdiki, Yusufbek hoji izza bo'lganidan “erga qaradi”, nima deyishini bilmay qoldi. Chunki, u aslida o'g'lini ikkinchi marta uylantirmoqchi emas, bu masalada Otabekning tarafida edi. Ota o'g'lining ikkinchi uylanishga rozi bo'lmasligini oldindan bilardi. Shu boisdan xotiniga “Aytmovdimmi?” degandek,

istehzo aralash qarab qo'yadi. Binobarin, ko'pni ko'rgan va ko'p bilgan Yusufbek hoji o'g'li Otabek bilan birinchi galda ota, ikkinchi navbatda, do'st sifatida gaplashadi.

Otabek ota-ona orzusiga, o'z ta'biricha, jonsiz haykal bo'lib rizolik beradi. Bu rizolik botinida alam ham isyon yashirin. Shu o'rinda akademik M.Qo'shjonov yozadi: "Otabekning ikkinchi marta uylanishi, bu vajdan otasi Yusufbek hoji bilan to'qnashuvi romanning o'ta ziddiyatli joylaridan biri. Biroq bu yerda Otabek farzandga xos odob doirasida turib ish ko'radi. Bu xildagi muomala faqat o'tmishdagi o'qimishli, madaniy saviyasi yuksak ota bilan o'g'il o'rtasida bo'lishi mumkin, xolos"¹.

Asarning "Qipchoqqa qirg'in" deb nomlangan faslida esa Otabek o'z otasini jallodlar qatorida sanab, noroziligini otaga tersayish, salom bermaslik kabi xatti-harakatlari bilan oshkora qiladi. Yusufbek hoji tomonidan bu qonli voqeaga o'z munosabati, qirg'inning oldini olish uchun qilgan sa'y-harakatlari titrab, to'lqinlanib bayon qilingach, bu so'zlar Otabekni o'kintiradi, o'lganning ustiga chiqib tepish qabilida bo'lgan o'z hujumining haqsiz ekanligini tushunadi.

Ba'zi o'rinlarda hoji timsolida A.Qodiriy o'z o'g'liga ta'sirini o'tkaza oladigan, bir so'zli, "Sharq otaligi" vaziyatini qo'lga ola biladigan ota timsolini ham gavdalandiradi. Uning vazminlik bilan aytgan so'zlari shunchalik mantiqqa egaki, o'g'lini-da o'yga toldiradi.

Ota-onaga chuqur hurmat, sharqona tarbiya tufayli oshkor qilish mumkin bo'lmagan farzand yuragida yashirib yotgan alamlar asarning "Oy etak bilan yopilmas" deb nomlangan faslida otaning qattiq tergov oqibatida ochiladi:

"...Choy tugalgan edi. Otabek fотиha o'qib, o'rnidan qo'zg'almoqchi bo'ldi.

– Turma!

Yusufbek hoji tarafidan berilgan **amirona bu buyruq** Otabekni qaytadan o'tirib qolishga **majbur** etdi ..." (ta'kid bizniki – F.K.).

Shundan so'ng orada bo'lib o'tgan savol-javobdan ma'lum bo'lishicha, otasi o'g'lining Marg'ilonda qilgan ishidan, ya'ni "jo'n odamlar qatorida odam o'ldirish" bilan shug'ullanganligidan xabardor bo'lgan. Bunday dahshatli jinoyatni mo'min-qobil o'g'lidan kutmagan Yusufbek hoji Otabekni qisdi-qafasga olib, to'g'risini aytishga

¹Қўшжонов М. Ўзбекнинг ўзлиги. – Т.: Халқ мероси, 1994. – Б. 115.

majbur qiladi. Ma'lum bo'ladiki, Otabek bunday qotillikka ota-ona orzusi tufayli qo'l urishga majbur bo'lgan. Otabekning mantiqli javoblaridan so'ng hoji boshini quyi soldi. O'g'lining keyingi so'zi juda unga ta'sir qilgan edi... Nima qilsinki, Otabek to'g'ri gapni aytar edi (283-285-betlar).

Keltirilgan misolda otalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarning sharqona odob-axloq, yo'l-yo'riqlar asosida ro'y berishini A.Qodiriy san'atkorona tasvirlaganligining guvohi bo'lamiz. Adib dialoglar oralig'ida berilgan avtor (muallif) izohlarida (remarka) qahramonlar nutqi ohangiga, jesti va mimikasiga alohida e'tibor beradi. Otaning "amirona" ohangda aytilgan qat'iy, keskin buyrug'i o'g'ilni "qayta o'tirib qolishga majbur" qiladi. Darvoqe, Otabek shu paytgacha padari buzrukvoridan bunday ohangda gap eshitmagan edi. Shuning uchun ham u qayta o'tirishga emas, "o'tirib qolishga majbur" bo'ladi. Binobarin, o'tirish xohish-istakka bog'liq harakat edi, o'tirib qolish otaning buyrug'ini bajarishga majburiylik natijasidir. Ayni chog'da, o'g'il Otabekning qalbida hadik, hayrat, qarashlari va harakatida ehtiyotkorlik ham seziladi. Hoji otaning nutqidagi amirona ohang o'g'il Otabekning bu ishga (qotillikka -F.K.) "Meni zo'rlagan va majbur qilgan Siz, onam!" degan javobiga qadar davom etadi va birdan ohangda yumshoqlik, o'ychanlik, kelishuvchanlikka moyillik seziladi. Ayniqsa, bolasining mantiqli javobidan so'ng Yusufbek hojining "boshini quyi" solishi nihoyatda ibratli vaziyatdir. Ammo bu uning yengilishi, qo'lini qonga botirgan o'g'li oldida esankirashi emas, balki aqlli, farosatli otaning, o'z qilmishlarini aql tarozisiga solib, to'g'ri xulosa chiqaruvchi donishmand ajdodlar vakilining qalb iztirobi samarasi edi.

Mazkur asar ta'lili xususida xulosa shuki, oila muhitidagi islomiy ruh, sharqona tarbiya, ota-onaga yuksak hurmat barchaga ibrat bo'lgan "O'tgan kunlar" romanida ham asardagi bosh konflikt atrofida ota-bola o'rtasida yuqoridagi kabi ijtimoiy-siyosiy, maishiy-axloqiy munosabatlar ziddiyat tarzida turli yo'sinda aks etganligini kuzatamiz.

A.Qodiriyning **"Mehrobdan chayon"** romanida mazkur muammoning o'zgacha talqini ko'zga tashlanadi.

Ma'lumki, bu asarda ota – Solih maxdum bilan uning qizi Ra'no o'rtasidagi ziddiyat bir qarashda keskinroq, oshkora tarzda ko'rsatilgandek tuyuladi. Chindan ham, Ra'no ortiqcha ziqnaligi, onasini ko'p siquvga olishi tufayli "otasini uncha

xushlamaydir”, otasiga hajviy she’r bag’ishlab, uning qusurlarini fosh etishga jur’at qilgan, hatto Solih maxdumni ortidan bo’lsa-da, “Andishasiz!” deyishgacha botingan edi. Ammo hech qachon bu munosabatini ochiq aytmagan, otasining yuziga terslik qilmagan edi. Xuddi Otabek singari Ra’noning isyoni ham otaning ulug’ligi, farzandlik mas’uliyati tufayli andisha doirasini yorib chiqolmaydi.

O’quvchi Solih maxdumning tabiatini yaxshi bilganligi uchun ham Ra’noni yuzsizlik va jangarilikda ayblay olmaydi. Ra’noning isyoni ko’proq xatti-harakatlari, jesti va mimikasi, ichki nutqi orqali ifodalanadi. Lekin otasining yuziga oshkora tarzda e’tiroz va isyon qilish haqida fikr bo’lishi mumkin emas.

Bu kabi sharqona tarbiya olganligi bilan **Cho’lponning “Kecha va kunduz”** romani markazida turgan ayanchli taqdir egasi – Zebi Ra’noga yaqin turadi. Zebi ham dunyoda hammadan ko’ra otasidan qo’rqadi, uning qarshisida zir qaqshaydi. U “otam kulmasa ekan-da”, deb orzu qiladi. Chunki, otaning kulgusi ham juda sovuq. Razzoq so’fining muomalasi qizni “chaqmoq tekkan daraxtday turgan joyida qotirib qo’yadi”. Buning natijasi o’laroq, qiz mutaassib dindor johilligining tirik qurboniga aylanadi. Biroq yozuvchi Razzoq so’fi xarakterini bir yoqlama tasvirlash yo’lidan bormaydi. Uning qiyofasida ikki shaxs yashaydi va ular doim bir-biri bilan pinhona to’qnashadilar. Bular mutaassib dindor Razzoq so’fi bilan tilab-tilab olgan bitta-yu bitta, ko’zining oqu-qarosi bo’lgan farzandining otasi Razzoqdir. Ota o’z qizining baxti, kelajagi to’g’risida o’ylamasligi mumkin emas. Shu boisdan ham dastlab Akbarali mingboshi sovchilarini (garchi mingboshi bo’lsa ham!- F.K.) qaytaradi. “O’sha betavfiq, benamoz”, befarzandga gulday qizini ravo ko’rmaydi. Lekin ko’pincha tashqi faktorlar ta’sirida ham, ichki imon-e’tiqodining kuchi bilan ham to’qnashuvlarda dindor Razzoq so’fi g’olib chiqadi.

Shuning oqibatida romanning boshlanishidayoq o’quvchida “Razzoq so’figa nisbatan anti’atiya hosil bo’ladi”. Ammo bu vaqtinchalik taassurotdir. Cho’lpon mutaassib Razzoq so’fi bilan o’z qizining taqdiri haqida jon kuydirayotgan ota qalbida yuz berayotgan keskin, shiddatli ziddiyatlarni shu qadar chuqur, ko’lamli va ishonarli tasvirlaydiki, o’quvchining unga rahmi keladi. Binobarin, bu ikki qiyofa o’rtasidagi

ichki “jang”ni batafsil tahlil qilgan adabiyotshunos D.Quronov shunday xulosa chiqaradi:

“So’fining Zebi kelin bo’lib tushgandan keyin shahardan piyoda borishi, “oppoq soqoli bilan ko’z yoshlarini oqizib yig’lashi”, “Qizim, meni shunaqa sharmanda qiladigan bo’lsang, ilohim, bo’yni tagingda qolsin, murodingga yetmagin...” deya qarg’ashlari vujudida “mutaassib dindor” bilan “ota” kurashayotganini, qahramonning ongida kechib, uni muqarrar halokatga olib keladigan yechimi yo’q konflikt-tragik holat yuzaga kelganini ko’rsatadi”¹.

Chindan ham tragik holat yuz berdi: dindor Razzoq so’fi vujudidagi “ota” oxir-oqibat g’olib chiqdi va o’z jigargo’shasini falokatdan qutqarishga otlandi. Bu yo’lda ota birinchi qadamini bosdi. “Qo’l ko’tarib bo’lmaydi” deb e’tiqod qo’ygani Eshonni o’z qo’li bilan o’ldirdi. Bu, bizningcha, yozuvchi tomonidan chuqur o’ylab, yetti o’lchab, bir kesilgan yechimdir. Aslida yechim boshqacharoq bo’lishi ham, unga o’quvchini ishontirish ham mumkin edi. Ya’ni “mutaassib dindor” sifatida o’z ‘iri Eshon boboning gaplariga ishongan so’fi taqdirga tan berishi, “qizimning peshonasiga yozilgani shu ekan-da” deb avvalgidek toat-ibodatini qilib yuraverishi mumkin edi. Biroq badiiy haqiqat me’yori buzilardi, o’quvchi qalbida ikkilanish paydo bo’lardi. Ichki “men” ro’yobga chiqmay qolardi, o’zbek millatiga xos muhim fazilat – bola uchun otaning o’z jonidan, or-nomusidan kechishi tabiiy ekanligi yechilmasdi.

Zebi – tabiatan isyonkor emas, balki itoatkor, andishali, hayoli qiz. U muhabbat, oila masalalarida mustaqil, oshkora fikr yuritishga va kurashishga ojiz. Islomiy tarbiya tufayli ota-bola o’rtasidagi ziddiyatli munosabat pinhona tarzda kechadi. Muhabbat masalasiga esa “Mehrobdan chayon” romanida yangi davr mezonlari asosida yondashiladi. Ra’no o’z erki, taqdiri, baxti yo’lidagi xatti-harakatlari bilan ota ra’yiga qarshi bora oladi. Asar boshida Solih maxdum bilan qizi Ra’no o’rtasidagi ichki ziddiyat ota ustidan yengil hazil-mutoyiba tarzida nazm bitish bilan boshlangan bo’lsa, xotimada otaning ayanchli holati tasviri bilan nihoyalanaadi.

XX asrning 20 - yillaridan to 70 - yillarigacha yaratilgan nasriy asarlarning ko’pchiligida ajdodlar va avlodlar almashinuvi turli badiiy obrazlar orqali aks ettirildi.

¹ Куронов Д. Чўлпон насри поэтикаси. –Тошкент: Шарқ, 2004. – Б.179.

Inqilobiy to'ntarish yillarida yuz bergan bu almashinuv jarayonidagi munosabatlar ijodkorning dunyoqarashi, mafkurasi, yangi sotsialistik jamiyatni qabul qilish darajasi, partiyaviy nuqtai nazariga asosan rang-barang ko'rinishlarda namoyon bo'ldi. Ularni ikki guruhga bo'lish mumkin:

1. Umuman keksalar va yoshlar;
2. Baxtsiz otalar va baxtiyor bolalar.

Bu ikki toifaga mansub timsollarga sotsialistik realizm metodiga moslab yozilgan **S.Ayniyning “Doxunda”, “Qullar”, “Esdaliklar” asarlaridagi** ‘ersonajlarni kiritish mumkin.

O'zbek va tojik adabiyotlarining atoqli vakili Sadriddin Ayniy ham yangi davr adabiyotida otalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos tomonlarini yoritishga urindi. Yozuvchining deyarli barcha asarlarida otalar va bolalar obrazi uchraydi. S.Ayniy o'zining ilk asarlaridan biri “Qiz bola yoki Xolida” hikoyasidayoq bu mavzuga murojaat qilgan. Unda o'quvchi qiz Xolidaning odobli bo'lib tarbiyalanishida maktab va oilaning – xususan, ustoz bilan otaning hamkorligiga urg'u beriladi.

S.Ayniy o'zining “Doxunda” va “Qullar” romanlarida otalar va bolalar obrazining butun bir guruhini yaratdi. Ular orasida turli toifa, har xil dunyoqarash va rang-barang sajiyaga ega ota hamda bolalarni uchratish mumkin. To'g'ri, ularning xarakter xususiyatlarini tasvirlashda adib o'z davrida yetakchi kuchga aylangan proletar mafkurasi va sotsialistik realizm metodi qoli'dan chiqib ketolmagan. Biroq shunga qaramay, yosh avlodning otalaridan ko'ra yaxshiroq yashashga, o'z haq-huquqlarini himoya qilishga bo'lgan intilishlarini ko'rsata olgan. Masalan, “Doxunda” romanining qahramoni Yodgor rostgo'y, soddadil, itoatkor otasi Bozor yo'lidan borishni xohlamaydi. Chunki, otasi boy Azimshohning qo'lida ko'p yillar qarollik qilib, aldanib qarzgaga botgan. O'limi oldidan bu qarzlarini ishlab uzishni o'g'li Yodgorga vasiyat qiladi. Ammo Yodgor otasining bu vasiyatini bajarmaydi va Azimshoh dargohidan qochib ketadi. O'g'lining bu harakati otaga qarshi isyon emas, balki zulm va zo'ravonlikka qarshi kurash, ozodlik va erkin hayot uchun intilish shaklida ifodalanadi.

“Qullar” romanida otalar va bolalar o'rtasidagi munosabat doirasi yanada kengroq olinadi. Asarga 110 yillik voqea-hodisalar qamrab olingan bo'lib, unda ijtimoiy kelib

chiqishi jihatidan ikki xil toifadagi uch avlod vakillari ishtirok etadi. Bular xo'jayinlar va qullar sulolasidir. Bir tomonda birinchi avlod vakillari Qilich xalifa, Abdurahmon sardor, Akramboy, keyingilari O'rmon Polvon, Xo'janazar, Nazarboy, uchinchi avlod Hamdam, Qutbiyalar timsolida namoyon bo'lsalar, qullar Rahimdod, Ashur, Farhod(birinchi avlod)dan to'ragan Haydar, Safarqul, Ergash(ikkinchi avlod)lar va ularning farzandlari Qulmurod, Suyarqul, Normurod, Fotima, Hasan kabilardir (uchinchi avlod).

Romanda otalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlar emas, xo'jayinlar bilan qullar, zolimlar bilan eziluvchilar o'rtasidagi ziddiyatlarni ifodalashga asosiy e'tibor qaratilgan. Roman uchun tanlangan qahramonlar bir oilaning uch avlodi bo'lib, ular o'z sulolasi an'analarga sodiq qoladilar va uni ixlos bilan davom ettiradilar. Masalan, birinchi avlodga mansub Abdurahmon sardor, Abdurahimboy, Nabi polvonlardan keyin ularning faoliyatini tug'ishganlari Abduhakim, O'rmon polvon, Hayit amin, Bozor aminlar davom ettiradi. "Ilondan to'ragan ilon" sifatida dunyoga kelgan Xo'janazarboy, Hamdam forma, Qutbiyalar o'z ota-bobolarining zararkunandalik ishlarini oxirigacha olib borishga urinadilar.

Biroq qorni nonga to'ymagan bo'lsa-da, miyasi aql, sabr, erk va ozodlik niyati bilan to'la bo'lgan Rahimdod – Ergash – Hasan va ular atrofidagi minglab eziluvchi sinf vakillari o'z ajdodlari orzu qilgan ozodlik taxtiga minadilar.

Oybekning "Qutlug' qon" romanida asardagi konflikt faqat Mirzakarimboy bilan Yo'lchi orasidagi munosabatlardagina emas, balki bu xonadon a'zolari o'rtasidagi o'zaro aloqalar, boy bilan boyvachchalar, qizi oralaridagi sotsial munosabatlarda ham aks etadi.

Mirzakarimboyning makkor o'g'illari va qizi Nuri otalarining merosiga bir kambag'al qizning ham merosxo'r bo'lishini xohlamaydilar. Lekin o'z qarorlari, qarshi niyatlarini otaga oshkora aytolmaydilar. Bu sotsial ziddiyat yechimi Gulnorni yo'q qilish voqeasi bilan bog'lanadi.

Romanda boyvachchalarning xarakter xususiyatlari, ish tutishi, voqelikdagi ishtirokiga qarab, aka-ukalarning o'ziga xos o'rnini ko'rish mumkin. Oybek Mirzakarimboyning ota sifatidagi qiyofasini katta o'g'li Hakimboyvachcha bilan

bo'lgan suhbatida, Nuri bilan munosabatlarida, Salimboyvachchaning xatti-harakatlari va muomalasini tasvirlash jarayonida ochadi. Mirzakarimboyning qanday ota ekanligi asosan katta o'g'li Hakimboyvachcha bilan bo'lgan muomalasida ochiladi. Otasining chizgan chizig'idan chiqmay, uning aytganlariga so'zsiz amal qiladigan bu "o'g'lining kori"dan ota doimo xursand bo'ladi. Shuning uchun unga har doim yordam beradi, yo'l-yo'riq ko'rsatadi va maslahatlashadi. Ammo "yoshi yigirma beshdan oshmagan bo'lsa ham qarimsiq ko'rinadi"gan o'zi "ingichka, rangpar, qisq ko'zli, quyuq payvasta qoshli, peshonasi torroq yigit"(28) bo'lgan Salimboyvachcha bilan otaning muloqoti biron marta ham qalamga olinmaydi. Bu tabiiy, negaki, "Boy o'z umrida ko'pni ko'rgan, ko'p tanigan. Shuning uchun odamni ko'p anglab" oladigan bo'lgani uchun (19) kichik o'g'li Salimboyvachchaga uncha ishonmas, u bilan gaplashib qanoat hosil qilmasligiga fahmi yetardi. Darvoqe, boyvachchaning Yormat qo'lida it o'limini topganligida ham zimdan otaning noroziligi yotganligini sezish qiyin emas.

Birinchidan, har qanday adabiy hodisaning izchil rivojlanishi hamda takomillashuvi uchun u yoki bu darajada ob'ektiv va sub'ektiv asoslar mavjud bo'lishi kerak. Shu ma'noda badiiy adabiyotning doimiy mavzusi hisoblangan otalar va bolalar muammosining ham o'ziga xos genezisi va omillari bor.

Ikkinchidan, bu muammoning chuqur ildizi insonning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Yashash uchun kurash, shaxsiy hamda ijtimoiy manfaatlarni amalga oshirish yo'lidagi intilish dastlab ota-bola, akalar va ukalar, keyinroq esa qarindosh-urug'lar, qabilalar orasida ma'lum ziddiyatlarni keltirib chiqardi.

Uchinchidan, otalar va bolalar muammosining genezisi o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalariga borib taqaladi. Xalq maqollari, ertaklari va dostonlarida bu muammoning ijtimoiy-siyosiy, axloqiy-ma'naviy ildizlari ochilgan bo'lib, ular o'zbek mumtoz adabiyotiga ozuqa berdi.

To'rtinchidan, buyuk Sharq adabiyotining ajralmas qismi bo'lgan o'zbek mumtoz adabiyotining ilk yozma namunalaridan tortib, uzluksiz ravishda bu ko'hna va dolzarb muammoning yangidan yangi qirralari kashf etildi. Bu badiiy adabiyotda muammolar ko'lamining kengayishiga, xarakterlar tizimining rang-baranglashuviga olib keldi.

Beshinchidan, ajdodlar va avlodlar almashinuvi insoniyat hayotida doimiy ravishda ro'y berganligi tufayli otalar va bolalar o'rtasidagi kelishmovchiliklar butun jahon xalqlari adabiyotining bosh muammolaridan biriga aylandi. Adiblar bu muammolar yechimini har bir millatning o'ziga xos mentalitetidan kelib chiqib hal etadilar. Bu o'ziga xoslikni Shekspirning "Qirol Lir", I.S.Turgenevning "Otalar va bolalar", M. Gorkiyning "O'zingdan chiqqan baloga", A.Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani va boshqa o'zbek tarixiy asarlari misolida ko'rib chiqildi.

Oltinchidan, o'zbek adabiyoti namunalarida otalar va bolalar muammosi XX asr boshlariga kelib butunlay yangicha ko'rinish kasb etdi. Bu yangilik ajdodlar va avlodlarning mamlakat taqdiridagi o'rni hamda roli bilan bog'liq bo'lib, bora-bora milliy Istiqlol g'oyasi bilan bog'lanib ketdi.

Tayanch so'zlar:

Ismoil Gaspirali "Evropa madaniyatiga bir tanqidiy nazar" nomli risolasi, Behbudiy, Avloniy, Fitrat, Hamza, A.Qodiriy, Cho'lponlarning asarlarida ma'rifatparvarlik mavzusi, otalar va bolalarning munosabatlarida keskin ziddiyatlar.

Adabiyotlar:

1. Muqimov R. Aytilgan so'zga mas'ulmiz // O'zbekiston adabiyoti va san'ati. – Toshkent, 1987, 31 iyul.
2. Gaspirali I. Ovrupo madaniyatiga bir tanqidiy nazar // O'zbekiston adabiyoti va san'ati. – Toshkent, 1996 yil, 26 yanvar.
3. Samarqandiy A. Gavharshodbegim // O'zbekiston adabiyoti va san'ati. – Toshkent, 2007. – № 43.
4. Abdulhakim Nurboy. Biz qanday millatmiz? // Tafakkur. – Toshkent, 2005. – №
5. Otaev R. Burch va talabchanlik // O'zbekiston adabiyoti va san'ati // –T., 2006, – №19.
6. Quronov D. Cho'lpon nasri poetikasi. – Toshkent: Sharq, 2004. – 179 b.

TARIXIY MAVZUDAGI ASARLARDA OTALAR VA BOLALAR MUAMMOSINING YORITILISHI

Reja

1. **“Ulug’bek xazinasi” romanida otalar va bolalar masalasining yoritilishi.**
2. **Pirimqul Qodirovning tarixiy romanlarida ijtimoiy muammoning aks etishi.**
3. **Muhammad Ali romanlarida davr, jamiyat, shaxs masalasi.**

Insoniyatning doimiy hamrohi bo’lib kelgan adabiyot har doim ezgulik bongini urib, uning ko’zini ochish, qalbini hayotbaxsh nurlar bilan musaffo etishga xizmat qilib keldi. San’atkor o’z asari uchun bashariyatni har doim o’ylantirib kelgan g’oyat murakkab muammolarni tanlasa ham, asar qahramoni uning to’g’ri yechimini topolmay qiynalsa ham, o’quvchiga saboq beradi, uni o’ylashga majbur qiladi. Bunda yozuvchining hayotiy pozitsiyasi aniq bo’lsa bas. Binobarin, kattami, kichikmi, har bir badiiy asarda o’quvchi qalbini to’lqinlantiradigan, uni o’yga toldira oladigan muammo qo’ya bilish san’atkorning har doim birinchi vazifasi bo’lib kelgan.

XX asrning 70-yillariga kelib o’zbek nasrining katta-kichik janrlarida muammolar ko’lami bir qadar kengaydi. Endi yozuvchilarimiz yakka muammolik kasalidan xoli bo’la boshladilar. Masalan, 40-yillarda yaratilgan asarlarda frontdan qaytgan jangchi xo’jalik yoki korxonaga rahbarlik qiladi va konservativ kuchlarga qarshi kurashib, barcha kamchiliklarni bir zarb bilan bartaraf qiladi. Yoki 50-yillar adabiyotida qo’riq va bo’z yerlarni o’zlashtirish muammosi asardan asarga ko’chib yurgan edi. 60-yillarda esa ko’proq shaxsga sig’inish illati va uning zararlarini ifodalash urf bo’lgan edi. Yechim ham ko’tarilgan muammoning zalvoriga yarasha edi: urush qatnashchisi bo’lgan qahramon hamma narsani faqat o’zi hal qiladi, hech kim unga qarshi chiqolmaydi; yangi yerlarni o’zlashtirishga otlangan yoshlarga qarshi chiqqan keksa avlod esa o’z aybini darhol tushunib taslim bo’ladi, o’rnini osonlik bilan ularga bo’shatib beradi; shaxsga sig’inish illatlariga qarshi astoydil kurashgan qahramon chigal vaziyatga tushib qolganida xuddi Xizrdek markazdan tashrif buyurgan komissiya mushkulini darhol oson qiladi va hokazo.

70-yillarda adabiyotimiz bunday muammobozlikdan asta-sekin qutila boshladi. Asarlar yangi mavzu va g’oyalar bilan boyidi, qahramonlarni shunchaki odam tarzida emas, balki shaxs sifatida tasvirlashga e’tibor kuchaydi. Buning oqibati o’laroq o’zbek adabiyoti yangi tipdagi qahramonlar galareyasi bilan boyidi, mavzu va muammo doirasi kengaydi, badiiylilik sifati ortdi.

Natijada, bu davrga kelib o'zbek adabiyoti hamma janrlarda ham shaklan, ham mazmunan yangi bosqichga ko'tarildi. O'zbek nasriga quriyotgan Orol, xorijdagi vatangado hamyurtlarimiz taqdiri, ilm-fan sohasidagi soxtaliklar, xalq xo'jaligining turli sohalarida yuz berayotgan ko'z bo'yamachiliklar, ko'hna tariximizning o'qilmagan sahifalarini ochiq va ro'y-rost tasvirlash, ajdodlar va avlodlar mojarosining tub sabablarini tahlil etish kabi o'nlab yangi muammolar kirib keldi. Badiiy asarda muammo qo'yishning o'zigina kamlik qiladi. Muhimi, uning yechimidir. Notabiiy yechim bilan tugallangan har qanday asar o'quvchi ishonchini qozona olmaydi.

Shu bilan birga, xoh tarixiy, xoh zamonaviy mavzuda bo'lsin, muammolarni qalashtirib tashlash ham asarni mayib qilib qo'yishi mumkin. Chunki, ko'p muammolik asar yukini og'irlashtirib, yechimga borish yo'llarini chalkashtiradi, yechilmay qolgan muammolar esa xarakterlar to'laqlonligiga halaqit beradi.

Tarix – zamon uchun ko'zgu, zamon kechagi kun oynasiga qarab o'ziga oro beradi, tashqi qiyofasida ko'zga tashlangan notekisliklar, g'uborlar va boshqa nojoizliklarni bir qadar o'nglab, joyiga keltirib oladi. Ayni chog'da kechagi kun armonlari, orzu-niyatlari ertangi kun tomonidan amalga oshiriladi. Aslida tarix bilan zamon bir-birisiz yasholmaydigan, bir-biridan oziqlanib ko'nglini va ko'ksini to'ldiradigan, bir-birini boyitib davom ettiradigan uzluksiz jarayondir. Zero, kechagi kun saboqlaridan xulosa chiqarmay turib bugun va ertani baholab bo'lmaydi. Va aksincha, bugunning qadriga yetmay, ertangi kunni ardoqlamay turib, o'tmishni ulug'lash samara bermaydi. Tarix va zamon ezgulik elchilaridir.

Hech narsa yo'qdan bor bo'lmaydi. Adabiyotda bo'shliq davrining bo'lishi mumkin emas. Badiiy tafakkurning uzluksiz faoliyat ko'rsatishi tufayli hozirgi kun kitobxoni xalqimiz boshidan o'tgan ko'p asrlik tarix qatlamlarining tub-tubiga kirib borish imkoniga ega. Ammo tarixni mas'uliyatsizlik bilan pala-partish o'rganish va uni avlodlarga chala meros qoldirish hech qachon yaxshilikka olib kelmagan. Binobarin, tarixiylik muammosi har doim insoniyatning kelajagiga asos yaratuvchi ruhiy-ma'naviy ehtiyoj sifatida yashab kelayotir va bundan so'ng ham yashab qoladi. Xalq tarixni yaratuvchi kuch, uning ham sub'ekti, ham ob'ektidir. Shunday ekan, tarixda ro'y

bergan voqea-hodisalarni avlodlar tomonidan qabul qilish psixologiyasi ijtimoiy-siyosiy omillardan ajralib qolmaydi.

Tarixning bu psixologik muammosi adabiyot taraqqiyotining har bir bosqichida o'ziga xos tarzda hal etilgan. Zero, tarixiy mavzu dunyodagi barcha xalqlar adabiyotlaridagi singari o'zbek adabiyotining ham doimiy yo'ldoshi bo'lib kelayotir. Odatda, kechagi kun voqea-hodisalarini ifodalashga bag'ishlangan asarlar tarixiy manbalar, xotiralar, arxeologik va etnografik hujjatlar asosida yaratiladi. Shunday ekan, tadqiqotimiz ob'ekti hisoblangan otalar va bolalar o'rtasidagi siyosiy-ijtimoiy, maishiy-axloqiy, ma'naviy-ruhiy ziddiyatlar shaklida namoyon bo'lgan muammolar badiiy adabiyotda qay darajada aks ettirilgan? Tarixiy haqiqatga mos keladimi? Mabodo, tarixiy dalil yoxud voqelik "buzilgan" bo'lsa, badiiy haqiqat tarix oldida o'zini oqlay oladimi? Asarda ko'tarilgan muammo tarixiy dalil va raqamlar asosida yechilganmi? Unda zamonasozlikka yo'l qo'yilmaganmi?

Ma'lumki, o'zbek tarixiy romanchiligi salkam yuz yillik tajriba va malakaga egadir. Janrning bir asrlik taraqqiyoti davomida tarixnavis adiblarning to'rt avlodi dunyoga keldi va adabiyotimiz rang-barang mavzudagi tarixiy asarlar bilan boyidi. Bunday asarlar orasida mamlakatning milliy taqdiri, millatning o'zini va o'zligini tanishi, ozodlik va mustaqillik uchun kurash, ma'rifat va jaholat, adolat va zulm, ezgulik va yovuzlik, jamiyat va muhabbat taqdiri singari umrboqiy muammolar ko'tarilgani talaygina. Bu muammolarning ko'pchiligi otalar va bolalar munosabatlari doirasida hal etiladi.

"Moziyga qaytib ish ko'rish(ni) xayrli" ish deb bilgan adibimiz Abdulla Qodiriydan boshlangan tarixiy romanchilik an'analari o'tgan asrning 70-yillariga kelib yanada rivojlandi, ham shaklan, ham mazmunan takomillashdi va yangi bosqichga ko'tarildi. Bu davrda uchinchi avlodga mansub tarixnavis adiblar ham dunyoga keldi va ko'plab hikoya, qissa hamda romanlari bilan adabiyotimizni boyitdilar. Said Ahmad, Odil Yoqubov, Hamid G'ulom, Asqad Muxtor, Mirmuhsin, Pirimqul Qodirov, To'lepbergen Qayipbergenov, Javdat Ilyosov, Jonrid Abdullaxonov kabi adiblarning turli davr, rang-barang mavzu hamda har xil voqea-hodisalarni ifodalagan o'nlab hikoya, qissa va romanlari yaratildi. Bu adiblar qalamiga mansub asarlar ko'tarilgan

muammosi, xarakterlar ko'lamining kengligi, mundarijasining chuqurligi, ayni chog'da, kommunistik mafkura talablariga ko'ra ba'zi tarixiy dalil hamda real voqelikni buzishga majbur bo'lgan hollarning mavjudligi bilan e'tiborni tortadi. Bu hol, shubhasiz, tadqiqot ob'ektimiz sanalgan otalar va bolalar muammosining qo'yilishi hamda hal etilishida ham ochiq namoyon bo'ldi. Shu jihatdan O.Yoqubov, P. Qodirovlarning turli janrlarga oid asarlarida otalar va bolalar muammosining yangi qirralari kashf etilganligini ko'ramiz.

“Ulug'bek xazinasi” romanida otalar va bolalar Yozuvchi Odil Yoqubovning “Ulug'bek xazinasi” romanida otalar va bolalar o'rtasidagi ro'y bergan ziddiyat ma'rifat va jaholat kurashi asosiga qurilgan bosh muammo bilan yonma-yon tarzda tasvirlanadi. Roman dunyoga kelgan ilk kunlardan oq (1973) adabiy jamoatchilikning e'tiborini tortdi. Yozuvchining tarixiy voqelikka munosabati, tasvirlash mahorati, xarakter yaratishdagi o'ziga xosligi, Ulug'bek, Ali Qushchi, Abdullatif obrazlarining mohiyati to'g'risida Ch.Aytmatov, V.Oskotskiy, A.Hakimov, V.Zohidov, M.Qo'shjonov, O.Sharafiddinov, S.Mamajonov, U.Normatov, P.Shermuhamedov, H.Karimov, N.Xudoyberganov kabi taniqli adibu olimlar ko'p yaxshi fikrlarni aytganlar. Biroq bu maqolalarning birortasida ham Ulug'bek va Abdullatif o'rtasidagi munosabatlar otalar va bolalar muammosi tarzida tilga olinmaydi. Balki podshoh Ulug'bek bilan shahzoda Abdullatifning toj-taxt uchun olib borgan kurashi tabiiy jarayon sifatida talqin etiladi. Chindan ham, ota Ulug'bek bilan o'g'il Abdullatif o'rtasidagi keskin ziddiyat romanning bosh muammosi sifatida qo'yilmagan. Roman “Ulug'bek xazinasi” deb ataladi va bunday nomlanishining o'ziyoq asar markaziga qo'yilgan muammoning rus adibi G.Golubevning “Ulug'bek” qissasi, o'zbek dramaturgi M.Shayxzodaning “Mirzo Ulug'bek” tarixiy dramasi va “Ulug'bek yulduzlari” kinostsenariysi muammolaridan tubdan farq qilishini ko'rsatadi. Demak, romanning asosiy muammosi keng mahnoda ma'rifat va jaholat o'rtasidagi kurashni ifodalash bo'lib, bu niyat ota Ulug'bek bilan o'g'il Abdullatif obrazlari orqali ilgari suriladi.

Odatda asar muammosining ishonarli yakun to'ishi tarixiy voqealar hamda dalillar, tarixiy shaxslar va to'qima obrazlarning haqqoniy tasvirlanishi bilan bog'liqdir. “Ulug'bek xazinasi” ni mutolaa qilgan o'quvchi umuman O.Yoqubovning tarixiy

haqiqatga amal qilganiga ishonadi. Bu yuzaki qaraganda shunday. Aslida tarixni yaxshi bilgan, ilk manbalar bilan tanish bo'lgan kitobxon ayrim o'rinlarda yozuvchi tomonidan bahzi tarixiy voqealar va shaxslarning mohiyati bir oz buzilganligi yoki soxtalashtirilganligini sezadi. Ehtimol, bu o'z davrida hukmfarmo kommunistik mafkura talablariga ko'ra amalga oshirilgan va bunda muallifni ayblab bo'lmas. Biroq adabiyot mangulikka dahldor ekan, kitobxonning fikrini chalkashtirmaslik uchun haqiqat qachon bo'lsa ham o'z o'rnini to'ishi shart.

Romandagi Xo'ja Ubaydullo Ahror Valiy, Gavharshodbegim obrazlarini tasvirlashda yozuvchi ana shunday chekinishlarga yo'l qo'yadi. Xususan, Xo'ja Ahrorning ota Ulug'bekni qatl etishga bosh-qosh bo'lishi, o'g'il Abdullatifni qo'llab, unga oq fotiha berishi, Gavharshodbegimning o'z bolasi Ulug'bekka nisbatan zimdan fitna yuritishi tarixiy dalillarga to'g'ri kelmaydi. Bu haqda ayrim adabiyotshunoslar o'z vaqtida bong ham urdilar¹. Ammo tarixshunos olim, akademik B.Ahmedovning aytishicha, bunday kamchilikka yo'l qo'ygan "Maqsud Shayxzodani ham, Odil Yoqubovni ham ayblash o'rinsiz. Ularni "yo'ldan urgan" bahzi olimlar bo'ldi. Ular (A.Yu.Yakubovskiy, A.Mirzaev, M.Rajabov, Ya.G'ulomov, R.Nabiev) naqshbandiylikka va Xo'ja Ubaydullo Ahror shaxsiga bir tomonlama, sub'ektiv yondashdilar"². Hurmatli olimning bu fikriga o'sha davrda dinga qarshi qilichini yalong'ochlab turgan sho'ro siyosatini, avlodlarning o'z ajdodlarini har tomonlama inkor etishlarini talab qilgan kommunistik mafkura, partiyaviylik, sotsialistik realizm kabi adabiyot kushandalarining g'addorligi-yu cheklashlarini ham qo'shish mumkin.

Bu yirik diniy arbob Xo'ja Ahror va temuriylar saltanatida salmoqli o'rin tutgan malika Gavharshodbegim to'g'risida keyingi yillarda e'lon qilingan tadqiqotlar asarda ilgari surilgan otalar va bolalar muammosini to'g'ri hal etishga yordam beradi. Haqiqiy tarixiy dalillarning guvohlik berishicha, Xo'ja Ahrorning Mirzo Ulug'bek o'limiga mutlaqo aloqasi yo'q. Malika Gavharshodbegim esa o'z o'g'li Mirzo Ulug'bek bilan nabirasi Abdullatif o'rtasiga zarracha nifoq solmagan, aksincha, ularni o'zaro raqobat qilmaslikka chaqirgan. Oraga tushib ota-bolani yarashtirmoqchi bo'lgan. Bu masalada

¹Қаранг: Муқимов Р. Айтилган сўзга масъулмиз // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – Тошкент, 1987 йил, 31 июль.

²Камалак. Адабий-танқидий йиллик тўплам. – Т.: Ёш гвардия, 1989. – Б. 45.

o'g'li Ulug'bekka onalarcha yo'l-yo'riq ko'rsatib, maslahat bergan bo'lsa, nevarasi Abdullatifga qattiqroq gapirgan, tergagan. O'sha davr voqealarining guvohi bo'lgan tarixchi Abdurazzoq Samarqandiyning "Matlai Sahdayn va majmai bahrayn" asarida yozishicha, aslida Abdullatif Gavharshod oqodan ranjib yurar edi. Buning sababi "mahdi ulyoning amirzoda Alouddavlaga nisbatan ortiq muhabbati borligi"¹ edi.

Abdullatif nafaqat o'zini tarbiyalab voyaga yetkazgan mehribon katta buvisiga, balki o'zini dunyoga keltirgan padari buzrukvori Ulug'bek Mirzoga ham mehrsiz edi. Xudbinlik uning tabiatida bor edi. Tarixchi olim Samarqandiyning yozishicha, "Mirzo Abdullatif aslida o'zgaruvchan tabiatga ega bo'lib, "mahdi ulyo Gavharshod oqoga nisbatan behurmatlik yo'lini tutib, dushmanlik tariqida yurganligi va isyonga jazm qilganligi" ko'pchilikka ma'lum edi. Shahzodaning xuddi mana shu tabiati "Ulug'bek xazinasi" romanida otasi Ulug'bekka nisbatan juda ishonarli ko'rsatilgan. Natijada otalar va bolalar o'rtasidagi kelishmovchilik muammo yechimiga tabiiylik baxsh etgan.

Ayni chog'da yozuvchi romanda muammoning zalvorini oshirish maqsadida ota-bolaning aslida osoyishta va kelishuvchanlik ruhida o'tgan uchrashuvini badiiyat talablariga ko'ra ataylab keskinlashtiradi². Natijada ota bilan bola o'rtasidagi ziddiyatning tub sabablari, ildizi ochiladi. Abdullatif qalbida otasiga nisbatan zarracha iliqlik sezilmaydi. Chunki uning yuragida bolaligidan boshlab otaga, enagasi Gavharshodbegimga qarshi kek uyg'ongan va bu kek yil sayin ulg'ayib nafratga aylangan: "Shahzoda undan, qiblagoh deb atalmish bu bemehr, mutakabbir shohdan ne yaxshilik, ne mehr-saxovat ko'ribdur? Padar bo'lib, bir marotaba bag'riga bosmadi, o'g'lim deb boshini silamadi! Buzrukvor hisoblanmish bu zot uni hamisha kamsitib, hamisha tahqirlab, suyukli Abdulazizni ulug'lashga harakat qildi" (147). Bu gina-kuduratlar barchasi yig'ilib, madda bog'lab, yiringlab, oxiri otani qatl etishiga asos bo'ladi. Ota-bola o'rtasidagi ziddiyat romanning 1-qismida Ulug'bekning o'limi bilan o'z nihoyasiga yetadi. 2-qism go'yo bu muammodan xolidek tuyuladi. Biroq yozuvchi ustalik bilan o'g'il Abdullatifning talvasasi, ruhiy kechinmalarini tasvirlash yo'li bilan voqea shiddatini zarracha susaytirmaydi.

¹Қаранг: Ўзбекистон адабиёти ва санъати. — Тошкент, 2007. — № 43.

² Бу ҳақда қаранг: Аҳмедов Б. Улуғбек. — Тошкент, 1989.

Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” tarixiy romani “Ulug’bek xazinasasi”dagidek otalar va bolalar muammosi alohida masala sifatida qo’yilmagan. Zero, bunga ehtiyoj ham sezilmaydi. Negaki, Bobur Mirzo boshidan nechog’lik dahshatli kunlar o’tgan bo’lmasin, oilasi va farzandlari oldidagi burchini sharaf bilan bajardi, bolalarining biridan ikkinchisini afzal ko’rmadi. Boburning farzandlariga sadoqati o’g’li Humoyunga jonini sadaqa qilishi sahnasida aniq ko’rinadi.

Bobur Mirzoning qariyb 36 yillik hayoti va faoliyatini qamrab olgan “Yulduzli tunlar” romanida otalar va bolalar o’rtasidagi samimiy munosabatlar yuksak mahorat bilan tasvirlanganligini kuzatamiz. Bobur Mirzoda o’z farzandlariga nisbatan otalik tuyg’usi, ishonchi doimo ustun turganligi tarixiy haqiqat.

“Bobur farzandlarining diyonatli, ilm-fazilatli bo’lib o’sishi uchun ularga kitob tanlab yuborishni, ularning o’rganishi uchun ularga kitoblar yozishni otalik burchi deb hisoblagan. Ularni o’qish, o’rganishga targ’ib qilib, imlo va insho xatolarini to’g’rilab, bexato, sodda, ravon va betakalluf yozishga chorlagan. Albatta, Boburning bunday sa’y-harakatlari zoe ketmadi. Uning to’rttala o’g’li, qizi, nabiralari va ularning farzandlari ilmu san’at, she’ru adabiyotda nom qozondilar¹”.

Bobur Mirzoning temuriylar saltanati odatiga zid o’laroq toju taxtni o’zi hayotligida, inon-ixtiyori bilan taxt vorisi – o’z farzandiga topshirishi ham otalar va bolalar o’rtasidagi ijobiy va samimiy munosabatlarga asos bo’ladi. Bobur Mirzodagi el-yurt manfaati uchun fidoyilik, ezgulik fazilatlari keyingi avlodlarida vorisiylik kasb etadi. Bu haqda atoqli frantsuz tarixchisi E.Renan buyuk temuriy tojdorlar – Bobur – Humoyun – Akbar, bobo – o’g’il – nabira orasidagi munosabatlarga “Ular o’rtasidagi oqilona vorisiylik tarixda faqat bir bor sodir bo’lgan nodir hodisa”² deya baho beradi.

Yozuvchining navbatdagi “Avlodlar dovoni” romanida ota-onasining suratini ham, siyratini ham o’zida jam etgan o’g’li Akbar bilan otasi Humoyunning iliq va muhabbatli suhbatlari, bir-birini tushunishi, ota vasiyatini sidqidildan amalga oshirgan shoh Akbarning mamlakatdagi obro’-e’tibori o’z ifodasini topgan. Ayni chog’da Akbarning hind ayolidan tug’ilgan o’g’li Salimdan kutgan niyatlarining amalga

¹ Доктор Шафика Ёркин. Бобур оиласида фарзанд тарбияси // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – Тошкент, 2006. – №7 (3836).

² Ренан Э. Марк Аврелий и конец древнего мира. “Терра-Терра”. – Ярославль, 1993. – С. 10.

oshmaganligi, murabbiyi Farid Buxoriydan olgan saboqlari evaziga manfaatparast, xudbin va taxt ishqibozi bo'lib o'sgan Salimning xurmacha qiliqlari hamda qolgan ikki o'g'li Murod bilan Doniyolning ichkilik va mahjun iste'mol qilishga berilib, bevaqt olamdan o'tishlari tufayli otaning tortgan azoblari tasvirlanadi. Yozuvchi kitob so'nggida "Ota bilan o'g'il orasida paydo bo'lgan adovat jari tobora chuqurlashib, kengayib" borayotganligi, ammo Akbarshohning bag'ri kengligi, donishmandligi tufayli bu nizolar barham topganligi to'g'risida xabar beradi. Garchi ota-bola o'rtasidagi ziddiyatlar O.Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi" romanidagidek keskin, shiddatli va yuzma-yuz to'qnashuvlar tarzida tasvirlanmasa-da, "Avlodlar dovoni" romanida P.Qodirov o'g'il – Salimning ortida ota – Akbarshohga qarshi qayrayotgan katta ijtimoiy kuch borligiga, bu manfaatdor kuchlar "Salimning otasiga qarshi isyonini tezlatish"ni talab qilayotganligiga alohida urg'u beradi. Angliya, Frantsiya, Portugaliya o'rtasida talash bo'layotgan Hindistonni ichki nizolar bilan kuchsizlantirib, mustamlakaga aylantirishni ko'zlayotgan chet ellik kuchlar timsoli sifatida Salimning "sadoqatli" navkari qiyofasida namoyon bo'lgan Alibek – Alg'bert Pereyro timsoli xarakterlidir. Romanning oxirgi boblariga kelib ota-bola o'rtasidagi ana shu siyosatdonlar tufayli nish urayotgan nizolar "yechib bo'lmaydigan tugunlar"ga aylanadi. Ota Akbar bu tugunlarni aql-farosat bilan yechishga qanchalik urinmasin o'g'il Salim sirtidan ham, zimdan ham bu tugunlarni yanada chalkashtirishga urinaveradi. Akbarni "Shunday ulkan davlatni boshqargan odam tilab olgan o'g'illarimni yo'limga sololmasam-a..." (538) degan og'ir iztirob ezib ado'i tamom qiladi. Uning nevaralari Xisrav hamda Xurramga aytgan mana bu vasiyati otalar va bolalar o'rtasida paydo bo'ladigan muammolarni yechishga eng munosib kalit bo'lib xizmat qiladi: "Ota-bobolaringdan faqat yaxshi fazilatlarni olinglar-u, nuqsonlarimizga zinhor ergashmanglar!.." (540). Bu har ikki romanda ko'tarilgan muammolarning bosh xulosasidir.

Pirimqul Qodirovning navbatdagi **"Ona lochin vidosi"** nomli tarixiy romani¹ avvalgi ikki tarixiy romanlarini mantiqan to'ldiradi. Unda Shohruh Mirzoning suyuqli

¹Қодиров П. Она лочин видоси. Тарихий роман. – Тошкент: Шарқ, 2001. (Бундан кейинги мисоллар шу манбадан олинди ва саҳифаси қавс ичида кўрсатилди).

xotini, Mirzo Ulug'bekning onasi Gavharshodbegim asosiy qahramon hisoblanadi. Ma'lumki, ayrim ilmiy manbalarda (ayniqsa, sovet davrida yaratilganlarida) Gavharshodbegim g'oyat xudbin, o'zbilarmon, eriga ham, beku amaldorlarga ham o'z hukmini o'tkaza oladigan, davlat ishlariga aralashib, ko'p masalalarni o'z manfaati nuqtai nazaridan hal etadigan, taxtparast, ota-bolalar o'rtasiga nifoq soladigan ustomon, ayrim bolalari va nevaralariga bemehr ayol sifatida ayon bo'lgan. Ona hatto o'z o'g'li Ulug'bekka qarshi ham fitnalar uyushtirib, nabirasi Abdullatifni tayyorlagani ham ko'p qayd etiladi. Romanda esa yozuvchi haqiqiy tarixiy dalillarga tayangan holda Gavharshodbegimning chinakam surati-yu siyratini ochib berishga urinadi. Unda ko'proq o'g'il Abdullatifning tabiatidagi xudbinlik, taxtparastlik, betgachoparlik kabi illatlarni ochishga e'tibor beriladi.

Romanda bunday muammolar tugunining paydo bo'lishi va yechimi asosan Gavharshodbegim nuqtai nazari orqali ayon bo'ladi. Masalan, asarning boshlanishida Amir Temur bilan Shohruh Mirzo o'rtasidagi ota-bolalik munosabatlari juda iliq va ochiq bo'lganligi xotira shaklida ochiladi. Amir Temur bolalarining tarbiyasiga alohida e'tibor bergan, ularga eng sofdil, sadoqatli, bilimdon kishilarni murabbiy qilib qo'ygan. O'g'illarining tarbiyasini asosan oqila va tadbirkor xotini Saroymulixonimga ishonib topshirgan. Shohruh Mirzo bilan Gavharshodbegimlar ham ana shu an'anani davom ettiradilar. Ular ham "o'z o'g'illarini bunyodkorlik ruhida tarbiyalagan, ularning har biriga yaxshi ko'rgan ilmiy-ijodiy ishini qilish uchun imkon yaratgan edilar. Shohruh Mirzo va Gavharshodbegim bir yoqadan bosh chiqarib, hokimiyat jilovini mahkam tutganliklari, o'g'illarini insof va adolat ruhida tarbiyalaganliklari uchun to'rt o'g'ildan birortasi – na Ulug'bek, na Ibrohim, na Boysunqur, na Jo'qiy Mirzo – bir-biri bilan yovlashgan emas, ota-onalariga qarshi bosh ko'targanlari ham yo'q" (20,21). Ammo tarbiyaning qanday samara berishi murabbiylarning kimligi va qandayligiga ham bog'liq. P.Qodirov masalaning bu tomoniga ham e'tibor beradi. Abdullatif buvisi Gavharshodbegim qo'lida Alouddavla, Abdulqosim Bobur bilan birgalikda tarbiyalansa-da, fikri xayoli "faqat toju taxtni egallash, jangda o'lja olish va ayshu ishrat qilish" bilan band edi. Bunga uning otalig'i bo'lmish Junayd Bo'tabek o'rgatadi, ko'ngliga g'ulg'ula soladi, shahzodani har doim otasiga, buvisiga qarshi gijgijlaydi.

Romanda ota-bolalar o'rtasidagi ziddiyatlarning oqibatidan ko'ra ko'proq muammoning ildizlarini yoritishga e'tibor beriladi.

O'tgan asrning 90-yillarida o'zbek tarixnavis adiblarining to'rtinchi to'liqini voyaga yetdi. Bular Sahdulla Siyoev, Muhammad Ali, Erkin Samandarov kabilar bo'lib, ularning tarixiy asarlarida ham otalar va bolalar o'rtasidagi ziddiyatlarning u yoki bu qirrasini o'z ifodasini to'gan.

O'zbekiston xalq yozuvchisi, Davlat mukofoti sovrindori **Muhammad Alining “Sarbadorlar” va “Ulug' saltanat” nomli dilogiya-romanlarida** temuriylar sulolasining shakllanish jarayonidan boshlab uning o'g'illari Jahongir Mirzo, Umarshayx Mirzolar faoliyati aks ettirilgan. Yozuvchining “Sarbadorlar” tarixiy romanida o'z-o'zidan bosh muammo mamlakatni mo'g'ul istilosidan ozod qilish bo'lganligidan unda otalar va bolalar munosabatlariga o'rin ajratilmagan. Shunga qaramay, insoniyatning yashash tarziga bevosita daxldor bu masala Abu Bakr Kalaviy oilasi misolida o'z ifodasini to'gan. Sarbadorlar harakatining rahbarlaridan biri Abu Bakr Kalaviyning o'z farzandlari Shamsulmulk va Jahonbikalarga bo'lgan cheksiz mehr-muhabbati, ularning kelajagi oldidagi mas'uliyati, o'z maqsadi va maslagi yo'lidagi qat'iyligi, e'tiqodining mustahkamligi bilan zurriyotlariga ibrat ko'rsatadi.

“Ulug' saltanat” romanining Jahongir Mirzoga bag'ishlangan 1-kitobida Amir Temurning birinchi o'g'liga bo'lgan cheksiz mehri, uning mardligi va sadoqatidan behad shodligi, ota meros jasoratidan iftixori xarakterli misollar orqali haqqoniy tasvirlanadi. Temurbek jang paytida amirzodaning nizomni buzib “jang qaynab turgan joyga kirib ketgani”¹ uchun kechirmasa-da, farzandining “mardlik va shijoat namunasini ko'rsatgani, hali yosh turib (14 yoshda edi – F.K.) suronu savashlardan hayiqmay, o'zini maydon tanigan erlardek tutishi Temurbekning qalbini” cheksiz faxr tuyg'ulariga to'ldiradi. Bolalarining ham o'zidek qat'iyatli, intizomli bo'lishini istagan sohibqiron ularga davlat masalalari xususida gapirganda buyruq ohangida keskin, qisqa gapiradi. Ota-bolalar yolg'iz qolganlarida esa mehribon tovushda sizlab, erkalab, ko'ngliga qarab muomala qiladi. Har ikki holatda ham otalar va bolalar orasidagi munosabat chegarasi buzilmaydi. Amir Temurning kattami, kichikmi, qizmi-o'g'ilmi – barcha farzandlariga

¹Али М. Улуғ салтанат. 1-китоб. - Т.: Шарқ, 2003.

mehri birday buyuk ekanligi suyukli rafiqasi Saroymulixonim bilan ularning kelajagi haqida suhbatlashganlarida yanada aniq seziladi. Amir Temurning bolalariga bo'lgan munosabati M.Ali tomonidan ko'pincha qisqa, lo'nda iboralarda tasvirlanadi, ko'z qarashi, yuz ifodasi orqali anglashiladi. Masalan, Jahongir Mirzoning o'limini eshitib, Sohibqironning “yuragiga muz yugurdi!” (326). Muzlagan yurak odamni karaxt, gung va ko'r qilib qo'yadi. Yozuvchi boshqa hech narsa qo'shmaydi, ammo o'quvchi otaning ko'ziga odamlar g'ira-shira ko'rinayotganidan, gapirolmayotganidan uning holatini anglab turadi.

“Ulug' saltanat” romanining “Umarshayx Mirzo” nomli 2-kitobi suyukli farzandidan bevaqt judo bo'lgan Amir Temurning uch kundan buyon “menga endi hech narsa kerak emas, dunyosi ham, saltanati ham bas, dunyodan ilik uzdim, deya Bog'i Chinorga kirib, ko'ragini yerga berib yotib olgani”¹ (16) haqida xabar berish bilan boshlanadi. Agar “judolikning achchiq sharbatidan totgan, motam libosiga o'ralgan Amir Temurning fig'oni cheksiz” (16) ekanligini inobatga olsak, bundan avvalgi bobda Oq o'rda xoni O'rusxon huzuridagi qurultoyda ishtirok etayotgan otalar va bolalar, akalar va ukalar, bir otadan tarqalgan qarindoshlarning o'zaro janjallashib, qir'ichoq bo'layotganligini o'qigan kitobxon bo'lajak janglarda kimning g'olib chiqishini taxmin qila oladi. Chunki, Amir Temurning bu holati tarkidunyochilik, tushkunlik emas, suyukli bosh farzandidan ayrilgan otaning haqiqiy izzatlarini edi. Bu qathiyatli, irodali inson uchinchi kuni o'ziga keladi, qaddini tiklaydi. Chunki, uning ahvolini ko'rgan amirzodalar nima qilishlarini bilmay “iyaklari so'rrayib qola” yotgan edi. Saltanatning “ertasi bo'lgan amirzodalarning shaxdlari qaytib qolmasligi” uchun Sohibqiron o'zini bardam tutishi kerak. Chunki, uning niyati pokiza, bolalari o'zidan ham bahodir va oqil bo'lishidan umidvor. Hayotning eng og'ir damlarida Amir Temur Yaratganga “... farzandlarim umrini uzoq qilgil, ular mendan keyin ham yurti aqlu idrok, tafakkur bilan boshqarsinlar, Turkistonzamin dong'ini dunyoga taratsunlar, davru davronlar sursinlar”, deb iltijo qiladi(62). Tirikligida bu niyatlariga to'la erishgan Sohibqiron vafotidan so'ng zurriyotlari o'rtasidagi ahillik rishtalari uzilganidan ruhi aziyat chekkandir.

¹Али М. Улуғ салтанат. Иккинчи китоб. – Тошкент: Шарқ, 2006. – Б. 16.

Ayni paytda M.Ali ota Amir Temurning davlat boshqaruvini amalga oshirishda yo'l qo'ygan xatolari uchun saltanat manfaati nuqtai nazaridan o'g'illarini ham ayamay jazo berganligini haqqoniy tasvirlash bilan sulolasi davomchilariga ibrat ko'rsatishini ham yashirmaydi. Binobarin, Mirzo Ulug'bek o'g'li Abdullatifning tabiatini yaxshi bilgani holda unga zarur paytda tegishli jazo bermay yumshoqlik qilganligining jazosini tortmadimi? U ham bobosi Amir Temur singari o'g'li Umarshayx Mirzoning aybini bo'yniga qo'yib, "cho'bi yasoq"qa buyurganidek ish tutganida Abdullatif o'nglanarmidi? Biroq Sohibqironning nevarasi Mirzo Ulug'bek bunday dadil harakat qilolmaydi, o'g'liga shafqat qiladi.

M.Alining "Ulug' saltanat" turkumidagi ikki romanida ota-o'g'il munosabatlari, deylik, "Padarkush", "O'tkan kunlar", "Ulug'bek xazinasini" asarlariga nisbatan yangicharoq talqinlarda aks ettirilgani bilan e'tiborni tortadi. Ayniqsa, ikkinchi kitobda faqat ota-o'g'il emas, balki xudo bergan o'g'il bilan tutingan o'g'il o'rtasidagi munosabatlar ham anchagina ta'sirchan qalamga olinadi. Asarning o'ziga xos xotimasi – nonko'r To'xtamishdan umidlari puchga chiqqan otaning qasosini olishga otlangan ota o'g'il Umarshayxning ruhiy holati muayyan ramziy mohiyat kasb etadi"¹.

M.Alining "Ulug' saltanat" dilogiyasi biz ushbu faslning boshlanishida tahlilga tortgan O.Yoqubov, P.Qodirovning tarixiy romanlari bilan birlashib, temuriylar sulolasining ajdod-avlodlari o'rtasidagi munosabatlar zanjirini bir-biriga ulaydi va tasavvurimizni yanada boyitadi.

Shohu shahzoda ota-bolalar o'rtasidagi munosabatlar Erkin Samandarning "Tangri qudug'i"² romani uchun ham asosiy mavzu bo'lgan. Mamlakatni inqirozga olib keladigan dahshatli kuch bu o'zaro ichki kurashdir. Ayniqsa, bola otaga, aka ukaga, jiyan amakiga qurol ko'tarsa, buni Alloh ham, bandasi ham kechirmaydi, bunday kimsalar yer yuzida yashashga nomunosibdirlar. Muallifning yozishicha, "Toju taxt uchun o'z otasining ko'ziga mil urgan farzand, amal va boylikka uchib, o'z jigarini o'ldirgan ahyon va boshqa yovuzlar orasida halol kun kechirishga intilgan odamlar boshiga nimalar tushmaydi, axir. Hammasiga qalb ko'rliqi bois" (15).

¹Отаев Р. Бурч ва талабчанлик // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – Тошкент, 2006. –№19.

²Самандар Э. Тангри кудуғи. Тарихий роман. – Тошкент: Камалак-Хазина, 1996 (мисоллар шу нашрдан олинди).

Romanda mana shu ma'naviy ko'rlik masalasi jismoniy ko'rlik bilan bog'lanadi. Ya'ni Xiva xoni Arabmuhammadxon o'z pushti kamaridan bunyod bo'lgan o'g'illari Habash va Elbarslar tomonidan ko'ziga mil tortilib ko'r qilinadi. Yozuvchining tasvirlashicha, xonning tabiiy ko'zlari o'yilgan bo'lsa-da, uning qalb ko'zlari ochiq. Shu boisdan bu ishda ota o'g'illarini emas, ko'proq o'zini aybdor deb biladi. Arabmuhammadxon sarson-sargardonlikda, azob-uqubatda hayot kechirsa-da, o'la-o'lguncha o'g'illarini qarg'amaydi, aksincha, ularga Allohdan insof va shafqat tilaydi, xolos.

Chindan ham, Arabmuhammadxon o'la-o'lguncha toj-taxtini kuch bilan tortib olgan, mamlakatni xarob, qishloqlarni vayron, xalqini sarson va notinch qilgan ashaddiy dushmanlari – o'g'illari Xabash bilan Elbarsga qarshi keskin choralar ko'rmaydi. Hatto katta o'g'illari Isfandiyor bilan Abulg'ozini ham bu yo'ldan qaytaradi va oxir-oqibatda bu sustkashligining qurboni bo'ladi.

Ko'rinadiki, E.Samandar Arabmuhammadxon qiyofasida g'oyat ideal ota timsolini yaratmoqchi bo'ladi. Ota astoydil norozi bo'lmasa-da, kechirsa-da, unga qarshi nojo'ya qadam bosgan har qanday farzand bir kunmas-bir kuni tegishli jazosini oladi degan fikr Habash va Elbarslar qismati, fojiasi orqali ilgari suriladi. Ammo bu tarixiy haqiqat romanda badiiy jihatdan yetarli darajada isbotlab berilmagan. Otalar va bolalar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarning tub siyosiy-ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy ildizlari chuqur ochib berilmaydi. Natijada asar konfliktida tarqoqlik va susayish yuz beradiki, bu haqda biz ishning uchinchi bobida alohida to'xtalamiz.

Yozuvchi Sa'dulla Siyoevning "Yassaviyning so'nggi safari"¹ tarixiy romanida otalar va bolalar munosabatlarining tamomila yangicha qirralari qalamga olingan. Unda yuqoridagi romanlarda ifodalangan toj-taxt talashishlar, bir-birini ko'rolmaslik, otaga qarshi ochiqchasiga isyon ko'tarish kabi holatlar uchramaydi. Bu romanda farzandning otaga isyoni boshqacha ko'rinishda namoyon bo'ladi. Asar qahramoni Qutbiddin xuddi Farhod singari ota-onasining yakka-yu yagona o'g'li, taxt vorisi. Ammo u ham toju-taxt, shonu shavkat, molu mulkdan voz kechib, ilohiy ishq yo'lini tanlaydi, yahni

¹Сиёев С. Яссавийнинг сўнги сафари. Роман. – Тошкент: Маънавият, 2002 (мисоллар шу манбадан олинди).

o'zining aytishicha, "shohona saroydan ko'ra g'aribona xonaqohni afzal ko'radir" (174).

Aslida "insoniyat ruhiy olamining buyuk ustunlaridan biri Yassaviy bobomiz haqida" (A.Oripov. So'zboshi. 3-b) yozilgan bu asarning bosh muammosi avliyo hazrati Sulton ul-orifinning haj safari davomida ko'rgan-kechirganlari, ul zotning karomatpeshaligi-yu xalqning cheksiz hurmat va muhabbati, shayxga qarshi uyushtirilgan har qanday fitnaning fosh etilishi tashkil etadi. Yozuvchi mana shu bosh muammoni yanada kengroq, chuqurroq, shiddatliroq tasvirlash maqsadida ota va bola liniyasini ham kiritadi. Asarda ota-bola o'rtasida Haqni idrok etish bilan bog'liq ziddiyatlar aks ettiriladi.

Romanning asosiy qahramonlaridan biri Qutbiddin – Samarqand 'odshosi Mahmudxon ibn Arslonxonning suyuqli farzandi, saltanat vorisi. U Abdullatif, Habash va Elbarslardan farqli o'laroq saltanatni egallashga intilmaydi. Shahzoda Qutbiddinning maqsadi va maslagi butunlay boshqacha: "Ojiz banda bilmagan narsamni bilib, Alloh dargohiga bormoqni afzal ko'rurman, men uchun taxt bu-sabru qanoat, sulton bo'lsam, ma'naviyat mulkiga sulton bo'lgum kelur" (117-144) deydi. Bu maqsadiga yetish yo'lida g'ov bo'ladigan har qanday to'siqni olib tashlashga urinadi, eng og'ir vaziyatlarda ham niyatidan qaytmaydi, tushkunlikka tushmaydi. U tanlagan yo'lining haqligiga, bu yo'ning sohibi karvoni – 'iriga ishonadi. Shuning uchun otasiga hech qachon betgachoparlik qilmaydi, ikki gapining o'rtasida "qiblagoh", "padari buzrukvor", "otajon" deb murojaat qiladi. Allohdan "o'zing pushti panohimga rahmu shafqat, bu bandangga sabru sukut ato etgil!" (176) deb tilaydi. Bu obraz orqali muallif chinakam islomiy qadriyatlarni, ya'ni "Voliduka robbuka"("Otang parvardigoringdir") tamoyiliga qat'iy amal qiluvchi avlod vakilini ifodalamoqchi bo'ladi.

Tayanch so'zlar:

Yoshlarga qarshi chiqqan keksa avlod, qahramon taqdiri, Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi"ida ma'rifat va jaholat kurashi, "Ona lochin vidosi" tarixiy romani, Muhammad Alining "Sarbadorlar" va "Ulug' saltanat" dilogiya-romanlari, shohu shahzoda ota-bolalar o'rtasidagi munosabatlar aks etgan asarlar haqida.

Adabiyotlar:

1. Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 545 b.
2. Karimov N., Mamajonov S. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. –Toshkent: O'qituvchi, 1999. -542 b.
3. Karimov N., Nazarov B., Normatov U. – Toshkent, O'zbek adabiyoti. 11-sinf. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 295 b.
4. Karimov N., XX asr adabiyoti manzaralari. Birinchi kitob. – Toshkent: O'zbekiston, 2008. – 532b.
5. Mirvaliev S. O'zbek romani. – Toshkent: Fan, 1969. – 314 b.
6. Mirzaev S. Hayot va adabiyot. – Toshkent: Sharq, 2001. – 301 b.
7. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000. – 112b.
8. Normatov U. Yangi o'zbek adabiyoti. – Toshkent: Universitet, 2007. –172 b.

ZAMONAVIY ASARLARDA MUAMMONING REALISTIK TALQINI

Reja

1. **S.Ahmad asarlarida voqelikning real aks etishi.**
2. **O.Yoqubov romanlarida shaxs taqdiri ifodasi.**
3. **O'.Hoshimov asarlarida ijtimoiy voqelik va oila muammolari.**

XX asr o'zbek xalqi tarixida eng dolg'ali, eng murakkab, eng ziddiyatli davr bo'ldi. Qariyb 130 yil davom etgan mustamlakachilik siyosati xalqimizni har tomonlama kamsitishga qaratildi. Natijada o'zining shonli tarixidan, ma'naviy qadriyatlaridan, muqaddas diniy e'tiqodidan, milliy o'ziga xosligidan judo bo'ldi, eng yaxshi an'analarini unutdi. Rus mustamlakachilarining tazyiqi ostida ko'pgina umrboqiy urf-odatlarimizdan voz kechib, yangicha sotsialistik madaniyat shakllarini egallay boshladik. Natijada kechagi kunimizni butunlay inkor etdik, unga nafrat ruhida tarbiyalandik. Bugunimizni ko'klarga ko'tarib, ertamizni tengi yo'q koshona deb tasavvur etdik.

Afsuski, bunday qarashlar millatning badiiy ko'zgusi bo'lmish adabiyotimizda ham o'z aksini topdi. Ayniqsa, otalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlar yangicha

sharoitda sinfiylik va partiyaviylik nuqtai nazaridan talqin etila boshlandi. Sotsialistik tuzum tuzini totgan yosh avlod hech ikkilanmay o'z otasini inkor etdi, xuddi Abdullatif, Salim, Habash, Elbarslar kabi o'zini dunyoga keltirgan otasini jallodlar qo'lga topshirdi. Bu qilmishidan zarracha o'kinmadi, aksincha, o'tmish sarqitini fosh etgan sovet kishisi ekanligidan faxrlandi.

O'tgan asrning 20-30 – va 40-yillarida adabiyotning asosiy e'tibori sotsializmning shonli yurishi, xalq xo'jaligini industrilashtirish, qishloq xo'jaligini kollektivlashtirish, xotin-qizlar ozodligini tarannum etish, urushda sovet hukumatining g'alabasini kuylash bo'lganidan otalar sinfiy dushman sifatida qoralandi. Otalar izidan bormay, ularning ishlarini davom ettirmay, yangicha yo'ldan yurgan yoshlar asosiy qahramon qilib olindi. Natijada o'zbeklarning ham o'ziga xos Pavlik Morozovlari yetishib chiqdi.

Binobarin, XX asrning 70-yillarigacha hayotda chuqur tomir otgan shaxsga sig'inish illatlari, "sotsialistik realizm" metodi talablari, kommunistik partiyaning badiiy adabiyotga yo'l-yo'riq ko'rsatishi, ijod jarayoniga bevosita aralashuvi, buyruqbozlik va ko'rsatmalar adabiyot va san'at asarlarining hayotiyligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi, qahramonlarni milliy zamindan ayirdi. Eng yomoni, o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasini buzdi. Shu boisdan otalar va bolalar muammosi ham uzoq vaqtgacha "kommunistik axloq normalari" asosida hal etilganligini aytish o'rinlidir. Biroq shuni alohida ta'kidlash lozimki, o'zbek adiblarining asosiy qatlami o'tgan asrning 20-30-yillarida paydo bo'lgan sinfiy qarama-qarshilikni ota-bolalar timsolida tasvirlashdan o'zlarini tiyib turdilar. Buning tub sabablari bor.

Avvalgi faslda ko'rdikki, otaga qarshi isyon ko'targan, uni jazolagan yoki qatl etgan har qanday farzand oxir-oqibat fojiaga uchraydi. Padarkush Abdullatif olti oy ichida o'z amirlari, Habash va Elbarslar akalari Isfandiyor va Abulg'ozi tomonidan qatl etiladilar. Salimdan esa hatto tuqqan onasi ham voz kechadi. Biz tilga olgan davrda o'zini ko'rsatgan Pavlik Morozov tipidagi shovvozlar ham garchi ma'lum muddat ko'tar-ko'tar qilingan bo'lsa-da, oxir bir kuni qilgan gunohlari uchun jazo tortishlari aniq edi. Lekin sovet yozuvchisi sifatida yangi jamiyat ideallari uchun xizmat qilgan bu "qahramon"larning badnom bo'lishlarini tasvirlashga haqlari yo'q edi. Haqiqatni tasvirlay desa, sho'ro hukumati bunday asarlarning bosilishiga ruxsat bermaydi,

boshqacha ifodalay desa, o'quvchi ommasi qabul qilmaydi. Shuning uchun adiblarimiz bu mavzuda uzoq vaqt sukut saqlashga majbur bo'ldilar.

Mustaqillikka erishganimizdan keyin bu mavzuni ro'y-rost yoritish imkoni tug'ildi. O'zbekiston Qahramoni, xalq yozuvchisi Said Ahmadning "Sarob", "Azroil o'tgan yo'llarda", "Borsa kelmas darvozasi", "Buqalamun bilan uchrashuv", "Oftob oyim", "Qorako'z Majnun", O'zbekiston xalq yozuvchisi Odil Yoqubovning "Muzqaymoq" kabi hikoyalarida ana shunday voqealar qalamga olinadi.

Bu jihatdan S.Ahmadning "Sarob" deb atalgan hikoyasi xarakterlidir. Avvalo, hikoyaning nomlanishi xususida: asarni mutolaa qilgan o'quvchi unda biror marta ham "sarob" so'zini uchratmaydi. Biroq hikoya qahramoni Kimsanboyning fojeiy qismati u chin dildan ishonib xizmat qilgan sovet hukumatining, ko'ksiga suratini chizdirib, umr bo'yi birga bo'lishni orzu qilgan Stalin shaxsining sarob bo'lib chiqqanligini isbotlaydi va muallifning g'oyaviy niyatini yanada aniqroq ifodalashga yordam beradi. Bu niyat adib tomonidan tanlangan bosh so'zda (epigraf) tag'in ham kuchliroq jaranglaydi. Buxorolik 100 yoshli temirchi Usto Amin boboning o'gitlaridan olingan "Ota qarg'ishi misoli o'q, u oxiratda emas, shu dunyoning o'zida nishonga tegadi" degan so'zi bevosita Kimsanboyga tegishli ekanligi hikoya so'ngida rosmana anglashiladi.

Hikoya lager hayotidan olib yozilgan. Asar hikoyachi-muallifning "Bugun lagerimizga yangi mahbuslarni olib kelishdi" degan xabari bilan boshlanadi. Ulardan bittasi hikoyachiga juda tanish ko'rindi. Ayniqsa, "uning g'amgin va lekin loqayd ko'zlari. . . " (9) kimnidir eslatardi. Shundan so'ng muallif-hikoyachining xotira-bloki ishga solinadi. Buning uchun adib mahbuslarga tikilib turgan yana bir qahramon "umrining o'n besh yildan ortig'ini lagerlarda o'tkazayotgan Olimjon domla" nuqtai nazaridan foydalanadi. O'sha tanish bashara ana shu "indamas domla"ning tilab olgan o'g'li Kimsanboy edi.

Yozuvchi hikoyada otalar va bolalar o'rtasidagi muammoning paydo bo'lishida tarbiyaviy omilning rolga e'tiborni tortadi. "Otasi Olimjon Rahmonov rayon maorif bo'limining mudiri edi. Tarix bilimdoni bo'lgan bu odamni rayondagi jami tarix o'qituvchilari ustoz deb atardilar" (12). Ana shunday obro'li va ilimli o'qituvchining oilasida ulg'aygan bolalar albatta odobli va oqil bo'ladilar deb o'ylaymiz. Biroq muhit

bola tarbiyasiga o'z hukmini o'tkazdi. Ma'lumki, tarixda ota-bobolarimiz, ayniqsa, podsholar o'z farzandlarining taqdirini bilimdon o'qituvchilar-u qattiqqo'l murabbiylar qo'lga to'shorganlar. Niholni tarbiyalagan bog'bon oqilu dono bo'lsa, mevasi totli, mug'ombiru nodon bo'lsa, hosili puch va taxir bo'lib yetishgan (birinchi faslda bu misollar bilan isbotlandi). Kimsanboyning tarbiyachisi esa niyati buzuq, g'addor tuzum edi. Olimjon akaning ishi ko'pligidan bola tarbiyasi bilan alohida shug'ullana olmadi. Boz ustiga u o'z hayotini bag'ishlagan va o'zi ham rahbarlik qilayotgan sovet ta'limi tizimiga ishonar, bolalarimiz to'g'ri tarbiyalanyapti deb o'ylardi. Kimsanboy ham maktabda a'lo o'qiydi, faol pionerlardan biri. U ko'p she'r yodlab turli yig'inlarda zavq-shavq bilan berilib deklomatsiya qiladi. To'g'ri, ota bir-ikki marta o'g'lini "bunday havoyi ishlarga juda ham berilib ketmas"likka, ko'proq darsini tayyorlashga, jamoat ishlarini darsdan keyin bajarishga undadi. Biroq uni ko'z ostiga olib qo'ygan murabbiylari bolaning faolligidan boshqa maqsadlarini amalga oshirishda foydalandilar. Yana shunisi ham borki, o'g'lining faolligi otaga ham xush yoqardi. Axir, kimsan rayon xalq maorifi bo'limi mudirining o'g'li "rayon, hatto viloyat miqyosida o'tadigan tantanali yig'inlarda, slyotlarda, o'qituvchilarning konferentsiyalarida" (14) Lenin, Stalin to'g'risida she'rlar o'qisa, yomonmi? Xullas, o'g'lining kelajagidan otaning ko'ngli to'q edi. Shuning uchun "domla kitob titish bilan ovora" bo'lib uni o'z holiga qo'ydi. Bundan esa Kimsanboyning murabbiyi ustalik bilan foydalanib, undan otasining dushmani-o'zbekning Pavlik Morozovini yasadi. Bo'lg'usi mukofotlar, Butunittifoq pionerlar slyotida qatnashishi, Ittifoq oqsoqoli Kalinin qo'lidan orden olish, shaxsan Stalinni ko'rish o'smir Kimsanboyning ko'zini ko'r, qulog'ini kar qilib qo'ydi.

Yozuvchi ota va bola o'rtasida paydo bo'lgan jarlikning kimlarningdir say'i - harakati bilan tobora chuqurlashib borayotganligini bosqichma-bosqich tasvirlaydi. O'zi rozi bo'lgan ishning haqligiga, GPU xodimi M.Mansurovning maqtovlariga ishongan Kimsanboy qamoqqa olingan otasi bilan yuzlashtirganlarida tap tortmay otasining sotqinligini fosh etdi. Domla o'g'li Kimsanboy aytgan gaplarni eshitib, "yoqasini ushladi". Ammo g'isht qolipdan ko'chgan edi. U faqat "Iloyo, juvonmarg bo'l! Umring xor-zorlikda o'tsin!" deb qarg'ashga kuchi yetdi xolos. O'g'il esa bunga parvo ham qilmaydi va soyabonlarining homiyligida g'olibona yurishini davom ettiradi. U endi

“xalq dushmani”ning bolasi ekanligidan or qiladi va sotqinlik yo’lida navbatdagi qadamni qo’yadi.

“Men hayot-mamot jangiga ketyapman, – deydi armiya safiga chaqirilgan 20 yoshli Kimsanboy frontga ketayotganlarni tantanali kuzatish marosimida. – Xalq dushmanining o’g’li bo’lib emas, asl vatanparvar, dohiy Stalin farzandi bo’lib urushga kiraman. Bugundan boshlab familiyam Olimjonov emas, Yolqinov bo’ldi. Ko’ksimda buyuk Stalin bilan jangga kiraman!” (18).

Sovet hukumati ko’zlagan maqsadiga erishdi, yosh avlod o’rtasida olib borilgan tarbiyaviy ishi samarasini berdi, bolalar o’z otalaridan voz kehdilar. Endi davlatga bunday kimsalarning keragi yo’q, shirasi so’rib olindi, po’sti tuflab tashlansa bo’laveradi. Xuddi shunday bo’ldi. Kimsanboy Yolqinov avval urushga jo’natildi (maboda jangda halok bo’lsa, yana bir bor namuna qilib ko’rsatilardi – F.K), keyin dushmanga asir tushganligi uchun sotqin sifatida qamoqqa olindi. Ota-bolalar 18 yildan keyin lagerda uchrashdilar, “Olimjon domla o’g’lini tanidi. Ammo Kimsanboy otasini tanimadi” (19). Bu tabiiy edi. Chunki, irodasiz, imonsiz kimsalardan qo’g’irchoq yasab, sotqin sifatida foydalangan totalitar tuzum ularni ham ma’nan, ham jismonan majruh qilgan edi. Imonli, e’tiqodli ota qarg’ishining oxiratda emas, shu dunyoning o’zidayoq nishonga tekkanligi abgor bir ahvolda “kiyimini yechmay yotgan, boshi bir tomonga qiyshaygan mahbus – sobiq qahramon pioner Kimsanboy Olimjonov” qiyofasi orqali ayon bo’ladi. Kechagi “morozovchi” o’g’il bugun nihoyatda nogiron, ayanchli ahvolda, telba bir qiyofada ko’rinardi. Chunki, u qaysi lagerda bo’lmasin, bolaligida orttirgan “hunari” – sotqinlikni davom ettirgan, buning uchun mahbuslardan tegishli “mukofoti”ni olgan, Ma’lumot yozadigan o’ng qo’li tirsagidan sindirilgan, ensasiga belkurak bilan urilganidan “boshi goh o’ngga, goh chapga o’zidan-o’zi burilib qoladigan, sog’ qo’li bilan to’g’rilab, oldinga qaratib qo’ysa, boshi musichaning kallasidek old-orqasiga siltanib, borib-kelaveradigan bo’lib qolgandi” (21).

Nobakor o’g’il otaning ko’z oldida ming azob bilan jon taslim qiladi, qilmishlaridan pushaymon bo’lib, ko’ksiga pichoq uradi. O’limi oldidan hikoyachi orqali otasidan uzr so’raydi. Undan “dadam qamoqdan qaytib kelgan bo’lsa, mening uzrimni yetkazing. Gunohini qoni bilan yuvdi, deb ayting” deb iltimos qiladi (25).

Ammo o'zini oqlash uchun qilgan bu harakati o'quvchida hayrixohlik tug'dirmaydi. Aksincha, it o'limi bilan o'lgan, janozasiz va kafansiz ketgan bu nomardning fojiasi o'quvchini xushyor torttiradi va otalar oldidagi farzandlik mas'uliyatini oshiradi.

S.Ahmadning “Qorako'z majnun” hikoyasi ham o'tkir ruhiy dramatizmi bilan e'tiborga molik. Unda ham milliy, islomiy ruhiyatdan chekinish holatlarining ildizi o'sha mustabid tuzum siyosati, mafkurasi va axloqiy aqidalariga borib tutashganligiga guvoh bo'lamiz. Unda sho'ro armiyasida xizmatni o'tagach, rus qiziga oshiqu beqarorlik tufayli ona yurti, ota-onasi, tili, xatto dini, imon-e'tiqodidan voz kechgan o'zbek yigiti Bo'rixonning achinarli taqdiri hikoya qilinadi.

O'ttiz ikki yilda g'oyibini topgan ona o'g'lining tili, mehri, dini-imonidan kechganligini ko'rib, jon taslim qiladi. Ma'nan oqpadar bo'lgan bu o'g'il onasini tuproqqa o'z qo'li bilan qo'yish u yoqda tursin, ta'ziyaga ham qatnashmay “o'z yurti” ga jo'nab ketadi. Asardagi ota-onaning bu dunyodan armon, alam va o'kinchlar bilan vidolashuviga sabab bo'lgan oqpadar o'g'il timsolida milliy-axloqiy qadriyatlarimizni toptashga qaratilgan mudhish tuzum siyosatining jirkanch mahsuli, ham ayanchli qurbonini ko'ramiz.

Adibning **“Azroil o'tgan yo'llarda” hikoyasida** esa ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy illatlar yana o'sha mash'um siyosatning mudhish oqibatlari tarzida namoyon bo'ladi. Asarda o'tgan asrning 80-yillarida mustabid boshqaruv tomonidan millatimiz boshiga tushgan va “O'zbeklar ishi” deb nom olgan navbatdagi qatag'on yoritiladi. Unda sobiq sho'ro tergovchilari qo'lida azob chekkan hamyurtlarimizning ayanchli qismati bilan birga ota-bola Jalol Polvon va Qo'chqor Jalolov o'rtasidagi munosabatlarning o'zgacha psixologik tahliliga duch kelamiz. Asarda xalqimiz boshiga kulfatlar keltirgan sho'ro “desantchilari”ning ityalog'i bo'lib xizmat qilgan tergovchi Qo'chqor Jalolovning hamyurtlarimiz boshiga solgan qora kunlari, ruhiy, jismoniy azoblari, ochko'zlik bilan tortib olib, qo'yniga urgan harom boyliklari, buzuqlik va qotilliklari hikoya qilinadi. Qo'chqorni haromxo'rlik, maishiy buzuqlik halok qiladi.

Hikoyada ota Jalol Polvon bilan bola Qo'chqor o'rtasidagi ochiq va keskin to'qnashuvlar, kelishmovchiliklar jarayoni emas, o'g'lining qilmishlari oqibatida ota ruhiyatida kechayotgan shiddatli tug'yonlar silsilasi o'z ifodasini topgan. Axloqiy

buzuqlik yo'liga kirgan Qo'chqor o'ynashining eri tomonidan otib o'ldiriladi. Buning sababini bilgan va el-yurt oldida yuzi shuvit bo'lgan Polvon ruhiy iztiroblarga chidolmay xastalikka chalinadi. O'g'lining o'limidan so'ng Jalol polvon sihatgohga davolanish uchun boradi. Ammo bu yerda ham u o'g'lining qilmishlari tufayli tortayotgan ruhiy azobdan qutila olmaydi. Aksincha, bu yerda uning ichki dardi yanada kuchayadi. Negaki, sihatgohda tasodifan o'g'li Qo'chqordan nohaq jabr va ozor ko'rgan alamzadalar bilan hamxona bo'lib qoladi. Dunyoda eng mudhish haqorat-ablah farzand orqasidan otaning boshiga yog'ilgan la'natlar ekanligini Jalol polvon his qilib, mum tishlaydi. O'sha razil Qo'chqorning otasi ekanligini ularga aytolmaydi, nomus qiladi. Ich-ichidan zil ketadi.

“O'g'lining begunoh odamlar boshiga yog'dirgan musibatlari behisob edi”. Ota o'z o'g'lining dunyoga kelgan soatlariga la'natlar o'qiydi. Undan ma'nan voz kechadi. Ota sihatgohdan qaytgach, bir hafta o'tib, o'g'li to'plagan harom boyliklarni o'z egalari olib borib to'shirib, vijdoni taskin topadi. Ruhan poklangan holda jon taslim qiladi.

Xullas, “yozuvchining “Qorako'z majnun”, “Sarob”, “Azroil o'tgan yo'llarda” hikoyalarida ona va farzand, ota va o'g'illar o'rtasidagi keskin munosabatlar ildizi asr fojiasi, mustabid tuzum siyosati, mafkurasi, axloqiy aqidalarga borib tutashadi; jamiki ko'rguliklar, fojialar mash'um siyosatning mudhish oqibati tarzida ko'rsatiladi”¹.

O'zbekiston xalq yozuvchisi **Odil Yoqubovning “Muzqaymoq”** nomli **hikoyasi** ham mavzusi, ko'tarilgan muammosi, shakli va mazmuni, hikoyalash tipi jihatdan S.Ahmadning “Sarob”iga yaqin turadi. Har ikkala asar ham avtobiografik xarakterga ega. S.Ahmad qamoqxonada o'zi ko'rgan, guvohi bo'lgan voqea haqida yozsa, O.Yoqubov bolaligida (o'n yasharligida) o'z oilasi boshidan kechgan ko'rguliklar haqida hikoya qiladi. Hikoyada ikki xil armon tasvirlanadi. Biri otaning ozib-yozib umrida bir martagina bo'lsa ham suyukli o'g'liga muzqaymoq olib berolmaganligi; ikkinchisi, hikoyachi-bolaning tintuvga kelgan harbiy ocholmagan shkaf tortmalarini mix bilan shartta ochib berib, uning maqtovidan yayrab ketganligi-yu, buni har eslaganida o'zidan ijirg'anib qo'yishidir. Bu hikoyada mana shu armon “Sarob”dagidan

¹Норматов У. Истиқлол илҳомлари. С.Аҳмаднинг “Қоракўз мажнун” китобига ёзилган сўзбошидан. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – Б.5.

farqli o'laroq chinakam ota-bola o'rtasidagi mehr rishtalarining mustahkam bog'langanligidan darak beradi. Hikoyachi tengdoshi Kimsanboy singari otasining "aybdor", "xalq dushmani" ekanligini fosh etmaydi, uchrashganida (har ikkala asarda ham o'rtada tergovchi turibdi) bezrayib turavermaydi. Aksincha, otasining suratiga yangi chizgilar tortish orqali siyratini ifodalashga ko'proq e'tibor beradi.

Shuni alohida ta'kidlash o'rinliki, "Muzqaymoq" to'la ma'nodagi badiiy hikoya emas. Unda voqeani ko'rsatishdan ko'ra aytib berish kuchliroq. Asosan, adib O.Yoqubovning otasi Egamberdi Yoqubov qanday qamalganidan oqlangungacha bo'lgan jarayon xotira asosida tiklanadi, xolos. Hikoya so'ngida O.Yoqubov otasining aybsiz ekanligini isbotlovchi oqlov xatlariga munosabatini ifodalash orqali odamkushanda sovet tuzumiga nafratini bildiradi. Bu asarda ota va bola obrazi uchrasada, ular o'rtasida hech qanday muammo mavjud emas. Bu muammo O.Yoqubovning romanlarida (ham tarixiy, ham zamonaviy) ko'proq ifodasini to'gan.

Dastlab shuni aytish lozimki, O.Yoqubovning o'nga yaqin qissalari mavjud bo'lib, ularning birortasida ham otalar va bolalar munosabati yaqqol ko'zga tashlanib turmaydi. Biroq asar markaziga chiqarilgan bosh muammo zamirida ajdodlar va avlodlar almashinuvi jarayonida yuz beradigan munosabatlar silsilasi u yoki bu darajada o'z ifodasini topgan. Masalan, juda ko'p ilmiy manbalarda yoshlarning jamiyatda, odob-axloqda o'zini anglab yetishi, haq-huquqini himoya qila olish jarayonini ifodalashga bag'ishlanganligi ta'kidlangan "Muqaddas", "Qanot juft bo'ladi", "Tilla uzuk", "Billur qandillar" kabi qissalaridagi¹ voqelik asosida otalar va bolalar o'rtasida yuz bergan o'tish bosqichining ta'siri yashiringanligini sezish qiyin emas.

Romanlarida esa O.Yoqubov otalar va bolalar masalasini jiddiyoq, kengroq qo'yadi va bu bosh muammo yechimida muhim ahamiyat kasb etadi. Yozuvchining zamonaviy mavzudagi "Diyonat", "Oqqushlar, oppoq qushlar" singari romanlarida ajdodlar bilan avlodlar o'rtasidagi munosabatlar ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-axloqiy, ilmiy va ekologik muammolar bilan bog'liq holda talqin etiladi. Masalan, adibning mashhur "Diyonat" romanida ajdodlar va avlodlar o'rtasidagi ziddiyatlar uch shaxs misolida ifodalanadi. Katta avlod – yirik olim, professor Normurod Shomurodov,

¹Ёкубов О. Қайдасан, Мориго. – Тошкент: Шарқ, 2002.

o'rtancha avlod – “millioner kolxoz raisi”, aytganini bajaradigan, tutgan joyidan kesadigan rahbar Otaqo'zi Umarov, uchinchi avlod – hali hayotning achchiq-chuchugini totmagan, hozircha og'irning ustidan, yengilning ostidan o'tib, ko'zlagan cho'qqisiga osongina yetishni o'ylab adashgan va keyinroq o'zini o'nlab olgan Haydar.

Oraga yana bir tugun kelib qo'shiladi. Bu kenja avlod Haydarning taqdiri bilan bog'liq liniyadir. Ma'lumki, o'z obro' - e'tibori, cheksiz imkoniyatlaridan foydalangan Otaqo'zi Umarov o'g'li Haydarni qing'ir yo'llar bilan olim qilmoqchi bo'ladi. Uning hayot yo'lini ham o'z manfaati, shon-shuhratiga xizmat qiladigan tomonga burishni xohlaydi. Dastlab o'g'li ham ota rahyiga qarab ish tutadi, ammo bu yo'lning oxiri tumanli ekanini ko'rgan yigit otaga qarshi chiqadi. Bu qarshilik betga cho'arlik, ortiqcha shartakilikdan xoli bo'lib, keksa avlod vakili Normurod domla qarashlarini dadil himoya qilishida ko'rinadi. Kenja avlodga mansub Haydar axloqiy-ma'naviy jihatdan poklanib, yuqori pog'onadagi tog'asi Normurod Shomurodov bilan birlashadi va ikki tomonlama ta'sir orqali o'rta avlod tabiatidagi illatlarni olib tashlaydi.

Roman so'nggida Otaqo'zining o'ylari bu shunchaki qilmishlaridan pushaymon bo'lgan yirik shaxsning o'kinchi emas, balki ota-bobolarining yuksak axloqiy udumlariga rioya qilmay, o'zligidan chekingan, ma'naviy qadriyatlarni oyoq osti qilish tufayli tanazzulga yuz tutgan avlodning ajdodlari ruhi oldidagi tavba-tazarrusi, o'zidan keyingi farzandlarini o'ziga xos ogohlantirishi edi. Binobarin, Otaqo'zining bu kechinmalarining aynan qabristonda ro'y berishi va o'g'li Haydarning “Bo'ldi! Yuring, dada” deya jonli hayot yo'lga boshlashi shunga ishoradek tuyuladi.

Yozuvchining **“Oqqushlar, oppoq qushlar” romanida** esa otalar va bolalar munosabatining o'zgacha ko'rinishi mavjud. Unda ikki xil toifadagi otalar va bolalar obrazi yaratilgan. Ota – Muzaffar Farmon bilan o'g'il Fotih Muzaffarov qalbakilik, soxtalik, poraxo'rlik, maishatparastlik timsoli sifatida namoyon bo'lsalar, Shorahim shovvoz bilan uning o'g'li Shoqosimlar ana shu illatlarga qarshi kurashuvchi irodali, qat'iyatli va ma'nan yuksak insonlar qiyofasida ko'rinadilar. Garchi ota Muzaffar Farmonning o'limi va o'g'il – Fotih Muzaffarning inqirozi ularning o'zaro kurashi natijasi sifatida namoyon bo'lmasa-da, bunday yakundan ajdodlar bilan avlodlar o'rtasidagi an'anaviy munosabatlar o'zaro hurmat va qadrlash asosiga qurilsagina

davomiylik yuz berishi mumkin degan haqiqat anglashilib turadi. Bu fikr Shorahim va Shoqosim munosabatlari liniyasida yanada ravshanroq o'z ifodasini topadi.

Muzaffar Farmonov o'zining ayrim jihatlari bilan "Diyonat"dagi Otaqo'zi Umarov timsoliga yaqin turadi. U ham o'g'lining kelajagini Otaqo'zi kabi o'zi hal qiladi: o'qishni tugatganiga hech qancha bo'lmasdan o'g'lining rahbarlik darajasiga ko'tarilishiga, qalloblik yo'li bilan paxta sotib olib, rejani "do'ndirish"iga yordam beradi. Lekin u Otaqo'zidan farqli o'laroq, poraxo'rlik, ko'zbo'yamachilik, olg'irlik tufayli behisob boylikka, katta obro'ga ega bo'ladi. Ota-bola ma'naviy nopoklik, qing'ir ishlari va boshqa illatlari bilan bir-biridan qolishmaydi. Asarda davr psixologiyasining badiiy haqiqatga aylanish jarayoni vujudga keladi. Unda ikki oilaning Shorahim shovvoz va Muzaffar Farmonovlar oilasining yosh avlodga tarbiyaviy ta'siri juda ibratli tarzda badiiy talqinga olib kiriladi. "Qovun qovundan rang oladi" deganlaridek, Shoqosim otasidan insoniy poklikni, o'z kasbiga e'tiqodni meros qilib olgan bo'lsa, Fotih otasidan buyruqbozlik, maishatparastlik va yulg'ichlikni meros qilib oladi. Fotih otasidan yuqqan bu "fazilat"lari tufayli ham otasining hayotdan bevaqt ko'z yumishiga sababchi bo'ladi.

XX asrning 90-yillaridan so'ng o'zbek nasrida ma'lum darajada "yangicha odob", kommunistik axloq va boshqalar, ularning maxraji sifatida "sovet xalqining axloq kodeksi"ga asoslangan qiyofalarning aksi ko'rina boshladi. O'tgan asrning 60-70-yillarida avj olgan "Mehnat-shon-sharaf", "sovet vatanparvarligi", "Insoniyatning porloq istiqboli – kommunizm" tushunchalari kamayib, insonning botiniy dunyosi bilan ruhiy toblanishlari, uning dardi-tashvishlari badiiy talqin etila boshladi.

Bu jarayon O'.Hoshimovning "Tushda kechgan umrlar", Murod Muhammad Do'stning "Lolazor" kabi romanlari, Shoyim Bo'taevning "Sho'rodan qolgan odamlar", "Shohona sovg'a" qissalari va 90-yillar hikoyachiligida ochiq ko'rinadi. Bu davrda dunyoga kelgan asarlarda sho'ro odami xarakterini yaratish tamomila yangi bosqichga ko'tarildi. Badiiy asarlarda otalar va bolalar muammosi, odob va axloq me'yorlari tasviri ham turli holat va ko'rinishlarda aks ettirila boshlandi. Voqelikni yangicha qarash bilan falsafiy idrok etish, unga tanqidiy yondashish M.M.Do'stning "Lolazor" romanida ayniqsa, o'zining yorqin ifodasini topgan. Asarda shaxslarning kirdikorlari

fosh etilmay, jamiyatdagi illatlarni keltirib chiqargan omillar tahlil etiladi. Asar qahramonlari juda katta mavqega ega bo'lganliklaridan qat'iy nazar, manfur tuzum vujudga keltirgan sotsial muhit ta'siri jilovidan chiqib ketolmaydilar.

Romanda, ayniqsa, otalar va bolalar munosabatida ham totalitar tuzumdagi ateistik tarbiya, imonsizlik muhitining ta'sirini ko'ramiz.

Avvalbek o'zining katta imtiyozlarga erishuviga sababchi bo'lgan o'z otasi Nazar Yaxshiboevni na inson, na yozuvchi sifatida tan olgisi kelmay, nashadan kayf qilib olib, “anavi sassiq taka o'lganidan keyin ham birovlar kitobini o'qirmikan?” kabi razil gaplarni odamlar orasida bemalol gapiraveradi. Avvalbek xarakteridagi illatlar ildizini sobiq sho'ro mafkurasiga asoslangan ijtimoiy muhitdan qidirish lozim. Chunki, “... inson tabiatan olijanob-razil, omadli-omadsiz, baxtli-baxtsiz bo'lishi faqat uning o'ziga bog'liq emas, balki u yashagan, faoliyat ko'rsatgan, unga ta'sir qilgan sharoit va ijtimoiy muhitga bog'liq”¹.

O'.Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” romanida yozuvchi otalar va bolalar muammosiga o'ziga xos tarzda yondashadi. Asarda mazkur muammoning ikki xil ko'rinishi realistik timsollar orqali aks ettiriladi.

Ma'lumki, asarda sovet-afg'on urushi va 80-yillarda o'zbek xalqi boshiga ne-ne azoblarni solgan “paxta ishi” qatag'oni mavzusi yoritilgan. Asar kechagi kun – mustabid davr ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy manzaralarining sintezi sifatida chuqur taassurot qoldiradi.

Romanda bir-biriga zimdan qarama-qarshi ruhdagi ikki xil oila tasvirlanadi. Biri Rustam mansub bo'lgan insonparvar, pokiza, xaromdan hazar qiladigan oila, ikkinchisi go'dakligidan boshlab ota qahridan, qattiqqo'lligidan qo'rqib voyaga yetgan, ammo onasining qabihlik va noinsoflikka qarshi mehr-muhabbat va insoniylik tamoyillari ruhida tarbiya topgan bolalar...

Rustam afg'on urushidan nogiron bo'lib qaytganiga qaramay, otasining nohaq qamalishi hamda sovet tuzumining odamlar erki va oshkora fikriga qarshi qaratilgan siyosatiga bardosh berolmay, o'zini halok qiladi.

¹Имомова Г. Миллий характер яратишда бадиий нутқнинг ўрни: Филол. фан. номзоди ... дисс. автореф. – Т., 1993. – Б. 9.

Butun hayotini sovet hukumatining oddiy odamlarni qirg'in qilish, millatni qo'rqitib boshqarish asosiga qurilgan qabih siyosatini amalga oshirishga bag'ishlagan sadoqatli sho'ro odami Soat G'anievning har ikkala o'g'li – Mauzer va MELS ham qotil va xoin ota izidan emas, balki bobolari meros qilib qoldirgan ezgulik yo'lidan ketadilar. Katta o'g'il Mauzer jurnalist sifatida begunoh qatag'on qilingan fuqarolarni matbuotda oqlash bilan otasining qilmishlarini fosh etgan bo'lsa, kichik o'g'il MELS bu yurtida ota isnodini ko'tarib yurgandan ko'ra, vatangadolikni afzal ko'rib, chet elga o'tib ketadi.

Asarda komissar Soat G'aniev timsoli orqali sho'ro odami xarakterining ijtimoiy, milliy va psixologik aspektidagi tamomila yangi qiyofasi paydobo'lganligini kuzatamiz. O'z millatiga qarshi borgan, kommunistik e'tiqodiga sodiq qolgan Soat G'aniev pirovardda elidan ham, farzandlaridan ham ajraladi. O'zi sig'ingan yot millat vakilasi ham unga xiyonat qiladi. Xoru zorlikka mahkum bo'ladi. Bu o'z manfur qilmishlarining hosilasi tarzida ro'yobga chiqadi. Uning shunday ahvolga tushishiga hech kim, hatto o'quvchi ham achinmaydi. Yozuvchi O'.Hoshimov komissar hayotining so'nggi damlarini shunday san'atkorona tarzda tasvirlaydiki, o'g'illari Mauzer bilan MELSlarning o'z otasidan voz kechishini o'quvchi qoralay olmaydi, aksincha ularni qo'llab-quvvatlaydi.

Yangi davr badiiyati sahifalarida insoniy muomala, milliy qadriyatlar, bugungi dunyoqarash bilan kelisha olmaydigan ana shunday murosasiz, kommunistik e'tiqodga sodiq xarakterlar ham uchraydiki, bular yangicha ziddiyatlarni keltirib chiqarganligining guvohi bo'lamiz.

Bu jihatdan **Shoyim Bo'taevning “Sho'rodan qolgan odamlar” qissasida** inson ruhiyati iqlimlarini hayotiy voqelik, jamiyat psixologiyasi bilan yaxlitlikda badiiy tadqiq etish tamoyilini kuzatamiz. Unda psixologizmning bir ko'rinishi – aql va ko'ngil ziddiyati otalar va bolalar munosabati bilan qorishiq holda aks ettiriladi. Qissada mustabid tuzumning ruhiy-ma'naviy tazyiqiga giriftor bo'lgan oila ahvoli, kommunistik mafkuraning sadoqatli merosxo'ri bo'lgan ota, adashgan o'g'il munosabatlari tasvirlangan. Asarda xarakter darajasiga ko'tarilgan “Nazoratchi – sho'ro mafkurasi,

siyosati tarbiyalagan manqurt, qalbi ko'r odam"¹. Qamoqxonada nazoratchi bo'lib ishlaydigan bu odamning o'z vazifasiga sadoqati nihoyatda zo'r. Hatto Nazoratchi degan nom ham unga juda yoqadi. Chunki, u o'zini davlatning ishongan kishisi deb biladi. O'g'li Toshmurod esa nojo'ya qilmishi bilan shu qamoqxonaga tushgan 96-raqamli mahbus. O'g'il Nazoratchiday qalbsiz odam bilan umr kechirishga mahkum bo'lgan jabrdiyda onasini ham ota siquvidan xalos etolmaydi. O'zi ham ota mehrini ko'rmaydi.

Ota-bola o'rtasidagi ziddiyat asarning boshidayoq namoyon bo'ladi. Ota ruhiyatidagi ma'naviy tanazzul uning qalbida milliy o'ziga xos manzaralar, kechinmalar tasviri orqali itoatga kelishdek ko'ngil halovati tomon almashina boradi.

Yozuvchi **Normurod Norqobilovning “Qoyalar ham yig'laydi” qissasida** ehtiyojmandlik psixologiyasining iskanjasiga tushib qolib halokatga yuz tutgan yigit – O'sarning ibratli obrazi yaratiladi.

Ernazar polvonning o'g'illaridan biri O'sar shaharda o'qib, bu yerda yengil-elpi hayot kechirish yo'llarini o'rgangach, o'zicha “yangicha yashash” ga, “erkin” bo'lishga intiladi. Aqliy va jismoniy kuchini otalari, akalari sarflagan poklik yo'llariga emas, shaltoqilik yo'lga sarflaydi va ajdodlari an'anasidan yuz o'girib, jazosini oladi, to'g'ri yo'lga qaytarmoqchi bo'lgan otasiga qo'l ko'tarib, toqqa qochayotganda qor ko'chkisi ostida qoladi. Adib adabiyot uchun azaliy hisoblangan otalar va bolalar muammosini yangicha talqin etishga muvaffaq bo'ladi.

Yozuvchining yana bir qissasi “Adadsiz azob”²da Nodir chol va farzandlari o'rtasida ko'tarilgan oilaviy, maishiy-psixologik ziddiyat asarning asosiy mazmunini tashkil etadi. Asarda ota murakkab psixologik timsol sifatida namoyon bo'ladi. Ota psixologiyasida ro'y bergan ichki kolliziya va murakkab ruhiy kechinmalar milliy o'ziga xos lavhalarda aks etadi. Qissada ota va bolalar o'rtasidagi maishiy psixologik ziddiyat otaning ko'ngil maylini tushunmaslik masalasiga borib bog'lanadi.

Yozuvchi **Murodjon Mansurovning “Mangu jang”, “Gunohi azim”, “Judolik diyori” kabi romanlarida** ham ajdodlar va avlodlar silsilasining o'ziga xos tomonlari

¹Расулов А. Таваллуд топаётган кўнгил муждалари. Ш.Бўтаевнинг “Ҳаёт” китобига ёзилган сўнгги сўз. – Тошкент: Шарқ, 2000.

²Норқобилов Н. Овул оралаган бўри. Қиссалар. – Тошкент: Шарқ, 2005.

rang-barang timsollar orqali bayon qilinadi. Ularning har birida bosh muammoni to'ldirishga yordam beradigan otalar va bolalar munosabati, ularning asar g'oyasiga mos ravishda bir-birini tushunishi yoki to'qnashuvi uchraydi. Masalan, "Gunohi azim" romanida rais Muhsin bilib-bilmay bosgan noto'g'ri qadami tufayli gunohi azimga botib, tuzalmas oqqon kasali tufayli o'lib ketadi. Gap shundaki, uning aybi bilan o'g'li o'z sevganiga uylana olmaydi. Chunki, yigit ko'ngil qo'ygan qiz aslida uning singlisi bo'lib chiqadi.

Bu asarda ham uch avlod vakillari ishtirok etadilar. Birinchi avlodga mansub Buzruk ota o'g'li Muhsinning nojo'ya qiliqlari, odamlarga o'tkazayotgan zulmi va noto'g'ri ishlaridan aziyat chekadi. Ular o'rtasida paydobo'lgan kelishmovchiliklar chuqur psixologik tahlillar orqali ifodalanadi. Muhsin ikki o't orasida qovriladi: bir tomondan, raislik faoliyatida yo'l qo'ygan xatolari fosh etilib, obro'siga putur yeta boshlaydi. Ko'pni ko'rgan, ko'pni bilgan otasidan bemaslahat talay bo'lmag'ur ishlarni amalga oshirib, endi misi chiqayotganligidan Buzruk ota oldida xijolat.

Ikkinchi tomondan, nopok qilmishi tufayli o'g'li oldida yuzi shuvit. Otasi oldida yo'l qo'yilgan ayblarini tan olib, uzr so'rasa bo'ladi. Ammo o'g'li oldidagi gunohi azimni nima bilan yuvish yoki qanday o'nglash mumkin?! Bu iztiroblar zardobi tomatoma ko'l bo'lib Muhsin og'ir kasallikka chalinadi. Umri tugayotganini his qilgan ota o'g'liga xat yozib qoldiradi. Unda bor gap ochiq aytilgan, aybini bo'yniga olgan bo'lsa-da, tuzatib bo'lmaydigan xatoga yo'l qo'yilgan edi.

M.Mansurov ushbu romanida zamondoshlaridan farqli o'laroq, otalar va bolalar muammosining yangi qirralarini ochdi. Unda an'anaviy tarzda bola ota oldida emas, balki yangicha-ota bola oldida gunohkor bo'ladi, jazosini oladi. Yozuvchining "Mangu jang" romanida ham otalar va bolalar – keng ma'noda ajdodlar va avlodlar munosabati muhim o'rin tutadi.

Ko'rinadiki, voqelikni harakatga keltiruvchi qahramon ruhiy olamining botinan tahlil etilishi, ko'ngilda yuz berayotgan yangicha ziddiyatlar keyingi davr adabiyotining o'ziga xos xususiyatiga aylandi.

Tarixiy mavzudagi romanlarning aksariyatida otalar va bolalar o'rtasidagi kelishmovchilik asosan toj-taxt talashish muammosi negizida hal etiladi. Bunday

talqinda ota – mag'lub, bola – g'olib keladi. Ammo oz fursat o'tmay taxtni ota roziligisiz egallagan shahzoda jazosini tortadi. Otalar farzandlariga qarshilik ko'rsatmaydigan, o'zlarini aybdor sanab, uzlatga chekinuvchi kimsalar sifatida tasvirlanadi. Bunday bir xillik tarixiy voqelikning realistik talqiniga soya tashlaydi.

Tarixiy mavzudagi asarlarda ajdodlar va avlodlar o'rtasida ro'y bergan munosabatlarning turli omillari hamda ko'rinishlari ifoda etilgan. Masalan, O.Yoqubov o'z asarlarida bu muammoning oqibati va natijalarini yoritishga ko'proq e'tibor bersa, P.Qodirov muammoning paydo bo'lish ildizlarini ochishga harakat qiladi. Bunday rang-baranglik tarixda yuz bergan ajdodlar va avlodlar mojarosining umumiy manzarasini tasavvur etishga ko'maklashadi.

XX asrning 30-yillaridan boshlab, partiya va hukumatning adabiyot ishiga aralashuvi ko'pgina muammolar qatorida otalar va bolalar munosabatining yechimini ham siyosiy nuqtai nazardan hal etishga olib keldi. Natijada o'zbek adabiyotida ham milliy urf-odatlar hamda qadriyatlardan chekingan yosh avlod vakillari paydo bo'la boshladi.

XX asr o'zbek adabiyotida 70-yillar o'zining mavzu va muammo ko'lami, odamni mukammal shaxs sifatida tasvirlashning chuqurligi, realistik talqinning kuchayishi, ayni chog'da, sho'ro tuzumi siyosati va kommunistik partiya yakka hokimligi oqibatida ba'zi cheklanishlarga yo'l qo'yilganligi bilan ajralib turadi.

Mustaqillik davri adabiyotida bu ko'hna muammoni yangicha talqin etishga e'tibor kuchaydi. Otalar ham, bolalar ham o'rtada paydo bo'lgan muammoning tub sabablarini ochish uchun qalb dialektikasini tahlil etish, o'zlikni anglash yo'lidan bordilar.

Tayanch so'zlar:

S.Ahmadning "Sarob" hikoyasida otalar obrazi, "Qorako'z majnun" hikoyasi, Odil Yoqubovning "Muzqaymoq" hikoyasida avlodlar va ajdodlar munosabati, sotsializm tuzumi davrida yaratilgan asarlarda ota va farzandlar, tarbiya va axloq masalasi ifodasi.

Adabiyotlar:

1. Normatov U. Ufqning chin oshig'i. – Toshkent: Yurist-media markazi, 2008. – 956 b.
2. Normatov U. Ijodkorning daxlsiz dunyosi (Adabiy suhbatlar) –Toshkent: Mumtoz so`z, 2008. – 313 bet.
3. Normatov U. Tafakkur yog'dusi (Adabiy tanqidiy esselar). – Toshkent: Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti. – 119 b.
4. Rasulov A. Ardoqli adib. O'. Hoshimovning hayoti va ijodiga chizgilar. – Toshkent: Yozuvchi, 2001. – 135 b.
5. Rahimov A. Roman san'ati. – Farg'ona, 2001. – 125 b.
6. Solijonov Y. Zulmatdan nur qidirganlar. – Toshkent: O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2007. – 75 b.
7. Solijonov Y. Haqiqatning sinchkov ko'zlari. Adabiy-tanqidiy maqolalar, suhbatlar. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009. – 226 b.
8. Ahmedova Sh. Said Ahmad hajviyotida badiiy mahorat: Filol. fan. nomzodi ... diss. avtoref. –T., 1994.

KONFLIKT, XARAKTER VA MUHIT TASVIRI

Reja

1. **“Ulug'bek xazinasi”da xarakterlararo to'qnashuvlarning aks etishi.**
2. **“Tangri qudug'i”da davr va shaxs talqini.**
3. **“Ufq” romanida ota va bola ziddiyatlarining tasviri.**

Adabiyot uchun inson hayoti bitmas-tuganmas materiallar manbai hisoblanadi. Har qanday odam (u yaxshimi, yomonmi, baribir) umrining har bir daqiqasi botiniy va zohiriy ziddiyatlarga to'la bo'ladi. Mana shu ziddiyatlar silsilasida shaxs yo o'zligini anglab kamolga yetadi yoki tubanlikka yuz tutadi. Bu jarayon oson kechmasligi mumkin. Ammo inson tabiatan qudratli va mo'hjizakor kuchga egaki, u har qanday murakkab vaziyatdan chiqib ketish yo'lini topa oladi. Bunday kishilar badiiy adabiyotda o'ziga xos xarakter sifatida talqin etiladi.

Xarakter muhit mahsuli tarzida dunyoga keladi. Muhit inson tabiatiga u yoki bu darajada ta'sir etmay qolmaydi. Muhit ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-axloqiy, ma'rifiy, oilaviy ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Xarakter ana shu muhit buhronlariga qarshi kurashda shakllanadi va kamolga yetadi.

Badiiyat qonunlarini nazarda tutgan holda badiiy asarda muammoning qo'yilishi, uning yechimini ta'minlashda xarakterning o'rni, xarakter va muammo yechimining milliy o'ziga xosligi, shuningdek, muhit bilan xarakter o'rtasidagi hamda xarakterlararo konfliktlar tasvirida yozuvchi uslubining o'ziga xosligi kabi masalalari alohida ahamiyat kasb etadi. Ayonki, bu badiiy unsurlarni bir-birisiz tasavvur etib bo'lmaganidek, birini ikkinchisiga qorishtirib ham bo'lmaydi. Ularning har biri badiiy asarda o'z o'rniga ega va yozuvchi niyatini amalga oshirishda o'ziga xos vazifani ado etadi.

Ma'lumki, badiiy asarning qiziqarli chiqishi, voqealarning shiddatli rivojlanishi va kitobxon e'tiborini tortishi unda konfliktning qay darajada qo'yilganligi bilan bog'liqdir. Konflikt har qanday badiiy asarni harakatga keltiruvchi asosiy kuch hisoblanadi. Shuning uchun adabiyotshunoslikda bu masalaga har doim alohida e'tibor berib kelinadi. Konfliktning badiiy asarda tutgan o'rni va uning vazifasi, turlari to'g'risida Aristoteldan tortib to hozirgi kun olimlarigacha fikr bildirib o'tganlar. Ularning barchasida konflikt badiiy asarning muhim komponenti ekanligi, usiz voqealarning rivoji yuz bermasligi, konfliktsizlik badiiyatning kushandasi ekanligi qayta-qayta ta'kidlangan. Biz ushbu faslda akademiklar I.Sulton, M.Qo'shjonov, filologiya fanlari doktorlari A.Rahimov, D.Quronov, T.Boboiev, E.Xudoyberdiev kabilarning darslik, monografiya va dissertatsiyalarida¹; shuningdek, taniqli adabiyotshunoslar O.Sharafiddinov, N.Karimov, U.Normatov, N.Xudoyberganov, B.Sarimsoqov, B.Nazarov, S.Mirvalievlarning turli maqolalarida bayon qilingan fikrlariga tayangan holda ayrim tarixiy hamda zamonaviy asarlarni otalar va bolalar o'rtasida konfliktning qo'yilishi, uning turlari, tasvirlash me'yori, yechimi,

¹Қаранг: Султон И. Адабиёт назарияси. Дарслик. -Тошкент: Фан, 1978; Қўшжонов М. Сайланма. Икки жилдлик. 2-ж. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1983.; Раҳимов А. Ўзбек романи поэтикаси: Филол. фан. докт ... дисс. – Т., 1993; Қурунов Д. Адабиётшуносликка кириш. Дарслик. – Т., 2007; Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 2002; Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 2002.

xarakterlararo to'qnashuvlar jarayoni, ularning hayotiy ildizlari, badiiy talablari nuqtai nazaridan tahlil etishga urinamiz. O.Yoqubovning "Ulug'bek xazinasini", E.Samandarning "Tangri qudug'i" nomli tarixiy va zamonaviy mavzudagi S.Ahmadning "Ufq" trilogiyasi tanlab olindi. Chunki, aynan shu asarlar otalar va bolalar o'rtasidagi konfliktning barcha turlari mavjudligi, ularning xarakter darajasiga ko'tarilganligi, konfliktning tug'ilishi va xarakterning shakllanishiga ta'sir qilgan muhitning o'ziga xosligi bilan ajralib turadi.

Akademik I.Sulton bilan M.Qo'shjonovlar ko'proq konfliktning nazariy asoslariga e'tibor berganlar. A.Rahimov va D.Quronovlar esa masalaga amaliy tomondan yondashib konfliktning badiiy asarda namoyon bo'ladigan uch xil turini tasnif ham qiladilar. Olimlarning tasnifi nomlanishi jihatidan farq qilsa-da, mohiyat e'tibori bilan bir xildir. Ularning fikrlaridan kelib chiqqan holda biz asarlarni quyidagi konflikt turlari asosida tahlil qilamiz:

1. Qarama-qarshi kuchlar hamda qahramon bilan muhit o'rtasidagi konflikt;
2. Xarakterlararo konflikt;
3. Ichki qarama-qarshiliklar (ruhiy kechinmalar) tarzidagi konflikt.

Har qanday badiiy asarda konfliktning uchala turi ham to'la huquq bilan qatnashishga haqli. Ammo ularning ishonarli, haqqoniy va yuksak badiiylilik darajasida ifodalanishi san'atkor mahoratiga bog'liq. Shu jihatdan yozuvchi Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasini" hamda Erkin Samandarovning "Tangri qudug'i" romanlariga murojaat qilib ko'raylik. Chunki ularda tasvirlangan voqelik zamon va makon jihatdan farq qilsa ham muammoning qo'yilishi hamda yechimi, syujet yo'nalishi va xarakterlararo to'qnashuvlar silsilasi bilan bir-biriga yaqin turadi. "Ulug'bek xazinasini" romani uchun XV asrning o'rtalari Mirzo Ulug'bek boshqarayotgan Samarqand saltanatining o'z farzandi Abdullatif tomonidan tortib olinishi asos qilib olingan bo'lsa, "Tangri qudug'i" romani XVII asrning birinchi yarmida Xorazm vohasida Shayboniyxon sulolasining davomchisi Arabmuhammadxonning bolalari Elbars, Habashlar bilan toj-taxt talashishlari voqeasiga bag'ishlangan. Har ikkala asarda ham saroydagi qarama-qarshi kuchlar, xon bilan saroy muhiti, otalar va o'g'illar o'rtasidagi

xarakterlararo to'qnashuvlar o'ziga xos tarzda aks ettirilgan. Ammo tajriba va mahorat jihatidan ular bir-biridan tubdan farq qiladi.

Ma'lumki, "Ulug'bek xazinasi" romani markaziga qo'yilgan konflikt bosh muammoning tanlanishiga qarab belgilangan. Shunga ko'ra, bosh konflikt shoh Ulug'bek bilan uning taxtparast o'g'li shahzoda Abdullatif o'rtasidagi saltanat uchun kurash emas, balki olim Ulug'bekning butun umri mobaynida orttirilgan oltin javohirlardan ham qimmatliroq xazinasi – nodir asarlardan iborat kutubxonasini johil kuchlar tajovuzidan asrab qolishdir. Demak, bu romanda konfliktning yuqorida keltirilgan tasnifdagi qarama-qarshi kuchlar hamda qahramon bilan muhit o'rtasidagi kurashdan iborat birinchi turi markaziy o'rinni egallaydi. Ayni paytda, bu bosh konflikt xarakterlararo va ichki kechinmalar asosiga qurilgan konfliktlarning ham bor bo'yicha namoyon bo'lishini taqozo qiladi.

Romanda dastavval, podshoh Mirzo Ulug'bek bilan saroyga joylashib olgan jaholatparast Nizomiddin Xomush boshchiligidagi din ahli, Amir Sulton Jabbor, Mironshoh, amir Sultonshoh barlos va boshqa beku amirlardan iborat saroy muhiti o'rtasidagi ziddiyatlar asosiy o'rinni egallaydi. "Tangri qudug'i" romanida ham qarama-qarshi kuchlar hamda qahramon bilan muhit o'rtasidagi konflikt uchraydi. Biroq konfliktning bu turi "Ulug'bek xazinasi"dagidek butun keskinligi bilan namoyon bo'lmaydi.

"Ulug'bek xazinasi" romanining dastlabki bobidayoq qarama-qarshi kuchlar va qahramon bilan muhit o'rtasida boshlangan keskin vaziyat haqida xabar beriladi. Undan Ma'lum bo'lishicha, Shohruh Mirzo vafotidan keyin "Taxt va saltanat ishqida yongan temuriy shahzodalar qilich va tig' charxlashdan bo'shamay" qoldilar. Ular orasida o'zining valiahdi shahzoda Abdullatifning ham borligi Ulug'bekni og'ir iztirobga soladi. Abdullatifning kurash maydoniga kirishi xarakterlararo konflikt turidan foydalanishni taqozo etadi.

Mirzo Ulug'bekning o'zi boshqarayotgan saroy muhiti bilan o'rtada tug'ilgan ziddiyat tarang holga kelgani dastlab Ali Qushchi nuqtai nazari orqali bayon qilinadi. Dorussaltanaga chaqirilgan olim Ali Qushchi mashvaratdan chiqib kelayotgan beku amirlarni kuzatar ekan, "Hammaning qovog'i soliq, chehralari tundligi"ga e'tiborni

qaratadi. Ayniqsa, shahar dorug'asi Mironshohning "Ali Qushchiga yer ostidan bir qarab qo'ydi-da, rapidaday keng yuzini teskari burib" salomlashmay o'tishi, amir Sulton Jondor ham, boshqa amirlarning birortasi ham Ali Qushchi bilan salomlashmay "Marmar zinalarni taq-taq bosib (demak, ular asabiy holatda – F.K.), pastga tushib ketish"lari saroydagi qarama-qarshilik hiyla kuchayganligidan dalolat beradi.

Bu qarama-qarshilikning ta'siri Mirzo Ulug'bek qiyofasi orqali yanada teranroq ochiladi. Ali Qushchi amirlardan so'ng eshikdan chiqib kelgan ustozining "Butun vujudiga qandaydir pinhoniyl majruhlik, cho'zinchoq qoramag'iz yuzi so'lg'in, keng peshonasi va qiyg'ir burnining ikki yonidagi ajinlari quyuqlashgan, katta yalpoq kaftlarini tizzasiga horg'ingina tashlab o'tirishida chuqur iztirob, izhor etish qiyin bo'lgan teran bir mung bor"(10)ligini ko'radi. Bu holat o'z-o'zidan konfliktning uchinchi turi – ichki qarama-qarshi tuyg'ular kurashini batafsil tasvirlashni talab qiladi. Chunki, o'quvchi shoh va olim Ulug'bekning suratida namoyon bo'lgan bu chizgilar uning siyratida tug'yon urgan kechinmalar oqibati ekanini bilishni istaydi. Chindan ham Ali Qushchi bilan bo'lib o'tgan suhbatda Ulug'bek qiyofasida ayon bo'lgan iztiroblarining sabablari ma'lum bo'ladi. Podshoh Ulug'bek bilan muhit o'rtasidagi konflikt o'nglab bo'lmas nuqtaga yetgan, "Ustodning boshida qora bulutlar quyuqlashgan"ligining sabablaridan biri shariatga shak keltirib, osmon ilmini o'rganayotganligi, dunyoviy bilimni rivojlantirishga e'tibor berib, ko'plab o'zi singari "kofir" shogirdlarni tarbiyalayotgani bo'lsa, yana biri o'g'illari tufaylidir. Katta o'g'li Abdullatif tashqarida yurib saroydagi ikkiyuzlamachi, sotqin amirlarning ko'magida taxtga ochiqdan ochiq tahdid solmoqda. Kichik shahzoda Abdulaziz esa ichdan turib o'zining bema'ni qiliqlari bilan muhitning noroziligini yanada oshirmoqda.

Ham tashqi, ham ichki qarama-qarshiliklar shoh Ulug'bekdan keskin choralar ko'rishni talab qilsa, olim Ulug'bekni o'z farzandlari tufayli tortayotgan azoblari iztirobga soladi.

Yozuvchi Ulug'bek xarakterida olimlik pallasi og'irroq ekanligiga ko'p urg'u beradi. Bu romanning bosh muammosi ma'rifat bilan jaholat o'rtasidagi murosasiz kurashdan iborat ekanligini yana bir karra isbotlaydi. "Men saltanatdan ayrilib qolishdan qo'rqmayman, - deydi Ulug'bek shogirdi Ali Qushchiga. – Faqat bu elga

qirq yil rahnamolik qilib orttirgan boyligim – madrasa-yu rasadxonam, nodir xazinam – to'plagan kutubxonam va nihoyat yaratgan asarlarim – barchasi poymol bo'lishidan qo'rqaman" (12).

Mirzo Ulug'bekni iztirobga solgan yana bir tashvish otalik burchidir. U tojtaxtdan ayrilishdan emas, balki "o'z 'ushti kamaridan bo'lgan farzandi bilan toju taxt talashib" yomon otliq bo'lib qolishdan qo'rqadi. Shu boisdan u o'zini har doim taxtparast o'g'li shahzoda Abdullatif bilan yuzma-yuz to'qnashishdan ehtiyot qilib yuradi. Ulug'bek ikki o't orasida qovuriladi: taxtini o'z rizoligi bilan to'shirib, ilm bilan shug'ullanay desa, ishonchi komilki, o'g'li Abdullatif otasiga bunday imkoniyatni yaratib bermaydi. Chunki, shahzoda shunchaki saltanatni qo'lga kiritish uchun maydonga chiqqani yo'q, balki u eng avvalo, "shohi sharir" Ulug'bek shaxsiga qarshi kurashga otlangan. Uning orqasida juda katta kuch turibdiki, ularning istagini ado etmaslik mumkin emas. Shu boisdan shahzoda shoh Ulug'bekning birorta istagini qabul qilmaydi.

Roman birinchi qismining 11-bobi har uch turdagi konfliktning kulminatsion nuqtasi hisoblanadi. Jangda mag'lubiyatga uchragan Mirzo Ulug'bek ikki kundan buyon Ko'ksaroydagi "sovuq va nim qorong'i " xonalardan birida kuchli nazorat ostida saqlanmoqda. Albatta, yolg'iz, buning ustiga "hatto tahoratga chiqishga ham" ruxsat berilmaydigan sharoitda odam faqat o'ylaydi, o'zini taftish qiladi, o'tgan umrini taroziga solib ko'radi. Bu imkoniyatdan yozuvchi mahorat bilan foydalangan: "Shu ikki kecha-kunduzda uning o'ylamagan o'yi, xayolan kirmagan ko'chasi qolmadi, butun umri, ma'sum bolalik chog'laridan bu mash'um daqiqalargacha ko'z oldidan bir-bir o'tdi" (86). Bu shunchaki quruq muallif axboroti bo'libgina qolmaydi. O.Yoqubov qahramoni Ulug'bekning ellik besh yillik umri mobaynida ko'rgan-kechirgan eng muhim voqealarni xotirada jonlantirish bilan xarakterning avra-astarini ag'darib ko'rsatadi. Albatta, bu o'y-kechinmalar xronologik tarzda yoki qahramonning qorong'i ko'nglini yoritish uchungina nuqul yaxshi voqealarni yodga olish bilan cheklanmaydi, balki sohibqiron Amir Temur vafotidan keyin ro'y bergan notinch kunlar, o'zaro taxt talashuv janglari va albatta, o'zining taqdiri-yu, valiahd Abdullatifning unga munosabati, maqsadi hamda johil farzandning ertangi kuni eslanadi. Har holda, mana

shu o'y-kechinmalar bahonasida Ulug'bek, Abdullatif va saroy muhitining o'zaro munosabati, xarakter belgilari teran ochiladi.

Shu birgina bobda konfliktning barcha turlari bosqichma-bosqich namoyon bo'ladi. Alohida xonadagi o'y-kechinmalar jarayoni nihoyasiga yetmay turib (birinchi bosqich), "surmarang salla o'ragan, zanjiday qo'-qora notanish yasovul" Ulug'bekni o'ziga tanish salomxonaga olib kiradi. Bu yerda taxtdan mosuvo etilgan "Bandai ojiz Muhammad Tarag'ay"ning shayx Nizomiddin Xomush boshchiligidagi bir to'da din ahli bilan to'qnashuvi yuz beradi (ikkinchi bosqich). Qahramon va muhit o'rtasidagi yuzma-yuz to'qnashuvda yana Mirzo Ulug'bek ustun keladi. Kechagina shoh Ulug'bekga yaltoqlanib, "on hazratim!" deb yukinib turgan shayx Nizomiddin Xomush bugun unga qahr bilan sensirab, mensimay, otini qo'shmay "osiy banda" deb murojaat qiladi va muhitning kuch-qudrati bilan gunohkor ustidan hukm chiqarmoqchi bo'ladi. Biroq Ulug'bek o'quvchi ko'z o'ngida bilimdon, qat'iyatli va o'zining haqligiga ishongan xarakter sifatida namoyon bo'ladi.

Mabodo, jonini asrab qolish uchun muhit irodasi oldida bo'y egga, tavba-tazarru qilsa, Ulug'bek xarakteri tanazzulga uchragan, konflikt yechimi ham ishonchsiz chiqqan bo'lardi. Shunga ko'ra, Mirzo Ulug'bek garchi bandi bo'lsa ham raqiblari oldida o'zini sira past olmaydi, ojizlik qilmaydi. Ishining haqligiga ishonch unga madad bo'ladi. Garchi, ahkomi shariat masalalarida shayxdan ko'ra ko'p jihatdan ustun kelib uni yengishga ishonsa ham, bu "ahli qosir gumrohlar" bilan bahslashib o'tirishni istamaydi. Jisman mag'lub esa-da, mahnan g'olib Mirzo Ulug'bek oldida shayx ham, qarshisidagi ulamoi kirom ham "beixtiyor chekinib, unga yo'l berishdi".

Shu shahdi bilan Ulug'bek uchinchi bosqich – xarakterlararo to'qnashuv xonasiga qadam bosadi. Bu yerda nafaqat ikki xil xarakter, balki ota bilan o'g'il, mag'lub bilan g'olib, keng ma'noda romanning bosh muammosiga monand ravishda ma'rifat bilan jaholat yuzma-yuz keladi. Bu uchrashuvda ularning qay biri g'olib chiqadi? Yozuvchi bu vaziyatda har bir qaxramonning o'ziga xos xarakteridan kelib chiqib ish ko'radi. Ulug'bek o'limini bo'yniga olib qo'ygan. Shuning uchun u hech narsadan tap tortmaydi, hech kimdan qo'rqmaydi: bir boshga bir o'lim qabilida ish tutadi.

Mirzo Ulug'bek eshikni "yulqib ochib" ichkariga kirganida dastlab uning orqasida "serrayib turgan" shahzodani ko'rdi. Salomxonadagi muloqotni eshitib turgan Abdullatif otasining shahdi oldida tahlikaga tushadi. Yozuvchi buni shahzodaning portreti orqali ifodalaydi: "Shiftdagi oltin qandilga terilgan o'nlarcha shamlar shu'lasida shahzodaning so'niq yuzi go'yo ganchdan yasalgan niqobday sovuq tuyular, chuqur botgan ko'zlari bejo charaqlar, qo'sh-qo'sh tilla uzuk taqilgan ingichka qoramtir barmoqlari asabiy titrardi" (93).

Shahzodaning mana shu ixcham portretida berilgan xarakterli detallar ("oltin qandil", "ganchdan yasalgan niqob", barmoqlaridagi "qo'sh-qo'sh tilla uzuklar"), qahramon holatini ifodalovchi ranglar ("so'niq yuz", sovuq nigoh), jestlar (ko'zlarining bejo charaqlashi, barmoqlarining asabiy titrashi) xarakterlararo to'qnashuvning nihoyatda tarang va shiddatli kechishidan dalolat beradi. Qirq yil taxtda o'tirgan podshoh, boz ustiga padari buzrukvorining salobati, avvalgidek keskin so'zlari-yu, shaxdam harakatlari, ayniqsa, shahzoda huzurida o'tirgan eshon Ubaydulla Xo'ja Ahroni chiqarib yuborishi, gaplaridagi mantiq kuchi va buyruq ohangi oldida dovdirab qolgan Abdullatif hatti-harakatida ham, nutqida ham besaranjomlik, ikkilanish, ehtiyotkorlik va hadiksirash seziladi. Birin-ketin raqiblarini ma'naviy jihatdan yengib kelayotgan Ulug'bek uchinchi to'qnashuvda ham vaziyatni qo'ldan chiqarmaydi. Ammo Abdullatif uning zarbalaridan o'zini mustahkam himoya qilib, kerak paytda qarshi hujumga ham o'tib turadi.

Ulug'bek raqibiga birinchi zarbani sobiq podshoh sifatida yo'naltiradi: "Shahzodai juvonbaxt! – dedi sekin. Taxtimning valiahdi sen eding. Ollo taolo faqirni o'z rahmatiga chorlasa, bu taxtga o'tirar eding. Olloning inoyati bilan ko'zim tirigida bu taxt senga nasib bo'libdi, men bunga roziman...". Abdullatif bu zarbaga epchillik bilan chap beradi va qarshi zarba uradi: "Valekin men bu taxtni sizning ixtiyoringiz bilan emas, birlamchi haq taoloning inoyati, ikkilamchi o'z kuch-qudratim bilan qo'lga kiritdim!" (95). Bu javob haqiqat kuchi bilan Ulug'bekning shashtini qaytaradi. Sobiq shoh sifatida qo'llagan usuli ish bermagach, endi o'g'liga ota tarzida ta'sir o'tkazishga urinadi. Garchi, til uchida "qiblagoh", "valine'mat", "buzrukvor" ("padar" so'zini qo'shmaydi) deb murojaat qilsa-da, shu soniyada Abdullatifdan farzandlik inoyatini

kutish mumkin emasdi. Chunki uning yagona maqsadi taxtni egallash edi. Yoshligidan boshlab kim uchramasin toptab o'tish ruhida tarbiyalangan shahzoda xarakterida mansab va boylikka intilish ustuvor edi. Yozuvchi O.Yoqubov qahramon xarakteridagi bu muhim qirralarni e'tibordan soqit qilmaydi.

Bu fikrimizni Ulug'bek va Abdullatif xakteri to'qnashgan makon – Ko'ksaroydagi xona tasviri orqali isbotlash mumkin. Ma'lumki, bu xonada Mirzo Ulug'bek qirq yil hukmronlik qildi. Bu yerdagi zeb-ziynat, hashamat, nimaiki mavjud bo'lsa, barchasi unga tanish. Biroq, Ulug'bek davrida adib biron marta ham na Ko'ksaroyning, na taxt o'rnatilgan xonaning ko'rinishi, u yerda joylashgan ashyolar to'g'risida og'iz ochmaydi. Negaki, Ulug'bek ilm- ma'rifatdan o'zga boylikka beparvo yashagan. Aslida “shift va devorlardagi ko'zni qamashtirib jilolangan nafis bezaklar, tilla suvi yuritilgan nozik naqshlar, yerda yal-yal yongan sheroziy gilamlar, qubbasimon shiftdagi oltin qandil” (94) Ulug'bek davrida ham bor edi. Ammo u bularga e'tiborsiz o'tardi. Endi Abdullatif egallaganda bu xonalarda saroy bezaklarining eslanishi shahzoda xakterida boylik va zeb-ziynatga ishqibozlikning ustunligini isbotlashga xizmat qiladi. Bu illat uning barmoqlaridagi qator - qator uzuklari, bobosi Amir Temurdan qolgan tillalarni talab qilishida yanada aniqroq ko'rinadi. Boylikka intilish Abdullatifning ko'zini ko'r, qulog'ini kar, dilini shafqatsiz qilib qo'yadi.

Mirzo Ulug'bek bu xonaga «avvalo shahzodani o'g'lim deb, qolaversa egilgan boshni qilich kesmas deb, hamiyatini bukib kelgan edi» (95). Shu sababdan u Abdullatifga bir necha bor “o'g'lim” deb murojaat qiladi, ba'zan mehri ham tovlanadi. Agar Abdullatifda ozgina farzandlik odobi bo'lib, Ulug'bekga “ota” deb yaqinlashsa, qarshisida tiz cho'kib uzr so'rasa, Ulug'bek shubhasiz, uni kechirgan, oq fotiha bergan bo'lardi. Ammo shahzodaning sovuq muomalasi, uni ota o'rnida ko'rmay, kinoya qilishi, jerkib gapirishi, so'zlariga quloq solmasligi tufayli ota Ulug'bekning “ko'ngliga yopirilib kelgan mehr izg'irin tekkan shamday so'nib, yuragi yana muzladi” (95). Abdullatif shu qadar bemehrki, hatto otasiga qarashdan jirkanadi. Unga yaqinlashishdan hazar qiladi. Masalan, Ulug'bek shahzodaga yolg'iz tilagini aytib, “O'z padaringni Movarounnahr sarhadidan haydamoqni niyat qilibsen ... meni bu maskandin haydagandin qatl qilganing a'lodur!” (96) deganida “Mirzo Abdullatif yomon bir

narsadan ijirg'anganday yuzlari burishib, o'rnidan turib ketdi. U teskari o'girilgancha boshini egib jim qoldi. Uning yelkalari silkinar edi". Buni ko'rgan ota Ulug'bek o'g'lim yig'layapti deb o'ylaydi, unga yana mehri ortadi. Firibgar Abdullatif esa otasining soddaligi, taqdiri allaqachon hal etilganidan bexabarligi ustidan kulayotgan edi. Shu boisdan otasi «ko'ngli yumshab: – O'g'lim! – deb chaqirganida qaramaydi ham, javob bermaydi ham.

“Ulug'bek xazinası” – xarakterlararo to'qnashuvlarga boy asar. Unga yolg'iz Ulug'bek bilan Abdullatifgina emas, Ulug'bek – Nizomiddin Xomush, Ulug'bek – Salohiddin zargar, Abdullatif – Ali Qushchi, Abdullatif – Amir Jondor, Abdullatif – saroy muhiti, Qalandar Qarnoqiy-Qashqir, xatto avval taxtni egallashiga homiylik qilib, keyinroq ko'ngli sovib, “Ko'ksaroyda sodir bo'layotgan voqealarni, shahzodaning boshqa el-uluslar bilan olib borayotgan yozishmalarini, sarkardalarning o'zaro munosabatlarini, devonbeklarining yumushlarini – bari-barini” (219) maxfiy odamlari orqali surishtirib yurgan Nizomiddin Xomush bilan Abdullatif o'rtasida ham jiddiy konfliktlar mavjud va ular yechimda Abdullatifning inqirozini tezlashtirish hamda badiiy jihatdan asoslashga yordam beradi.

Endi shu masalalarning qay tarzda tasvirlangani-yu, yechim topganligini Erkin Samandarovning “Tangri qudug'i” romani misolida ko'rib chiqaylik. Roman xon va shahzodalar (ota Arabmuhammadxon va o'g'illari Habash bilan Elbars) o'rtasidagi ziddiyat tafsilotini bayon qilishdan emas, balki asosiy to'qnashuvni to'ldiruvchi yordamchi ziddiyat (intriga) tasviri bilan boshlanadi. Xiva xoni Arabmuhammadning to'rt o'g'li Isfandiyor, Abulg'ozi, Habash va Elbarslar o'zlari uchun bunyod etilayotgan qasrni tomosha qilgani keladilar. Shu epizodda shahzodalar o'rtasidagi ziddiyatga ishora qilinadi. Masalan, Xabash xarakterida “shaxzodaga xos bo'lmagan yengiltaklik”, Isfandiyor tabiatida loqaydlik, Abulg'ozi xarakterida insonparvarlik va hamiyat, Elbarsda esa tarafkashlik xususiyatlari ko'zga tashlanadi. Har biriga xos bo'lgan bu fazilatu illatlar voqealar davomida o'sib boradi va shahzodalarning asardagi o'rnini belgilab beradi.

Roman kompozitsion jihatdan xuddi “Ulug'bek xazinası” singari ikki qismdan iborat. Birinchi qism 15, ikkinchi qism 45 (“Ulug'bek xazinası” ning birinchi qismi 16,

2-qismi 27 bob edi) bobdan tashkil to'gan. "Tangri qudug'i" asarida ham ota Arabmuhammad 1-qismda o'g'illari Habash va Elbarslar tomonidan ko'ziga mil tortilgach, asirlikda azob tortib vafot etadi. Ikkinchi qismda konflikt aka-ukalar – Isfandiyor va Abdulg'ozilar bilan Habash va Elbarslar o'rtasida davom etadi. Ammo E.Samandarov romanining na birinchi, na ikkinchi qismida qo'yilgan konfliktlarni markazlashtira olmaydi. Ya'ni har ikkala bo'limda ham konflikt keskin, shiddatli rivojlanmaydi.

Romanning birinchi qismida Habash bilan Elbarslar katta kuch to'plab, otasi Arabmuhammadga qarshi kurashadilar va uni asir oladilar. Arabmuhammadxon asarda go'yo saltanat taqdiriga, fuqaro hayotiga javobgar shaxs sifatida emas, balki o'g'illarini vaqtida jilovlay olmagan, ularga qarshilik ko'rsatish, hukmini o'tkazish huquqidan mahrum, bolalarining insofga kelishini yolg'iz Allohdan tilab o'tirgan mehribon, g'amxo'r ota qiyofasida namoyon bo'ladi, xolos. Hatto o'g'li Abulg'ozi birodarlari Habash bilan Elbarsning niyati buzuvchi ekanligini, buning oldini olish uchun choralar ko'rish zarurligini aytganida ham unamaydi. Har gal o'g'lining shashtini qaytaradi: "Abulg'ozi, fikr qil, ular ham xuddi seningdek o'g'limdur, pushti kamarimdan bo'lgan farzandimdur. Qandoq qilib senga ularni o'ldir, deyrman" (67). U ancha sust va bir yoqlama taassurot qoldiradi.

Adabiyotshunos Q.Yo'ldoshevning fikricha esa, "Romandagi asosiy timsollardan biri Arabmuhammadga xos jihatlar asarda ta'sirli tasvirlangan. U xon bo'lishiga qaramay, hayoti davomida ko'pincha manfaat va amaliyot kishisi emas, balki ko'ngil odami sifatida yo'l tutishi ishonarli ko'rsatilgan. Ko'nglining nozikligi, odamga, ayniqsa, o'z yaqinlariga cheksiz ishonch (agar shu fazilati qat'iy bo'lganida uning ishonchini qozongan, o'ta sadoqatli vaziri Muhiddinbekni o'ldirtirmagan bo'lardi – F.K) ko'pincha uni shafqatsiz harakatlardan, hukmdorga xos qathiyatdan tiyib turadi. Xon o'zini, avvalo, ota deb bilgani uchun ham otabezor o'g'illariga qarshi shafqatsiz chora ko'rmaydi"¹.

Aslida Ulug'bek ham juda ko'ngilchan, nozik tabiatli, yaqinlariga (hatto o'ziga qarshi isyon ko'targan o'g'li shahzoda Abdulatifga ham – F.K) cheksiz ishonch bilan

¹Йўлдошев К. Ёниқ сўз. Адабий ўйлар.– Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – Б. 408.

qaragan inson edi. Ammo unda mamlakat manfaati, fuqarolarning taqdiri, toj-taxt oldidagi mas'uliyat ham bor. Arabmuhammadda aynan ana shunday kuyunchaklik, ma'suliyat hissi yetishmayotgandek tuyuladi. Har ikkala tarixiy shaxs xarakteridagi otalik va podshohlik qirralari nechog'lik uyg'un yoki nomutanosib tasvirlangan misollarga murojaat qilaylik.

Ota Ulug'bek o'g'li Abdullatifga qarshi jangga otlanishdan oldin ko'p mulohazaga boradi, o'z farzandi bilan o'rtada paydobo'lgan ziddiyatning tub sabablarini qidiradi. Bunda goh onasi Gavharshodbegimni, goh Abdullatif tarbiyasi bilan muttasil shug'ullana olmagan uchun o'zini, goh shahzodaning taxtparastlik tegirmoniga ig'vo va madad suvini quyayotgan amirlaru beklarni ayblaydi. Ulug'bek bu o'y-mulohazalarni aql-tarozisiga solib o'lchar ekan, o'zining ota sifatidagi aybdorlik pallasini og'irroq kelayotganini his etadi. O'z bolasi bilan orada paydo bo'lgan dushmanlik sabablarini taftish etish oqibatida shoh Ulug'bek ota sifatida aybini tan olib, taxtni o'z roziligi bilan shahzoda Abdullatifga to'shirishga qaror qiladi. Mana shu ruhiy to'lg'anishlar jarayonida yozuvchi O.Yoqubov Mirzo Ulug'bek xarakterining ikki muhim qirralari – ota Ulug'bek bilan shoh Ulug'bek tabiatini parallel ravishda ishonarli ochadi. Ammo bu tuyg'ular jangi bir-biri bilan osonlikcha bitimga kelisha olmaydi.

Ulug'bek tabiatida otalik burchi va muhabbati bilan birga shohlik tuyg'usi, 40 yillik mehnati singib tiklangan ulug' saltanatni bir butun holda asrab qolish istagi ham mavjud. Bu tuyg'u ba'zan otalik burchidan ustun keladi va bu tabiiy holdir. Negaki, taxtparastlik Ulug'bek vujudiga ham sut bilan kirgan. Taxtdan voz kechish haqidagi qaroridan keyin ota Ulug'bek “boshini kursining suyanchig'iga tashlaganicha ko'zlari yumilib borarkan, basharti shahzoda uning tilagini hurmat qilsa, o'z ixtiyori bilan saltanatdan voz kechib, o'zini bus-butun ilm-fanga bag'ishlashni ko'ngliga tugib” (25) uyquga ketdi. Lekin ertalab u ota bo'lib emas, balki saltanat sohibi bo'lib uyg'ondi. Chunki, uni sarkardalar uyg'otishgan edi. Ularni ko'rgach, “Mirzo Ulug'bek kechasi ko'ngliga tukkan ahdu paymonini eslab ham o'tirmadi. Oltin kamarini beliga mahkam bog'lab, bobosi Amir Temur in'om etgan tillabandlik po'lat shamshirini taqib, jang-jadalga shaylandi. Mirzo Ulug'bekning irodasidan zo'rroq bir kuch uni taxt va saltanat uchun kurashga da'vat etdi. Mirzo Ulug'bek bu kuchga bo'yin egdi...” (25).

Arabmuhammadda butunlay boshqacha holat va kayfiyatni uchratamiz. Aslida u Ulug'bek mansub bo'lgan temuriylar saltanatini inqirozga uchratgan Shayboniyxon sulolasining davomchisidir. U ham taxtni osonlik bilan qo'lga kiritmagan. Tarixdan ma'lum bo'lishicha, u o'zining 21 yillik hukmronligi davrida (1602-1623) ataman Nechay boshchiligidagi rus kazaklari, Aborkin boshchiligidagi Yoyiq kazaklari, Buxoro amirligi bilan uzluksiz janglar olib borib, xonlik hududini asrash va qudratini mustahkamlash uchun kurashgan. Shunday qiyinchilik bilan egallagan taxtni bebosh o'g'illariga qarshiliksiz to'shirib, ulardan marhamat kutib o'tirishi o'quvchiga erish tuyulishidan tashqari roman konfliktini ham susaytirib qo'ygan. Afsuski, adib konfliktini kuchaytirishning mavjud imkoniyatlaridan unumli foydalana olmaydi. Natijada, ana shu ziddiyatlar to'lqinida mukammallik kasb etishi lozim bo'lgan qahramonlar xarakter darajasiga ko'tarila olmaydilar. Ota va bolalar o'rtasidagi to'qnashuvlar real voqealar orqali emas, ko'pincha tush, xotira, kechinmalar vositasida bayon qilinadi. To'qnashuvchi tomonlar biror marta ham yuzma-yuz uchrashmaydilar. Xonning o'g'illari bilan zohiran emas, xayolan to'qnashuvi roman voqealarining bir qadar susayishiga olib kelgan. Isfandiyor tili bilan aytganda "tek tursang seni oyoq ostiga oladilar" (50). Arabmuhammadning tek turishi uning inqiroziga sabab bo'lishidan tashqari asarning umumiy konfliktiga ham soya tashlaydi.

Aslida yozuvchi "Tangri qudug'i" romanining bosh qahramoni sifatida Abulg'ozi Bahodirxonni tanlagan va o'quvchiga "ushbu asarni Abulg'ozi Bahodirxon haqidagi birinchi kitob tarzida qabul qilgaysiz" deya murojaat qilgan edi. Afsuski, bu g'oyaviy niyat ham to'la amalga oshmagan. Abulg'ozi Habash va Elbarslar, Davlatyor va Anushalar soyasida qolib ketadi. Yaxshiyamki, asarga muallifning bu kamchiliklarini yuvib ketadigan Tangri qudug'i, Bo'rizod singari ramziy timsollar kiritilgan va ular adibga yordamga keladilar: Abulg'ozi yer osti yo'lidan kirib Xivada taxtni osongina egallagach, Tangri qudug'ining suvi darhol tiniqlashadi. Habashni esa Bo'rizod g'ajib tashlaydi. Quturgan shahzodani kuydirib yuboradilar. Ayniqsa, Bo'rizod obrazi E.Samandarovning "Toju taxt uchun o'z otasining ko'ziga mil urgan farzand"ning fojiali qismatini ko'rsatishiga yaxshi to'ildiq bo'lgan va u o'z zimmasiga yuklatilgan vazifani ishonarli bajargan.

Shunisi e'tiborga loyiqki, tarixiy mavzudagi deyarli barcha asarlarda asosiy xarakterlarni to'ldiradigan, taqqoslaydigan muqobil ota va bolalar obrazi parallel ravishda beriladi hamda ularning taqdiri ham tugal tasvirlanadi. Bunday muqoyasa jahon va Sharq adabiyoti namoyandalari asarlarida ham uchraydi. Masalan: Shekspirning "Qirol Lir" asarida Lir va uning qizlari bilan bir qatorda ota graf Glosterning ikkinchi o'g'li – Edgar va Edmund, Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonidagi Xisrav va Sheruya, "Ulug'bek xazinasini" da Salohiddin zargar va mavlono Muhiddin, "Tangri qudug'i" romanida ota Qurbonhoji va o'g'li Hojinazarlar asosiy otabola xarakterlarining ayrim qirralarini aniqroq ko'rsatishga yordam beradi.

Endi zamonamizning iste'dodli adibi Said Ahmadning "Ufq" trilogiyasida otalar va bolalar muammosining qo'yilishi, uch toifadagi ota va to'rt xil bolalar xarakteri, ular o'rtasida tug'ilgan ziddiyatlarning sabab hamda oqibatlari, muhit tasvirini ko'rib chiqaylik.

Ma'lumki, bu asarda Ikromjon – Tursunboy, Inoyat oqsoqol – Nizomjon va A'zamjon, Ummatali – Azizxon kabi otalar va bolalar obrazlari yaratilgan. Bulardan Ummatali – Azizxon liniyasi trilogiyaning «Qirq besh kun» nomli birinchi kitobida faolroq ko'rinadi. Inoyat oqsoqol – A'zamjon – Nizomjon liniyasi va Ikromjon – Tursunboy to'qnashuvi "Hijron kunlari" deb atalgan ikkinchi, Ikromjon – Tursunboy (ruhan) – Nizomjon timsollari trilogiyaning har uchala kitobida ham faol qatnashadilar.

Yozuvchining yuksak mahorati tufayli bu personajlarning har biri o'ziga xos xarakter darajasiga ko'tarilgan va san'atkor g'oyaviy niyatini ro'yobga chiqarishga xizmat qilgan. Taniqli adabiyotshunos I.G'afurovning yozishicha, trilogiyada uch o'g'ilning, uch otaning taqdiri birinchi planga chiqarib yoritiladi. Boshqa barcha qahramonlar taqdiri, voqealar yechimi u yoki bu darajada ana shu uchburchak markaz bilan mustahkam bog'langan.

Trilogiyaning boshlanishidayoq S.Ahmad ajdodlar hamda avlodlar o'rtasidagi azaliy va uzilmas tomirlarning mavjudligiga ishora qiladi. Daladan qaytayotgan Ikromjon keksayganda topgan arzanda o'g'li Tursunboyga bahorning taniq taomi handalak olib kelyapti. Yo'lda uchragan mo'ysafid bilan suhbatini ham, o'y-xayoli ham otalarning farzandga bo'lgan buyuk mehri, ular oldidagi burchi haqida boradi. Aynan

ota Ikromjon bilan o'g'il Tursunboy o'rtasidagi konflikt kurtaklari shu ilk epizoddayoq ko'zga tashlanadi. Dastlab bu kurtaklar nimjondek ko'rinsa-da, onasi Jannat holaning suv purkashi evaziga asta-sekin o'sib, tomir otib, Tursunboy xarakterini butunlay egallab oladi va Ikromjon bu illatlarni vaqtida qirqib tashlay olmaydi. Kechikadi. So'ng jabrini tortadi.

Tursunboy yengilning ostidan, og'irning ustidan o'tadigan loqayd, dangasa yigit bo'lib o'sdi. Onasining erkalashlaridan taltayib, otasining tergashlari, qattiq-quruq gapirishlarini nazar - pisand qilmay qo'ydi, undan noroziligini yashirmadi. S.Ahmad Tursunboy xarakterini yo'l-yo'lakay xatti-harakatlari, jesti va mimikasi, muhim detallar, atrofidagi odamlarning nuqtai nazari, tabiat unsurlari, narsa va predmetlarga, tengdoshlariga, ota-onasiga munosabati yordamida pog'onama - pog'ona ochib boraveradi. Masalan, onasi tomonidan zo'rlab uyg'otilgan o'g'il uydan onasini jerkib, noxush kayfiyatda "ko'chaga chiqib qayoqqa borishini bilmay ancha o'ylanib turib qoldi" (demak, aniq maqsadga ega emas). Tursunboy o'zining chiroyidan mast, boshqalarni ayniqsa, qizlarni nazar-'isand qilmaydi. U ko'pincha ichib, yomon bolalar bilan ulfatchilik qilib yuradi. Natijada, u xudbin va qo'rqqoq bo'lib voyaga yetadi.

Trilogiyaning birinchi kitobi "Qirq besh kun" romanida Ikromjon- Ummatali, Tursunboy – Azizxon liniyasi parallel ravishda tasvirlanadi. Oddiy dehqon Ummatalining o'g'li Azizxon "Zirillamaning eng sho'x, o'tganning o'rog'ini, ketganning ketmonini oladigan, yerga ursa ko'kka sapchiydigan bo'z bolalaridan" (21) sanaladi. U ko'pincha "Janjalni 'ulga sotib olar, mashmasha boshlab" otasini doim notinch qilardi. Ammo yigitning bu bezoriligi beg'araz va qasddan qilinmas, ko'ngil xohishi edi. "Azizxon zabti tez, dev yigit", qaysar, bir so'zli, haq bo'lsa, ko'ylagining yoqasi, ishtonining pochasi qolguncha olishadiganlar xilidan bo'lishiga qaramay, "dadaga betma-bet kelolmasdi. Har qanday to'olon qilmasin, har qanday qiliq qilmasin, dadasi ko'ziga qarasa shashtidan qaytar, churq etib og'iz ochmasdi» (18). Ota esa "minilmagan asov ot"day o'ynoqi, janjalkash "bolasining taqdiridan tashvishlanadi" (19).

Aslida Azizxon ham Tursunboy ham bir muhitda yonma-yon o'sib ulg'ayishdi. Ikkalovi ham ota-onalarining yolg'iz o'g'li, oilalarida ham unchalik farq sezilmaydi.

Otalari kolxozchi, onalari uy bekasi, har ikki oila ham o'z o'g'illarini yaxshi ko'radi, mehrini berib voyaga yetkazadi. Ammo bu mehrdan Tursunboy taltayib, erkalanib, o'ziga ortiq bino qo'yib, otasidan hayiqmaydigan, onasini esa nazar-'isand qilmaydigan bo'lib o'sdi. Azizxon esa shunchalik beboshligiga qaramay ichmaydi, chekmaydi. Faqat bebosh o'ylarini jilovlay olmaydi, xolos! (31).

E'tibor berilsa, Azizxon ko'chada ko'proq odamlar, bolalar orasida "hunar" ko'rsatadi. Tursunboyni esa asosan uyda, ko'pincha uxlab yotganida ko'ramiz. Ko'cha muhiti bilan uy muhiti ularning xarakteriga ta'sir etmay qolmaydi. Oqibatda Azizxon 'olvon, jasur, oriyatli, qo'rqqmas, Tursunboy esa qo'rqq, siniq va xudbin bo'lib voyaga yetishdi.

Mana shu xarakter chizgilaridan kelib chiqib aytish mumkinki, Ikromjon bilan Tursunboy orasida konflikt kelib chiqadi. Ummatali va Azizxon bir-biriga qarshi chiqolmaydilar. Voqealar rivoji buni tasdiqlaydi. Azizxon o'z muhiti doirasini tobora kengaytirib boradi. U Lutfinisoni to'yi kuni opqochib ketgandan keyin ham pana - pastqam joylarda pisib yurmaydi, tor qamishzorda jon saqlashni istamaydi. Yigit kenglikka, erkinlikka intiladi va tasodifan injener Belyavskiy bilan uchrashib, uning yordamida o'ziga obro' va shon - shuhrat keltiradigan muhitga qo'shiladi.

Aksincha, Tursunboy muhitining doirasi borgan sari torayib boradi. U erkatoy, pismiq, xudbin, qo'rqq bo'lib o'sganligidan katta muhitda o'z o'rnini to'olmaydi. Odamlar bilan kirishib ketolmaydi. Shuning uchun Tursunboy o'ziga maxsus muhit yaratish maqsadida armiyadan qochadi. Torgina qamishzorda yovvoyilarcha hayot kechirishni afzal ko'radi. U dunyoga faqat yeyish va kiyish uchun kelgandi. Shulardan judo bo'lgan kuni o'ldi.

Yozuvchi har bir qahramoni shakllangan, o'sib-ulg'aygan muhit tasviriga alohida e'tibor beradi. Trilogiyaning birinchi kitobi "Qirq besh kun"da adib Tursunboy va Azizxonlar muhitini parallel ravishda sezilar-sezilmas ichki qarama-qarshiliklar jarayonida aks ettiradi. Bu qarama-qarshilik Azizxon xarakteri va muhitining ezgulik tomon parvozi-yu, Tursunboy muhitining tubanlikka qulashi bilan chuqurlashib ko'zga yaqqolroq tashlanib boraveradi. Ikkinchi kitobda ular yoniga yana bir muhit qo'shiladi. Bu Inoyat oqsoqol yaratgan xasislik va razillik muhitidir. Ularni jamlab ustoz

adabiyotshunos I.G'afurov "Tursunboy orbitasi", "Inoyat oqsoqol orbitasi" degan g'oyat, o'rinli va original atama bilan ataydi. Shunisi borki, S.Ahmad bu uch muhitning parvozi-yu, inqirozini bir e'izodda yoki ketma-ket ravishda san'atkorona tasvirlab, realizmning shafqatsiz qudratini ko'rsata oldi.

S.Ahmad Inoyat oqsoqol muhiti tarixiga mufassal to'xtalib o'tirmaydi. Shakllangan, pishib yetilgan muhitning tayyor mevalarini dasturxonga qo'ya boshlaydi va kezi kelganda ularga qanday ishlov berilgani to'g'risida ma'lumot beradi, xolos. O'quvchi ilk bor uchrashganidayoq, oqsoqol yaratgan bu muhit bir-biriga qo'shilolmaydigan turli zaryadlardan tashkil to'gan elektrodga o'xshashligiga ishonch hosil qiladi. Oila a'zolarining har biri o'z dunyoqarashi, o'z maqsadi, o'z axloqi, o'z o'tmishi va kelajagiga ega alohida odamlardir. Shuning uchun ham bu orbita tez parchalanib ketdi. Masalan, shu muhitni yaratgan oila boshlig'i "Inoyat oqsoqol ro'zg'orni, oila-a'zolarini xuddi qismlab ushlab turgandek sira panjasini yozib erkin qo'yib yubormas, oqsoqolning izmisiz bu ro'zg'orda o'choqqa o't yoqilmasdi" (331). "Yoshligidan bir gapini ikki qilmagan", ayniqsa, onasining vafotidan keyin o'z ro'zg'oridan tashqari bu oila izmini ham butunlay o'z qo'liga olgan qaysar, tili zahar Risolat, o'ziga ortiqcha bino qo'ygan, ukasining baxtiga zomin bo'lishdan uyalmagan A'zamjon, sevgisi barbod bo'lgandan keyin ham ne-ne malomatlarni boshidan kechirgan Nizomjon bir muhit odamlari bo'lishiga qaramay to'rt qutbga joylashgan. Keyinroq bu qutblar davrasiga «husniga ortiqcha bino qo'ygan» (bu jihatdan u A'zamjon qutbiga yaqinroq turadi), boshqalarning chiroyi, qad-qomati oldida dovdirab o'zini to'shirishdan or qilmaydigan Dildor ham qo'shiladi.

Ota-bola Inoyat oqsoqol bilan Nizomjon o'rtasidagi konflikt ana shu Dildor tufayli alanga oladi. Aslida Nizomjon Dildorni yaxshi ko'rib qolgan edi. Dildor esa uni astoydil sevmagan, shunchaki, o'ziga oshiq bo'lgan yigitga ko'ngil xushi deb qaraydi va hech ikkilanmay uning akasi A'zamjonga tegib oladi. Romanning birinchi bo'limidayoq bu oila muhitining 'archalanish jarayoni keskin voqealar orqali ko'rsatiladi: Nizomjon bilan Dildor bir-birini sevdilar, armiyada xizmat qilib yurgan akasi A'zamjonni kutib olishga chiqqan Dildor uni bir ko'rishdayoq yoqtirib qoldi va osongina o'zini unga baxshida etdi; urush boshlandi, A'zamjon halok bo'ldi, Dildor

beva qoldi; Inoyat oqsoqol bilan Risolat A'zamjonning tuprog'i sovimay turib, Dildorni Nizomjonga olib bermoqchi bo'ladilar, maqsad Dildorning mol-mulki qo'ldan chiqmasin.

Bunday sharmandalikka chiday olmagan Nizomjon uydan butunlay ketadi. Xarakteralararo ro'y bergan ziddiyat lov etib yondi-yu, o'chdi. Ammo bu kurash keyin Nizomjonning qalbiga ko'chadi, uni bezovta qiladi, tinch qo'ymaydi. Boshpana izlab darbadar yurganda ham, Ikromjon oilasida qo'nim topganda ham, Nayman cho'llarida javlon urganida ham ana shu ziddiyat olovida qovriladi. U ota bolasi bo'lib emas, odam bolasi bo'lib, el-yurtning, o'z tuqqan bolasidan ro'shnolik ko'rmay yuragi yarim bo'lgan Ikromjon bilan Jannat holaning duosini oladi. Lekin Nizomjon qaerda, qanday odamlar orasida, qanday ish bilan band bo'lmasin, otasi, opasi va Dildorlar yetkazgan jarohatdan holi bo'lolmaydi. Romanning oxirigacha ham uning "ko'zlarida qandaydir og'ir alamlar ko'lankasi kechardi" (378).

Trilogiyaning "Ufq bo'sag'asida" nomli uchinchi kitobida ota-bola Ikromjon – Tursunboy, Ummatali-Azizxon munosabatlarining biri ong oqimiga ko'chib, boshqasi o'z ijobiy yechimini to'ish bilan yakunlanadi. Endi voqealar markaziga Inoyat oqsoqol orbitasi tortiladi (adabiyotshunos I.G'afurov atamasi). Bu orbita doirasida oqsoqol, Risolat, bir o'lib, dunyoga qaytib kelgan A'zamjon, hatto "yuvosh, befahm musicha ham bola ochmaydi" gan bu bebaxt uydan baxt izlab chiqib ketgan Nizomjon, har doim baxt qushi orqasidan quvib yashagan, biroq hech qachon yetolmagan Dildorlar harakat qiladilar. Sirtan qaraganda bu orbita boshqalardan ajralib qolgandek ko'rinadi. Lekin yozuvchi Nizomjon orqali Ikromjon, Rayimberdi tog'a va Nayman aholisi, Dildor – Asrora chizig'i orqali boshqa yirik orbitalar bilan aloqa rishtalarini mustahkamlaydi.

Bu orbita markazida butun umrini 'ul, mol to''lashga, bolalariga biron marta ham iliq gapirmagan, har doim "ko'zlaridan o't chaqnab", "olayib, bo'ri qarash qilib", "to'rsayib" muomala qiladigan Inoyat oqsoqol turadi. S.Ahmad bu orbita sayyoralarining o'zaro qarama-qarshi harakatlarini rang-barang usullarda nihoyatda shiddatli va ishonarli tasvirlaydi. Bu orbitada markazga intilish emas, undan qochish, uzoqlashish kuchli seziladi. Inoyat oqsoqol bolalarni o'z atrofiga tortishga ming urinmasin, undagi manfiy zaryadlar farzandlarini birin-ketin uzoqlashtiradi. Biz bu

orbita doirasidan birinchi bo'lib Nizomjon chiqib ketganini bilamiz. Dildor orbitani tark etgan ikkinchi tirik sayyora bo'ldi. A'zamjonning bu doiradan yuz o'girishi ham juda tez, keskin va shiddatli yuz berdi. Oqsoqol – Dildor, Oqsoqol – Nizomjon, Risolat – Dildor, Dildor – A'zamjon, Oqsoqol – A'zamjon to'qnashuvlari oxir –oqibatda Inoyat oqsoqol orbitasini 'ortlatadi va har biri o'z yo'nalishi bo'ylab harakat qila boshlaydi.

S.Ahmad o'z qahramonini oila muhitidan tashqari bozor va mahalla muhitida ham batafsil ko'rsatadi. Bu muhitlarda Inoyat oqsoqolning yanada jirkanch illatlari ochiladi. U qaerda, qanday vaziyatda, kim bilan bo'lmasin, muomalada eng tuban, eng qabih usullarni qo'llaydi. Bozor - o'charda dastlab militsiya yoki 'attachilar qo'liga tushib qolsa, darhol frontda jang qilayotgan A'zamjonning nomini sotib qutulib ketardi. Undan qoraxat kelganidan keyin esa "mening o'g'lim senlar uchun qon to'kkan" deb o'ziga qalqon qiladi. Urushdan eson-omon kelgach, ochiqchasiga gerdayib qahramon jangchining otasi ekanligini pesh qila boshlaydi. Haqiqiy qahramon jangchi Azizxonning otasi Ummatalining bu boradagi kamtarligini inobatga olsak, "Inoyat oqsoqol osonlikcha jon beradiganlardan emas" (512) ligi, uning naqadar razil va tuban shaxs ekanligi ayon bo'ladi.

Xullas, S.Ahmadning birgina "Ufq" trilogiyasida otalar va bolalarning rang-barang xarakterlari turli muhitlarda barcha konflikt turlari asosida ishonarli ifodalab beriladi.

Tayanch so'zlar:

Konflikt badiiy asarning muhim komponenti, konfliktning nazariy asoslari, Mirzo Ulug'bek bilan muhit o'rtasidagi konflikt, "Tangri qudug'i" romanida shaxs va jamiyat munosabati, "Ufq" asarida otalar va bolalar xarakterlarining talqini.

Adabiyotlar:

1. Adabiyot nazariyasi: II tomlik. Toshkent. -1978.-416 b. T.2. Adabiy tarixiy jarayon. - T., 1979.-445 b.
2. Adabiy turlar va janrlar: Uch jildlik. – Toshkent: Fan. 1991-1993. T.1. Epos. 1991. – 384 b.
3. Dosmuhammedov H. Hozirgi o'zbek hikoyachiligida badiiy tafakkurning yangilanishi: Filol. fanlari nomzodi ... diss. – T., 1995.

4. Imomkarimova M. O'tkir Hoshimov asarlarida milliy qadriyatlar talqini: Filol. fan. nomzodi ... diss. – T., 2004.
5. Rahimov Z. “Ulug’bek xazinasini” romani poetikasi: Filol. fan. nomzodi ... diss. avtoref. – T., 2000. – 23 b.
6. Solijonov Y. XX asrning 80-90 yillari o'zbek nasrida badiiy nutq poetikasi: Filol. fanlari doktori ... diss. – T., 2002.
7. Qurbonov T. Odil Yoqubovning portret yaratish mahorati: Filol. fan. nomzodi ... diss. – T., 1997.

MILLIY O'ZIGA XOSLIK VA YOZUVCHI USLUBI

Reja

- 1. O'zbek romanlarida meros masalasining talqini.**
- 2. Milliy o'ziga xoslikning urf-odat va munosabatlarda ifodalanishi.**
- 3. Mustabid tuzumda milliy mentalitet muammosi.**

Avvalgi boblar hamda fasllarda otalar va bolalar muammosi Sharq, xususan, o'zbek adabiyotida milliy an'analarimizga xos ravishda tasvirlanishini ko'p marta ta'kidlashga to'g'ri keldi. Chunki islom dini qadriyatlariga tayangan ota-bobolarimiz “validuka robbuka” (“otang ‘arvardigoringdir”) aqidasiga qat'iy amal qilib yashaganlar. Shu nuqtai nazardan otalar va bolalar muammosi ko'tarilgan asarlarda islomiy qadriyatlarga rioya qilingan, bolasini badnom qilishdan o'zini tiyib, iztirob va azob - uqubat ummoniga g'arq bo'lgan otalar obrazini ham tarixiy, ham zamonaviy mavzudagi nasriy asarlarda ko'p uchratdik. Xususan, tahlil etganimiz O.Yoqubovning “Ulug’bek xazinasini”, E.Samandarovning “Tangri qudug’i”, S.Ahmadning “Ufq” romanlaridagi Mirzo Ulug’bek, Arabmuhammadxon, Ikromjon, Ummatali kabilar ana shunday bag’ri keng, farzandining eng og’ir gunohlarini ham kechirishga qodir, hatto o’limi oldidan xudodan ularga insofu adolat, mag’firat etishni tilagan otalarning tom ma’nodagi milliy xarakteri sifatida namoyon bo’ladilar.

Milliylik personajlar portretida, nutqida, xatti-harakatlarida, detallarda namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, o'zbek millatiga xos urf-odatlar, marosimlar tasviri ham milliy o'ziga xoslikni ifodalashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan otalar va bolalar

munosabatiga yondashsak, millatimizga xos andishalilik, oila nomusini muhofaza eta bilish, bola tarbiyasida otaning o'zni va onaning roli turli asarlarda o'ziga xos tarzda ifodalanganligiga amin bo'lamiz.

Masalan, avval kengroq tahlil etganimiz S.Ahmadning "Ufq" trilogiyasida tasvirlangan otalarning aksariyati andishali o'zbek kishilaridir. Ammo andishalilikning oqibati bola tarbiyasida turlicha samara berdi. Ikromjonning andishasi o'g'li Tursunboyning loqayd, bemehr, xudbin, qo'rqqoq va beta'sir qilib o'stirdi. Buni ziyrak o'quvchi Ikromjon bilan ilk uchrashuvdayoq ("Qirq besh kun" da) sezadi. O'g'liga atab handalak ko'tarib kelgan ota ko'chadan hovliga kirishi bilanoq ko'zi "oyoq ostidagi bodring po'choqlariga, chala tishlab tashlangan olma g'o'ralariga, bir-ikki joyidan timdalangan kungaboqar laganchasiga" tushadi. Bunday pala partishlik arzanda o'g'li Tursunboyning ishi ekanligini biladi. Uy ichida esa "o'rin yig'ilmagan. O'n olti yoshlardagi bir yigit dong qotib uxlardi. Derazadan tushgan oftob boshiga kelib qolganidan bo'yinlari terlab ketgan. Ikrom ostonaga tepinib etigining changini tushirdida, kirib o'g'lining boshiga choyshab tortib qo'ydi" (8-9).

Keltirilgan parchada Ikromjon xarakteriga xos bir necha milliy xususiyatlar o'z ifodasini to'gan. Birinchidan, ikki marta takrorlangan «bolasi tushmagur-e» iborasida otaning ham cheksiz mehri, ham ranjishi, terlab ketgan «o'g'lining boshiga choyshab»ni tortib qo'yishida uni hamma narsadan ehtiyot qilishi seziladi. Ikkinchidan, ko'chadan kelgach, uyga kirishdan oldin ostonada chang - g'uborlarini qoqib olish o'zbekka xos azaliy odatdir. Ayniqsa, bu odat yettita bolasini yerga topshirgan, shu bitta-yu bitta tilab olgan o'g'lini ins-jinslardan ehtiyot qilishni istagan ota Ikromjonga juda yarashadi. Uchinchidan, hali Tursunboyning xulqi bilan tanishmay turib Ikromjonning ana shu mehribonligi tufayli ko'p narsa boy berilganligini ham sezish mumkin. O'n olti yashar yigitki, kun choshgohga kelganda ham uxlab yotgan bo'lsa, undan yana nimani kutish mumkin?

Keyingi epizodlar bu mulohazalarimizni tasdiqlaydi va boyitadi. Ingrab yotgan homilador onaning ahvoli, buning sababchisi shu uyquchi o'g'il ekanligi, otaning jahli chiqib, o'g'liga qattiq ga'irishi, Tursunboyning istar-istamas o'rnidan turib, yuvuqsiz holda handalaklarni olmoqchi bo'lgani, jerkib bergan dadasiga norozi bir kayfiyatda

qarab qo'yishi, yuvinib, kiyinib kelgandan keyin suqsurday o'g'lini ko'rib, Ikromjonning og'zidan bol tomganday "bolam"lab gapirishi ota-bola munosabatining omonat poydevor ustiga qurilganini ko'rsatadi. "Andishaning otini qo'rqqoq" qo'ygan Tursunboy otasining tergashlarini nazar-pisand qilmaydi. Aksincha, onasi Jannat xolaning erkalashlari, otasining do'q-po'pisalaridan qattiq himoya qilishi, o'g'li bajarishi lozim bo'lgan ancha-muncha ishlarni ham indamay qilib, uning uxlashiga ko'proq sharoit yaratib berishi ota-bola o'rtasidagi jarlikni yanada chuqurlashtiradi. Chunki, o'zbek millatiga xos bo'lgan turmush tarzining yozilmagan qonunlaridan biri ro'zg'or aravasini tortayotgan er-xotinning qo'sh ho'kizligi masalasidir. Bola tarbiyasiga ota-ona bir ko'z bilan qaramas ekan, buning oqibati xayrli bo'lmaydi. Ona har doim otaning gaplarini qo'llab-quvvatlab, otaning haqligini bolaga tushuntirishi haqiqiy onalarning eng yaxshi fazilati bo'lib kelgan. Bu milliy odatimizning eng yaxshi namunasini O'.Hoshimov yaratgan. "Otamning jahli yomon edi, – deb yozadi u. – Badjahl bo'lib aka-ukalardan birontamizni chertgan emas. Biroq onam: "Hay, ehtiyot bo'l, adangning jahllari yomon", deb shunchalik uqdirib qo'yganki, otamizni ko'rishimiz bilan hammamiz yuvosh tortib qolardik"¹.

Jannat hola esa hech qachon shunday demaydi. Aksincha, Ikromjon ovozi sal ko'tarib gapirsa, doimo, har qanday ayb ish qilib qo'ygan bo'lsa ham "Bolamga qattiq gapirmang. U nimani biladi, yosh bola-ku. Esi kirib qolar, dadasi"(10) deya tarafini oladi. Onaning bunday tarafkashligi bolani izdan chiqaradi. Tursunboy otasidan qo'rqmaydigan, unga ters qaraydigan, undan o'zini olib qochadigan bo'lib o'sdi.

Ummatali, Yunusali, Meliboy otalar ham andishali odamlar. Ikromjondan farqli o'laroq Ummatali bezorilik qilsa, bitta bo'lishiga qaramay o'g'li Azizxonni ayamay jazolaydi. Yerga ura, ko'kka sa'chiydigan Azizxon Tursunboyga o'xshab otasining oldida bezrayib turmaydi, "odamlar orasida pildirab" yuradigan jussasi kichkina otasidan hayiqadi, ota o'ng betiga ura, chapini o'zi tutib beradi. Azizxonda bu milliy xususiyatning shakllanishi onasi tufaylidir. Yunusali ota shu qadar andishaliki, ba'zan uning ish tutimi, qizi Dildorga bo'lgan munosabati milliy urf-odatlarimiz doirasidan chiqib ham ketadi.

¹Хошимов Ў. Сайланма. Икки жилдлик . Нурли дунё. 1-жилд. – Тошкент: Шарқ, 1993. – Б. 35.

Uyatchanlik ham o'zbekning milliy xususiyati sanaladi. Uyat-andishaning singlisi, ular bir qorindan talashib tushganlar. Andisha va uyat bir-birisiz yashay olmaydi, bir-birini to'ldiradi, taqozo qiladi. Ummatali o'g'li Azizxonning beboshligidan odamlar oldida uyaladi. Ayniqsa, o'g'li to'yi kuni Lutfinisoni kelinlik libosi bilan opqochib ketganidan keyin uyat yukining og'irligidan otaning qaddi bukilib qoladi. To Azizxonning daragi chiqib, mashhur bo'lib ketguncha odamlarning yuziga qarolmaydi, Akbaraliga to'y xarajatlarini olib borib uzr so'raydi. U bolasi tufayli tortayotgan azoblarini, eshitayotgan dashnomlarini o'zini yaxshi tushunadigan rais Rayimberdi tog'aga «uyatga qoldik» (110) degan bir og'iz ibora bilan ifodalaydi. Ana shu uyatchanlik hissi Ummataliga to o'g'li Usmon Yusu'ov qo'lidan ot mukofoti olgunga qadar birovga bola tarbiyasi haqida lom-mim deyishga izn bermaydi. Faqat shundan keyingina Ikromjon bilan Jannat holaga o'g'li Tursunboyni o'ta erkalatib yuborganliklari to'g'risida tanbeh berishga jur'at qiladi.

Uyatchanlik hissi Ikromjonga ham begona emas. Ammo undagi andisha uyatchanlikni doim ham yuzaga chiqavermaydi. Agar e'tibor berilsa, "Qirq besh kun" romanining ilk sahifasidayoq Ikromjon xarakterida uyatning soyasi ko'zga tashlanganini sezish mumkin. Ko'chada uchragan cholning "Arzandaginang o'ynab-kulib yuribdimi?" degan savoli Ikromjon tomonidan javobsiz qoldiriladi. Chunki personaj nutqida ishlatilgan "arzanda" so'zining tagzaminida "tilab olingan" degan ma'nodan tashqari, "haddan tashqari erkatoy, tantiq, ota-onasining gapiga kirmaydigan" degan mazmun ham yashiringan. Buni kichraytirish, erkalash ma'nosini anglatuvchi "gina" qo'shimchasi yanada kuchaytiradi. Ehtimol, bolasining kamchiliklarini ko'rib, bilib yurgan otaning qulog'iga bu ibora kinoya ohangida eshutilgandir? Shuning uchun suhbatdoshining savolini javobsiz qoldirgandir? Darvoqe, bu javobsizlikning ostida yana bir sabab yotadi: ota arzanda bolasining tarbiyasi bilan maqtana olmaydi. Uyida shuncha tartibsizlik va beboshlikka yo'l qo'ygan o'g'ilning ko'cha-ko'yda qanday ish tutishi barchaga ma'lum.

Agar Ikromjon javob berganida maqtanish, faxrlanish bo'lardi. Andisha bunga yo'l qo'ymaydi. Har holda andisha va uyat Ikromjonni odamlar oldida ko'krak kerib, karillab yurishiga yo'l qo'ymaydi. Chiroyli, kelishgan bo'lsa-da, o'g'li Tursunboyning

foydali ish bilan shug'ullanmasligi, o'zini boshqalardan katta olishi, uyida faqat uxlashi-yu, ko'cha sanqib yurishi, o'zi singari bekorchi bolalar bilan ko'p ulfatchilik qilishi, otanasining ga'iga kirmasligi, mensimasligi unga ayon. Shuning uchun qo'shnisi Ummatalining "Ikrom, tabib tabib emas, boshidan o'tgan tabib deydilar, bolangni sal tartibga solib qo'y. Hozir qayirib olmasang, keyin o'zlaringni qiynab qo'yadi" (196) degan so'zlaridan keyin uyatdan "Er-xotin bir-birlarining betlariga qarayolmay qolishgandi" (197).

Xotining o'zlarini oqlash uchun "Gapini qarang-a, birovning bolasini undoq-bundoq deyish oson. Axir Azizxonning qilgan ishlari esingizdan chiqdimi? Hammani jonidan bezor qilgan edi-ku!" (197) degan gapiga ham "Ikromjon indamadi". Yana andisha ustun keldi. U xotiniga "buning hammasiga sen aybdorsan. Sen erkalatyapsan!" deb uni qisdi-qafasga olishi mumkin edi. Ammo Jannat hola kasal, buning ustiga ota Ikromjon vaqtni boy berib qo'ygan, tartibga solishni ertaroq boshlashi kerak edi. Ota buni keyinroq, o'g'li armiyadan qochib unga isnod keltirgandan so'ng bildi. O'zini taftish qilib, Tursunboyning qo'rqqoligi sabablarini izlay-izlay o'zidan to'di: "Ikromjon o'g'lining shu ko'yga tushishini sira o'zidan ko'rmagan edi. Endi bunga iqror bo'ldi. Iqror bo'ldi-yu, alamiga chidolmay ingrab yubordi" (351).

Oxir-oqibat Ikromjonni uyat va andisha yemirib adoyi tamom qildi.

Romanda andishasiz, uyatsiz ota birgina Inoyat oqsoqoldir. U har qanaqa uyat va andishani sariq chaqaga sotib yuboraveradi. U bolalarini o'z xohishi bilan yashashga, ishlashga yo'l qo'ymaydi. Oilada uning amri vojib bo'lishi kerak, o'g'illari chizgan chizig'idan chiqmay, ko'rsatgan yo'lidan lom-mim demay borishi shart. Ammo bu yo'llar na milliy urf - odatlarga, na shariat qoidalariga to'g'ri kelmaydi. Bu bilan oqsoqol hisoblashmaydi. Inoyat oqsoqol shu qadar uyatsiz odamki, agar "mahallada to'y yo aza bo'lsa, o'sha kuni ularning uyida qozon osilmaydi. Oqsoqol maraka o'tguncha qozonning te'asidan ketmasdi, bolalardan uyiga bir-ikki tovoq osh chiqarardi. O'zi qaytishida qiyig'iga ushatilgan burda nonlarni tugib kelardi" (332). To'yda-ku bunga hech kim kulmaydi, chunki to'y mahalla-ko'y uchun qilinadi. Lekin azada bunday qilish uyat sanaladi. Oqsoqol esa uyalmaydi. Risolat ham, A'zamjon ham

otasiga o'xshash uyatsiz va andishasiz bo'lib o'sdilar. Faqat Nizomjon bu illatlardan xoli, xolos.

S.Ahmad o'z qahramonlarining qanday odamlar ekanligini isbotlash uchun andisha, uyat, vijdon so'zlarini hadeb ishlatavermaydi. Usiz ham personajlarning har biri xatti-harakatlari, jesti va mimikasi orqali o'zlarini fosh etadilar. Masalan, Nizomjon dastlab opasi Risolatning gaplari maromidan Dildorga uylanishni taklif qilayotganini anglab, “sherdek bo'kirib o'rnidan turib ketdi. U qalt-qalt titrar, ko'zlari qinidan chiqay deb opasiga o'qrayib qarar edi” (282). Bu yerda Nizomjonning vujudi uyat va andishadan ‘ortlagudek bo'lib turibdi. Sal o'tmay portlaydi ham. Inoyat oqsoqol esa musulmonlikka to'g'ri kelmaydigan bu qiliqlariga juda sovuqqonlik bilan odatdagi ish deb qaraydi. Agar aytganiga unamasa, oq qilishga ishora qiladi. Nizomjon “umrida birinchi marta ota yuziga tik” qarab, uni insofga chaqiradi: “Dada, uyalma sizmi, andisha qilmaysizmi?” (283). O'zida yo'q narsalarni eshitgan oqsoqol esa bir tuki ham o'zgarmay «Xo'p desang, deganing, bo'lmasa...” deb turaveradi.

Bola uchun otadan qarg'ish olishdan og'irroq gunoh yo'q. “Ota qarg'ishi-o'q” degan maqol bor o'zbekda. Oriyatli, andishali Nizomjon yomon bo'lsa-da, otasi Inoyat oqsoqolning qarg'ishidan qo'rqadi. Bunday keskin ruhiy to'qnashuv ro'y bergan vaziyatda S.Ahmad o'zining bor mahoratini ishga solib, insonning taranglashgan psixofiziologik holatini nihoyatda ishonarli tasvirlaydi. Otaning arzimagan masalada oq qilishi tufayli “Yuragining allaqaerida bir nima uzilib ketgandek Nizomjon entikdi. Ko'zlari tinib, olam qop-qora zimistonga aylangandek bo'ldi. Ikki tizzasida darmon qolmay, og'ir kaltaklardan shalayim bo'lib yiqilib o'rnidan turganga o'xshardi” (283).

Bu yerda otaning malomati tufayli o'g'il og'ir psixofiziologik holatga tushsa, Tursunboyning kasofati orqasidan ota-onasi – Ikromjon va Jannat xolalar shunday dahshatli ruhiy qiynoqni boshdan kechiradilarki, ularning uzluksiz davom etgan ruhiy kechinmalari oxiri o'limga olib keladi. S.Ahmad “Ufq” trilogiyasida bolasi tufayli iztirob chekayotgan ikki xil otalarning psixofiziologik qiyofasini milliy ranglarda nihoyatda ishonarli tasvirlagan. Ularning biri Ikromjon bo'lib, ikkinchi tarafda kolxoz raisi Rayimberdi tog'a turadi. Unisi ham, bunisi ham urush tufayli bolasidan judo bo'lgan. Bu judolik dardi ikkovida ikki xil kechadi. Bola o'stirib, dunyoning

rohatlaridan butunlay benasib bo'lgan Ikromjonning yuragini "ilon-chayonlar kemirib yotibdi" (659). U yig'lab ko'nglini bo'shatolmaydi, kulib yayrolmaydi. Tog'aning dardi-hasrati Ikromjonnikidan zarracha kam emas. Yozuvchi har ikki dardkashni bir rakursda namoyish qilar ekan, Ikromjonning vujudidagi o'kinch, afsus, qontalash dog'larga Rayimberdi tog'a qalbidagi taskin, iftixor, sabr-toqat tuyg'ularini qarama-qarshi qo'yadi. Ayni chog'da bu tasvirda o'zbek millatiga mansub ikki metin irodali ota timsoli ham namoyon bo'ladi.

S.Ahmad bu ikki qahramon qiyofasida urushning eng og'ir yillarida millatimiz mentalitetida namoyon bo'lgan asosiy fazilatlarni mujassamlashtiradi. Shulardan biri Nayman to'qayiga ikki jigarini ko'mgan «shonsiz, sharafsiz o'lim topgan» yolg'iz farzandi dardida ich-etini yeb adoyi tamom bo'lgan Ikromjondir. Hayotning bunday ayovsiz sinovlariga qarshi qasdma-qasdiga "Men o'lmayman ham, yiqilmayman ham. Mabodo yiqilgudek bo'lsam, emaklab, sudralib yo'limni topaman"(660) degan qat'iy maqsad bilan yashayotgan Ikromjon Rayimberdi tog'a ko'ziga "allaqanday 'ahlavon, yuragi tog'dek dardni dast ko'taradigan dev bo'lib ko'rinadi".

Rayimberdi tog'a obrazida esa yozuvchi boshidan "Dod deb yig'lasa bo'ladigan ishlar"ni o'tkazgan, biroq rahbar sifatida "yig'lashga haqqimiz yo'q. Biz milt etib yosh chiqazsak, boshqalar faryod urib yig'i boshlashadi. Xalqning ko'zidagi odammiz» (660) deya hadsiz chidam, buyuk sabr-toqat namunasini ko'rsatgan rahbar shaxsni ifodalaydi. Uning gaplari ham, xatti-harakatlari ham, jesti va mimikasi ham o'zbek millatiga xos tom ma'nodagi odam, kamtarin, xalqparvar rahbarga juda mos keladi. Tog'aning dardini aytishdan oldin "bir'as tek" qolishi, "mo'ylovining bir uchini" labiga qimtib turishi, "qoshlarining chimirilib, ko'zlarining g'amgin qisili"shi, yutinib olishi, "ko'z yoshining tomog'iga" oqishi-barchasi raisning ham hazilakam pahlavon emasligidan, ham "shuncha dardni yuragida" ko'tarib, ham odamlarning og'irini yengil qilib yurgan bardoshidan dalolat beradi.

Otalar va bolalar munosabatida o'ziga xos milliy an'analardan biri meros masalasidir. Tarixiy mavzudagi nasriy asarlarda ko'rdikki, merosxo'rlar asosan shahzodalar bo'lib, ular otalarining taxtiga da'vogar bo'lganlar. Ota-bolalar o'rtasidagi ziddiyatlar ana shu meros tufayli ro'y bergan. Zamonaviy mavzuda yozilgan nasriy

asarlarda esa meros muammosi boshqacharoq talqin etiladi. Bunday o'ziga xos talqinni S.Ahmadning "Ufq" trilogiyasidagi Inoyat oqsoqol, N.Norqobilovning "Adadsiz azob", qissasidagi Nodir chol obrazlari misolida ko'rish mumkin.

Inoyat oqsoqol yozuvchining tasvirlashicha, "Buyuk xasis, tengsiz mumsik" (622) odam. Adabiy jamoatchilikning Inoyat oqsoqolni tasvirlashda muallif qora bo'yoqlarni me'yoridan ko'p ishlatgan, mubolag'a kuchayib ketgan degan mulohazasiga S.Ahmad shunday javob bergan edi: "Inoyat oqsoqol obrazi bo'rttirib yuborilgan bo'lsa, men uni atayin shunday qilganman. Azbaroyi o'quvchi shunaqa odamlardan jirkansin deb butun nafratimni o'shanga sochgandim. Ochig'ini aytganda, Inoyat oqsoqol obrazi har qancha mubolag'ani, bo'rttirishni ko'taradi. Bu mubolag'alar o'quvchining g'ashiga tegmasa kerak"¹. Chindan ham, Inoyat oqsoqol yemay-edirmay, kiymay-kiydirmay boylik to''ladi. Buni yozuvchi qadam-baqadam kuzatib, eng maydachuyda detallargacha nazardan qochirmay xasis xarakterini haddi a'losiga ko'tarib tasvirlaydi. Ayni chog'da, haqiqiy realist san'atkor sifatida S.Ahmad o'z qahramonining odamligini, eng muhimi, ota ekanligini ham yoddan chiqarmaydi. Haddan ziyod qora rang ishlatmasin, ayrim e'izodlarda u ham ota, bu ishlarni o'zi uchun emas, bolalari uchun qilayotgani yalt etib ko'zga tashlanadi.

Inoyat oqsoqoldan katta meros qoldi. U jonini jabborga berib, yugurib-elib, kezi kelganda bolalarini, nevaralarini ham, militsioneru soliqchilarni ham qarg'ab yurib bo'lsa-da, to''lagan boyligini bir kunmas-bir kuni bolalariga bo'lib berishni niyat qilgan. U ham boshqa otalar singari farzandlarini yaxshi ko'radi, ammo mehrini hech qachon ochiq - oshkora izhor etmaydi. Uning mehri yuragining tub-tubiga yashiringan, goh-gohida "lip" etib ko'zga tashlanib qoladi. Masalan, o'limi haqida qoraxat kelgan A'zamjonning omon qaytib kelishi e'izodini olaylik. O'g'lini kutib olish uchun vokzalga kelgan Inoyat oqsoqol hassasi bilan odamlarni turtib, vagondan vagonga yuguradi. Demak, u bolasini intiqlik bilan kutaya'ti. Shuning uchun vagondan tushganidayoq ota "ko'zida yosh bilan o'g'lining 'eshonasidan o''di-da, hassasini yerga tashlab, uni quchoqlab oldi. Chol yig'lar edi" (485).

¹Норматов У. Талант тарбияси. – Тошкент: Ёш гвардия, 1980. – Б. 97.

Keyingi holatlarda ham bizningcha, Inoyat oqsoqolni ayblab bo'lmaydi. Negaki, ota – oila boshlig'i sifatida o'z vazifasini bajarya'ti. Bu yerda ayb ko'proq Dildorda, uning o'jarligida. To'g'ri, eri armiyadaligida u Risolat va Inoyat oqsoqoldan ko'p aziyat chekdi, o'zi aytganidek, bu uydan “bir umr qaytmas bo'lib chiqib ketgan” (488). Ammo bunday xursandchilik paytlarida o'zbek millatiga xos bo'lgan xususiyatlar-kechirimlilik, bag'ri kenglik, sabr-qanoat, oxirini o'ylab ish ko'rish fazilatlari Dildorda yetishmaydi. U A'zamjonni o'z uyiga olib ketmoqchi bo'ladi. Shunda oqsoqol bosiqlik bilan “Axir, jon bolam, qancha gina- kudurating bo'lsa, bafurja ga'irarsan. Bugun unaqa qilma. Uyga borsin. Undan keyin sen ham ko'chingni olib kelasan. Mana ering. Er degan izvoshning oldingi g'ildiragi bo'lsa, xotin keyingi g'ildiragi” deydi, otaning bu gaplarini har qanday aqlli odam inkor qilolmaydi. Yoki to'plagan boyligining yonib ketganidan qolganini o'g'illariga bo'lib berish uchun huzuriga chaqirganda ham Inoyat oqsoqolda chin otalik alomatlari ko'zga yaqqol tashlanadi. O'lim to'shagida yotgan ota o'g'illarini huzuriga chaqiradi. “Soqollari, qosh-ki'riklari kuyib ketgan, yelkalari, bo'yin va qo'llari bint bilan tang'ib tashlangan oqsoqol bolalarini ko'rib boshini sal ko'tardi. Uning sanoqli daqiqalari qolgandi. Bolalaridan ko'ngil uzolmay yo'lga ko'z tutib yotgandi”. Ota bolalarini yaqiniga chorlab zo'r kuch bilan tovush chiqardi:

–Tut tagida sandiq ko'milgan. Ikkoving bo'lib ol. Isrof qilma. Yoniga qo'sh. Opangga hech narsa berma. Yaramas eri bor. Hukumatga aytib qo'yadi.

Oqsoqol shu gapni aytdi-yu, tildan qoldi” (622).

Shuncha realistik tasvirdan keyin yozuvchi uni obdon qoralashga tushib ketadi. Oqsoqolning otalik burchini bajarib, “emay, ichmay, yedirmay, ichirmay yiqqan boyligi, cheksiz davlati”ni merosxo'rlariga topshirganini ham esdan chiqaradi-da, “Mol-dunyo orttirib o'z merosxo'riga to'shirolmay ketayotgan kishining o'lishi qiyin bo'ladi. Oqsoqolning ham jon berishi qiyin bo'ldi. Yashab yasholmasdi, o'lib o'lolmasdi” (622) deb yozadi. Yaxshiyam oqsoqol tildan qolgan edi. Bo'lmasa, yozuvchiga “boyligimni begonalarga qoldirmadim, merosxo'rimga topshirdim-ku, nega meni yana so'kasiz, baraka topgur!” deb ta'na qilgan bo'lardi. Inoyat oqsoqol yaxshimi, yomonmi, ota sifatida o'z vazifasini bajardi. Agar u chindan ham g'arazguy, o'g'illariga bemehr bo'lganida gapiga kirmay ketib qolgan, holidan biror marta ham xabar olmagan o'g'li

Nizomjonga merosni ravo ko'rmadi. Demak, u o'zi jahl ustida oq qilgan shu o'g'lini ham yaxshi ko'radi, uning ertasini o'ylaydi.

Merosni qanday bo'lish va sarflash merosxo'rlarning ishi deymiz-da, yana bir boylik egasi, xasis ota Nodir chol obraziga murojaat qilamiz. Normurod Norqobilovning "Adadsiz azob" qissasi¹ qahramoni Nodir chol xasislikda Inoyat oqsoqoldan zarracha qolishmaydi. Inoyat oqsoqol-ku boyligini tinimsiz mehnat, yugur-yugur qilib, 'eshona teri hisobiga to'di. Nodir chol esa tekinga bir xum tilla egasi bo'ldi. Qo'shnisi kasalvand Norqo'zi polvonga qaragani evaziga uning boyligini qo'lga kiritdi. Ammo bu xazina unga ham vafo qilmadi.

Nodir cholning uch o'g'li, ikki qizi bor. Inoyat oqsoqol kabi uning o'g'illari otasini tashlab ketmagan, ular o'rtasida keskin qarama-qarshilik ham yo'q. Bolalari, nevaralari atrofini qurshagan. Faqat otaning ko'nglini tushunmaydilar, to'g'rirog'i, tushunishni istamaydilar. Cholning to'shagi yolg'iz, uylanishni xohlaydi. Lekin o'g'il-qizlari otasining cheksiz qo'y-qo'zilaridan tashqari yashirib qo'ygan boyligi borligini ham gumon qiladilar. Shuning uchun bu boylikka begona ayolning ega chiqishini istamaydilar. Qissada milliy odatlarimizdan biri – beva qolgan otani uylantirish aqlli farzandlarning burchi ekanligi ifodalanadi. Shariat shartlariga ko'ra ham otaning oldidan bir o'tib qo'yish, ya'ni uning uylanishga xohishi bormi-yo'qligini so'rash kerak bo'ladi. Nodir cholning o'g'illari esa ota ko'nglini olish, rozi qilish unga yaxshi qarash, xohlagan ishini qilishga imkon yaratish, betob bo'lib qolsa, atrofida 'arvona bo'lishda deb biladilar. Xullas, Nodir chol sezadiki, bari bolalarining "dardi mol-dunyoda, ko'ngli bilan esa birortasining ishi yo'q". Shu sabab bu mehrsiz bolalariga boyligini berishni istamaydi. "Shularga beramanmi? Toki ko'zim tirik ekan, xazina tugul, tirriq bir qo'zimniyam bermayman bularga!" (179) deb ahd qiladi chol va niyatiga yetadi. Ismsiz darada olamdan o'tib, meros egasiz qolib ketadi. Endi masalaga milliylik nuqtai nazaridan yondashib ko'raylik: kim "Buyuk xasis, tengsiz mumsik" bo'ladi? Merosni o'g'illariga topshirib, vasiyat qilib o'lgan Inoyat oqsoqolmi yoki to'plagan boyligini "O'zidan boshqa hech kimning bilishini ham, ko'rishni ham istamay, yuragida o'sha

¹Норқобилов Н. Овул оралаган бўри. Қиссалар. – Тошкент: Шарқ, 2005 (мисоллар шу нашрдан олинди ва саҳифаси кўрсатилди).

tanish his-qizg'anchilik" (167) tufayli bolalarini merosdan mahrum qilgan Nodir cholmi?

O'lim nafaqat odamlar, balki barcha tirik organizmlarga taalluqli bo'lib, u umuminsoniy xarakter kasb etadi. Ammo marhumni dafn qilish marosimi har bir millatning o'ziga xos urf-odatlariga asosida o'tkaziladi. "Ufq" trilogiyasida ikki xil ota va bir o'g'ilning o'limi tasvirlangan. Qochoq Tursunboyning o'limi ta'ziyasiz, odamlarsiz, duoi-fotahasiz, jabrdiyda otaning yig'lab-yig'lab qo'ltiqtayog'i bilan go'r qazib ko'mishi bilan yakunlanadi. Ota-onasining sha'niga dog' tushirib, yuragini kuydirib ketgani uchun qabri ham yonib ketdi. Otasi Ikromjon asrandi o'g'li Nizomjonning qo'lida ufqqa ko'z tikkanicha olamdan o'tdi. Uni dafn etish marosimi tasvirlanmasa ham o'quvchi cheksiz izzat-ikromga loyiq otaning ta'ziya marosimi qanaqa o'tishini tasavvur qila oladi. Tursunboyning o'limi otaga isnod keltirdi, Ikromjonning o'limi o'g'liga (Nizomjon) iftixor, shon-shuhrat va obro' bag'ishlaydi.

Trilogiyaning "Ufq bo'sag'asida" nomli uchinchi kitobida Inoyat oqsoqolning o'limi batafsil tasvirlangan. Otaning o'limi uch bolasiga uch xil ta'sir qildi. Risolat zarracha qayg'urmadi, "o'likka araz qilib, voy otam deb sochini yozib yig'lamadi". "A'zamjonning diydasi qattiq, ko'ziga yosh kelishi qiyin edi", yig'lamadi. Faqat Nizomjongina "piq-piq yig'lardi". Ammo bu ota jasadi tepasidagi alamli ko'z yoshimidi, onasini zor qaqshatgan, bolalarining boshiga so'ngsiz kulfatlar solgan ota o'tkazgan sitamlardan silqigan yoshlarning davomimidi, bilish qiyin edi» (622). Otadan ayrilish birorta bolaning na hayotida, na ruhiyatida o'zgarish yasamadi. Aksincha, u qoldirgan boylik A'zamjonni jinoyat sari yetakladi. Otasining odamlarni norozi qilib topgan boyligi unga ham vafo qilmadi. Bularning barchasini S.Ahmad xalqimizning mayitni dafn etib bo'lgandan keyin so'raladigan "marhum qandoq odam edi?" degan savoliga beriladigan javobida g'oyat ta'sirli ifodalab beradi. Savoldan so'ng "Olomon bir nafas jim qoldi. Qabr sukunati ham bir bo'ldi, bu sukunat ham bir bo'ldi. Oxiri birov past ovoz bilan "yaxshi odam edi", deb aytdi. Piq etgan tovush keldi. Bu dadasining dunyoga kelib qilgan chin ishiga, yashagan umriga berilgan sovuqqina baho edi" (623).

Nizomjon nuqtai nazari singdirilgan ushbu parchada odamlarning marhum haqidagi tasavvuri mujassamlashgan.

Aslida qabr tepasida tiriklar ham o'z-o'ziga baho beradilar. Chunki, har qanday shaxs bandai ojiz sanaladi va bugun bo'lmasa boshqa bir kuni o'zi ham ana shu marhum singari o'lim sharobini sipqorishini anglab yetadi. Marosim tugaguncha, barcha rasm-rusumlarni kuzatib turgan odam o'zining kechagi kuniga, qilmishlariga razm soladi, qalbini taftish qiladi.

Odil Yoqubovning vafotidan so'ng chop etilgan ilk asari "Osiy banda" to'plamiga kirgan "Qarnoq" asarida esa yozuvchining bolalalik yillaridagi xotiralari realistik miqyosda aks etadi. Agar yozuvchi ona timsolini yoqimli xotiralar bilan zikr etsa, bobosi haqidagi fikrlari tanqidiydir. Bu haqda adabiyotshunos Qozoqboy Yo'ldoshev quyidagicha yozadi: "Kunbotish ellari adabiyotida o'z yaqinlarining nuqson va kamchiliklarini ochiq yozish an'anasi bor. M.Gorkiy, F.Kafka, J.Joys ijodida bu hol, ayniqsa, yaqqol ko'zga tashlanadi. Lekin o'zbek yozuvchilari orasida yaqinlarining kamchiliklarini ochiq tasvirlash odati bo'lmagan. O.Yoqubov bu borada ham novatorlik qildi: esdaliklarida otasi, bobosi, amakilarini qanday ko'rgan bo'lsa, o'shanday ko'rsatdi"¹. "Qarnoq", "Turg'unlik yillarida", "Rostgo'y", "Osiy banda" asarlari esdaliklar shaklida yozilgan bo'lib, yozuvchi nafaqat yaqinlari, balki o'zi haqidagi o'rinlarda ham o'z-o'zini tanqid qilish yo'lidan boradi. Bu esa "adibning realizmi" shafqatsizligidan emas, "balki tasvir realligi shafqatsiz ekanligi"dan dalolat beradi.

Talantli yozuvchi Shoyim Bo'taevning "Sho'rodan qolgan odamlar"² qissasida ana shunday evrilish jarayoni murakkabliklari bilan haqqoniy aks ettirilgan. Asarning asosiy qahramonlari hayotini "Umr bo'yi 'oliz qo'riqchisiga o'xshab bitta tayoq ushlab" o'tishga bag'ishlagan "eskidan qaysar, yakkafe'l odam" bo'lgan Nazoratchi bilan "otasining o'zidan ham, kasb-koridan ham ichida nafratlanadi"gan (312-372-betlar) yolg'iz o'g'il Toshmurodlardir. Ota-bola bo'lsa-da, ularning ikkovi ikki dunyo, bir-biriga zarracha mehri yo'q. Ular o'rtasida qolgan ayolga qiyin. U eri bilan bolasini yarashtiro olmay, hatto o'g'lini kuta-kuta uni ko'rolmay olamdan o'tdi. Bu paytda bolasi Toshmurod otasi ishlaydigan qamoqxonada yotardi, Nazoratchi uchun Toshmurod o'g'il emas, shunchaki "96-mahbus" edi.

¹ Қ.Йўлдош. Тафаккур ва туйғу ёлкини // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2012. 19 октябрь. №42.

²Бўтаев Ш. Ҳаёт. Қиссалар. — Тошкент: Шарқ, 2000 (мисоллар шу нашрдан олинди ва саҳифаси кавс ичида кўрсатилди).

Qissaning “Ota va bola” deb nomlangan ikkinchi qismida adib qisqa, lo’nda epizodlarda Nazaratchi bilan Toshmurodning astar-avrasini ag’darib ko’rsatadi. O’quvchi ko’z o’ngida Nazaratchi adabiyotshunos A.Rasulov to’g’ri ta’kidlaganidek, avvalo, “burch, vazifa kishisi, sho’ro mafkurasi, siyosati tarbiyalagan manqurt, qalbi ko’r odam” (445) qiyofasida namoyon bo’ladi. O’limi oldidan xotining so’nggi tilagini bajarish uchun 96-mahbusni olib kelgan Nazaratchi “darvozadan kirar-kirmas hovlida qandaydir boshqacha harakat ham borligini ‘ayqadi”. Qo’ni-qo’shnilar, mahalla ahli shu yerda, har biri qandaydir ish bilan band. Uy ichida esa, “oq ro’mol o’ragan uch-to’rtta ayol. Bunday marosimlarda umuman qatnashmagan Nazaratchi urf-odatlarga aralashmay bir chetda serrayib, 96-mahbusdan ko’zini uzmay turaveradi. Hatto mahalla kayvonisining “Ustingizdagi anavu shinelu kamarlaringizni yechib tashlab, to’n kiying, belbog’ bog’lang, tayoq ushlang” degan taklifiga “keskin ohangda: – mumkinmas!” deb javob beradi (422). Chunki, u xotining ta’ziasiga emas, balki bu yerga 96-raqamli mahbusni nazorat qilib turish uchun kelgan. Unga yig’lashdan, odamlarning ta’ziasini qabul qilishdan ko’ra to’shriqni bajarish muhimroq. Nazaratchining fikri-yodi “To’qson oltinchi”ni eson-omon joyiga yetkazib qo’yib, boshliqqa “dolojit” qilish, undan rahmatnoma eshitish”da edi (428).

Biroq bevaqt kelgan o’lim, uni ko’mishga hech vaqosi bo’lmagan odamga qo’ni-qo’shnilar, mahalla-ko’yni beminnat yordami, xotining yigirma yil ko’rishmagan akasi, o’zining yuz ko’rmas bo’lib ketgan ukasining tahziyaga yetib kelib, oralarida hech narsa o’tmagandek quchoqlab ko’rishishlari, ko’ngil so’rashlari “diydasi qotib ketgan” Nazaratchining ko’nglini yumshatmasligi mumkin emas edi. Undagi odamiylik sari o’zgarishni Sh.Bo’taev “ikki tomchi yosh” detali bilan isbotlaydi. “Oppoq kafanga o’ralgan jasad sirg’alib, go’rkov bilan odamcha (marhumaning akasi – F.K) qo’li” dan o’tib qabrga kirganida shu paytgacha ko’zida qatra yosh ko’rinmagan “nazaratchining ichi uzilib ketganday bo’ldi. U, yo’q, ketma, degisi keldi. Ko’zlaridan ikki tomchi yosh dumalab tushdi. Ikki tomchi yosh...” (430).

Shu ikki tomchi yosh Nazaratchining vujudidagi kirlarni, gina-kudurlarni, qahrg’azabni, boshqalarni mensimaslik kayfiyatini, xullas, ko’nglidagi barcha yomonliklarni yuvib ketdi. Natijada uning ichi negadir bo’shab qolganday tuyulardi.

Ichini to'ldirib turgan narsalarning birortasiyam esiga tushmasdi-qamoqxona, boshliq, smena... barchasi yodidan ko'tarilib ketgandi. Burch, vazifa, ma'suliyat ... yarim chaqalik ahamiyati yo'q edi hozir. U qabr yonida muk tushib, haykaldek qotib o'tiraverdi" (431).

Yozuvchi Nazoratchi tabiatida ro'y berayotgan o'zgarishlarni tashqi tomondan milliy manzaralarni ifodalash (qabriston, lahad, oq kafan, tilovat, jimjitlik, qabrdan olingan bir hovuch tu'roq kabilar), ichki tomondan personajning psixofiziologik ruhiy holatini ("shu choqqacha hech ko'rilmagan charchoqni his" etishi, ichining bo'shab qolganday tuyulishi, ishining, umuman tashqi dunyoning esidan chiqishi, kaftidagi tuproqni g'ayri ixtiyoriy ravishda" g'ijimlashi) tahlil etish orqali ochadi. Shu paytda u o'ziga «Men kimman? Nima qilib qo'ydim? Xotinim mendan bir og'iz shirin so'z eshitdimi? Ro'shnolik ko'rdimi? O'g'lim-chi?» deb savol berayotgan, ularga javob izlayotgan bo'lsa ajabmas.

Ana shunday jismoniy falajlik, ruhiy karaxtlik paytida orada har qancha dilozorlik o'tgan bo'lmasin, hamdardlik odamlarni bir-biriga yaqinlashtiradi. Shuning uchun Toshmurodning "Turing..." degan siniq tovushini eshitib, dastlab boshini ko'targan Nazoratchi keyin o'zini tutolmay yig'lab yubordi". "Bu yig'i ikki tomchi yoshdan ham qudratliroq edi. Unisi birgina Nazoratchining ko'nglidagi kirlarni yuvgan bo'lsa, bunisi ota-bola o'rtasidagi barcha qora dog'larni, nafratni yuvib yubordi, ikki qutbni birlashtirdi. Jabrdiyda, kamsuqum, mehribon onaning o'limi ikki raqibni yarashtirdi. Ota va bola bir-biriga suyanishib qabr tepasida «ancha vaqt o'tirishdi».

Bir mahal bolasining "Ota, yuring endi-i" degan ovozi eshitib "Nazoratchi chaqmoq urganday seskanib tushdi". Chunki, ko'p yillardan beri ota bolasining bu qadar mehrli ovozi, "ota" degan iliq so'zini eshitmagan edi. Bu ovoz Nazoratchining yuragida farzandiga nisbatan ulkan muhabbat, otalik mehri va g'ururini uyg'otib yubordi. Endi bu ovozga javob bermaslik mumkin emasdi. Lekin ilgorigidek dag'al, qahrli tovush va nigoh ham bu yerda ketmaydi. Bu sehrli ovoz ta'sirida "Qult etib yutindi-da: – Hozir-ir, – dedi itoatgo'ylik bilan va bu so'zni o'zi yana bir bor eshitib ko'rishni istayotganday takrorladi, – Hozir-ir, o'g'lim..."

Marhumaning o'limi Nazoratchi va Toshmurodlarning hayotida ham, ruhiy-ma'naviy olamida ham tubdan o'zgarish yasadi. Ular qabristondan butunlay boshqa odam – mehr-oqibatli ota-bola bo'lib qaytdilar.

XXI asr boshlariga kelib ushbu muammo talqiniga oid yana bir qancha yangi asarlar dunyo yuzini ko'rdi. Yosh iste'dodli yozuvchilar Ulug'bek Hamdam, Zulfiya Qurolboy qizi va boshqalarning roman, qissa va hikoyalarda “shafqatsiz realizm” an'analari yangi sharoitda o'zgacha tarzda davom ettirilayotgani ko'zga tashlanadi.

Iste'dodli yosh yozuvchi Ulug'bek Hamdam asarlarida inson ruhiyati bilan bog'liq turli jarayonlar, xarakterlar o'rtasidagi murakkab munosabatlar, ziddiyatlarni o'ziga xos tarzda ifodalash uslublarini kuzatish mumkin. Yozuvchi asarlarida shaxs masalasiga ijtimoiy ham ilohiy ta'limotlar asosida yondashadi. Uning “Muvozanat” romanida ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy masalalar qatori azaliy muammo – ota-bola munosabatlari davr ijtimoiy-g'oyaviy ruhiyati bilan chambarchas bog'liq tarzda talqin etiladi. Asardagi Amirning ongsiz e'tiqodi, taqvoga mukkasidan ketishi oqibatida qalbida o'z otasi va tug'ishganlariga nisbatan nafrat uyg'ona boshlaydi. Hatto, otasini oshkora tarzda imon-e'tiqodi sustlikda ayblaydi. Ota-bola o'rtasidagi ziddiyat tobora chuqurlashib fojeiy intiho tomon boradi. Yozuvchi yangi davr ostonasida jamiyatda ro'y bergan, samarasiz yakun to'gan g'oyaviy buxronni Amirning ruhiy holati, fojiali taqdiri bilan bog'laydi. Asardagi xarakterlar munosabati, shaxs jumbog'i, inson tabiati va ruhiy olamining sinoatlari milliy o'ziga xos badiiy talqinlarda namoyon bo'ladi. Undagi otalar va bolalar muammosi, shaxs fojiasining ildizi o'sha davr ijtimoiy maydonida bir ko'tarilib sho'ng'igan g'oyaviy-mafkuraviy masalalar qobig'iga o'raladi.

Iste'dodli adiba Zulfiya Qurolboy qizining “Tafakkur”¹ deb nomlangan hikoyasida ham otalar va bolalar muammosining milliy o'ziga xos talqinlarini ko'rish mumkin. Hikoyada mustabid tuzum muhitidagi bir o'zbek oilasining qismati, ziddiyatlarga to'la turmushi aks etadi. Asardagi ota-Dovulboy-“Sharq otaligi”ga xos xarakter. O'g'il Tangriberdi shaxmat sohasida noyob iste'dod egasi. Ota o'g'lining bu iste'dodini “hazm” qilolmaydi. U o'zicha o'g'lining kelajagini o'ylab, shaxmatga “non bermaydigan ermak” deb qaraydi. Xatto, o'g'li musobaqalarda qo'lga kiritgan

¹“Ёшлик” – Тошкент, 2004. -№ 3 (195). – Б. 31-45.

yorliqlaru shahmat taxtasini yoqib yuboradi. Ota o'g'li Tangriberdining ota meros tegirmonni yurgizishini xohlaydi. O'g'lining uylanish bilan bog'liq taqdirini ham otaning o'zi hal qiladi. Otaning shafqatsizligi, o'jarligi, mustabid tuzumga xos ijtimoiy nohaqliklar tufayli o'g'il baxtsiz va nogiron qismat egasiga aylanadi.

Ammo o'g'il biron marta achchiq taqdiriga sababchi bo'lgan otasiga qarshi bormaydi, isyon qilmaydi. O'quvchi otaning shafqatsizligidan ranjiydi, o'g'ilning qismatiga achinadi. Lekin ota muhtojlik balosidan qo'rqadi. Chunki u hayotda ko'p muhtojliklar ko'rgan. Tosh chaynagan davrlari o'g'lining-da boshiga tushmasligini xohlashi bois otaning ham harakatlariga haq berish joizga o'xshaydi. Nohaq tuzum – “mudhish qudrat” hosilasi bo'lgan nogiron farzand qoshidagi yana otaning tortgan iztiroblari o'quvchini o'yg'a toldiradi. “Bu xil harakatlar ortida odamlarni qaramlikka, faqat “qorin g'ami”ga mahkum etgan qudratli kuch turibdi. Ongli kitobxonning fikri-xayoli-g'azabi o'jar, toshbag'ir, beshafqat qariyaga emas, oxir-oqibat ana shu “mudhish qudrat - kuch”ga yo'naltiriladi”². Hikoyada muammoning ana shu kabi murakkab qirralari, davr ruhiyati, inson umrining turfa ko'rinishdagi ziddiyatlari tabiiy, o'zbekona lavhalarda talqin etilganligini kuzatamiz.

Yaqin o'tmishimiz, yahni sotsialistik tuzumning qulashi yillari haqida hikoya qiluvchi Erkin A'zamning “Shovqin” romani zamirida milliy o'ziga xoslik, millat qiyofasi, millatning kelajagi kabi masalalar turadi. Yozuvchi voqealarni xoh roviy, xoh qahramon tilidan bayon qilsa ham kinoya-kesatiq, piching ohangi sezilib turadi. Otalari xatto kim ekanligini bilmaydigan Vika va shunga o'xshaganlarning betartib hayoti, o'zbek bo'la turib farzandlarining boshqa millat kishisi bilan turmush qurganligi, uylanganligi bilan “faxrlanadigan” baynalmilalchi chol, “bepoyon yurt”ga tirikchilik vajidan ketib o'sha yoqdagilarning kepatasiga kirgan Tosha – Toshmurodlarning qiyofalari bilan tanishgan kitobxon ko'nglida achinish, g'azab hislari uyg'onadi. Fidel-Farhod, Gulya-Gulgun, Sashka-Sobir kabi ismlarning qo'yilishi ham zamonadagi siyosat oqibati ekanini yozuvchi mahorat bilan tasvirlaydi.

Professor Abdug'afur Rasulovning ushbu roman haqida “Shovqinot bandilari” nomli maqolasida Erkin A'zamning yozuvchilik mahorati haqida quyidagicha

²Норматов У. Тафаккур ёғдуси (Адабий-танқидий эсселар) – Тошкент: Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети. 2005. –Б. 94.

to'xtalgan: "Hayotni ko'rish, odamlarni bilish – boshqa, ko'rgan-bilganlarni yozish, tasvirlash – boshqa. Xudo yarlaqagan odamgina yozish istehdodiga ega bo'ladi. Yozilgan asarni hamma ham qiziqib o'qiydi-yu, ammo kamdan-kam odam yozish azobi, mashaqqatini his qiladi. Yozadigan ko'p, betakror yozadigan nihoyatda kam. Erkin A'zam – betakror uslubli yozuvchi. Uning "xati"da zarda, piching, dangallik, so'zlarning atayin hammaboplarini tanlash seziladi. Ajab, oddiy, bejamsiz yozuv asosida go'zal xulosa, zalvorli mazmun paydo bo'ladi"².

O'zbek xalqiga xos bo'lgan urf-odatlar, qadriyatlar, marosimlar, muomala – munosabatlar tasviri orqali har bir badiiy asarda ilgari surilgan g'oya va ko'tarilgan muammoni milliy o'ziga xoslik bilan ifodalash mumkin. Bu milliylik xarakterni, vaziyatni, holatni tasvirlashda har bir adibning o'zigagina tegishli uslubni shakllantiradi. Bunday uslubning rang-barangligi va o'ziga xos tomonlarini otaxon yozuvchimiz Said Ahmadning "Ufq" trilogiyasi, hozirgi o'zbek nasrining atoqli va sermahsul vakillari Normurod Norqobilov, Shoyim Bo'taev, yosh yozuvchilar Ulug'bek Hamdam, Zulfiya Qurolboy qizi kabilarning asarlari misolida ko'rib chiqdik. Amin bo'ldikki, har bir adib bir xil muammoni yechishda o'z dunyoqarashi, badiiy iqtidori, talant darajasi va hayotiy tajribasi nuqtai nazaridan kelib chiqib yondashadi.

Badiiy adabiyotning bosh ob'ekti inson ekan, uni mukammal tarzda tasvirlash yozuvchining yuksak san'atkorlik darajasini belgilaydi;

Konflikt badiiy asarda voqelikni harakatga keltiruvchi motordir. Bu motorni yurgizish va unga kuch-quvvat bag'ishlash yozuvchining xarakter yaratish mahorati bilan belgilanadi. Xarakterning shakllanishida muhitning roli nihoyatda katta ahamiyatga egadir. Mirzo Ulug'bekning fojiasiga, Abdullatifning parvozi-yu inqiroziga, Azizxonning shon-shuhrati-yu, Tursunboyning bekafan o'limiga ular yashagan muhitning ta'siri kuchli bo'lganligini mazkur xarakterlar tahlilida ko'rildi;

Otalar va bolalar muammosi o'zbek nasrida o'ziga xos milliy an'analarimizga mos ravishda talqin etildi. Milliylik zamon va makon tasvirida, qahramon ismi yoki tashqi qiyofasidagina ayon bo'lib qolmaydi. Umuminsoniy xarakterga ega bo'lgan

² Расулов А. Шовкинот бандилари // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2012. 6 январь, № 1. (4140)

meros, o'lim, oilada er va xotinning munosabati kabi qadriyatlar milliy urf-odatlar irmog'idan suv ichib boyiydi;

Badiiy asarda muammoning qo'yilishi va yechimi ijodkorning o'ziga xos uslubi bilan belgilanadi. Qo'yilgan muammoning to'g'ri va hayotiy tarzda hal etilishi asarda yaratilgan xarakter hamda konfliktning tabiiyligiga bog'liq.

Tayanch so'zlar:

Milliylilikning personajlar portretida aks etishi, o'zbek millatiga xos urf-odatlar, marosimlar tasviri, millatimizga xos andishalilik, oila nomusini muhofaza eta bilish, bola tarbiyasida otaning o'rni va onaning roli, "Ufq" romanida otalar va bolalar, Shoyim Bo'taevning "Sho'rodan qolgan odamlar" qissasi, Zulfiya Qurolboy qizining "Tafakkur" hikoyasida otalar va bolalar muammosi.

Adabiyotlar:

1. Aliev A. Istiqlol va badiiy meros. – Toshkent: O'zbekiston, 1997. – 272 b.
2. Aristotel. Poetika. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1980. –150 b.
3. Badiiy ijod haqida. – Toshkent: O'zdavnashr, 1960. – 274 b.
4. Xolmurodov A. Odil Yoqubov romanlarida psixologizm: Filol. fan. nomzodi ... diss. – T., 1991.
5. Xolmurodov A. O'zbek qissachiligi: taraqqiyot muammolari (XX asr so'nggi choragi): Filol. fan.dokt ... diss. avtoref. – T., 2008.
6. Sattorova G. 1990 yillar o'zbek hikoyachiligida milliy xarakter muammosi: Filol. fan. nomzodi ... diss. – T., 2002.
7. Ahmad S. Ufq. Trilogiya. – T., Adabiyot va san'at, 1976. – 687 b.
8. Bo'taev Sh. Hayot. Qissalar. –T., Sharq, 2000. – 447 b.

XULOSA

Badiiy adabiyot paydo bo'lganidan buyon uning asosiy ob'ekti hisoblangan inson hayotiga doir turli muammolar doimiy yo'ldosh bo'lib kelayotir. Shulardan biri otalar va bolalar (keng ma'noda ajdodlar va avlodlar) o'rtasidagi munosabatlar masalasidir. Insoniyat turmushi yoki jamiyat taraqqiyotida yuz bergan o'zgarishlarning barchasi kekxa avlod bilan o'sib kelayotgan yosh avlod o'rtasidagi kelishmovchiliklar natijasidir. Bu jarayon badiiy adabiyotda aks etmasligi mumkin emas. Otalar va bolalar o'rtasida yuzaga kelgan turli munosabatlarni ifodalash badiiy adabiyotning xuddi hayot va o'lim, yaxshilik va yomonlik, muhabbat va nafrat singari doimiy muammolaridan biridir.

Ijtimoiy hayot va taraqqiyotning o'zak masalalaridan hisoblangan otalar va bolalar muammosi o'z tarixiy asoslariga ega bo'lib, dastlab qadimgi adabiy, diniy-falsafiy manbalar, xalq og'zaki ijodining turli janrlari va mumtoz adabiyotda ijtimoiy - siyosiy, mafkuraviy - axloqiy, ruhiy-ma'naviy omillar asosida namoyon bo'lib keldi.

Misolga olingan manbalarda ijodkorlar o'z davri ijtimoiy o'zgarishlaridan kelib chiqib, muammoga turli aspektlarda yondashganligi aniqlandi:

XX asr boshidagi adabiy jarayonni boshqargan jadid adabiyoti namoyandalari millat hayotiga doir dolzarb axloqiy, ma'naviy-ma'rifiy g'oyalarni har xil qiyofadagi otalar va bolalar munosabatlari aks etgan she'riy, nasriy va dramatik janrlardagi asarlari orqali ifodaladilar;

O'tgan asrning 20-30-yillariga kelib, siyosiy-ijtimoiy jarayon ta'sirida, eskilik va yangilik kurashi o'laroq, ota-bola timsollari bir-biriga sinfiy dushman tarzida badiiy talqinga olib kirildi;

50-80-yillar adabiyotida kommunistik partiya tarbiyasini olgan yosh avlodning yanada "faollashib", ota-bobolarini konservativ kuch tarzida inkor etishlari, milliy-ma'naviy qadriyatlardan ko'z yumish holatlari aks ettirildi;

XX asrning 90-yillari o'zbek nasrida otalar va bolalar muammosi o'ziga xos yangi talqinlarda namoyon bo'la boshladi. Ijtimoiy tuzum inqirozlarining turli ko'rinishlari, ko'ngilda yuz berayotgan botiniy ziddiyatlar, davr mafkurasining nohaq tamoyillariga sadoqatli qiyofalar va ular bilan kelisha olmaydigan yoshlar

munosabatlarining o'ziga xos talqinlari shu davr ijodkorlari asarlarida muhim o'rin egalladi;

XXI asr boshlariga kelib yosh iste'dodli yozuvchilar ijodida muammoning milliy o'ziga xos jihatlari – konfliktlar tasvirida mentalitetga xoslik, muammoga milliy azaliy an'ana va qadriyatlar ta'siri, ota-bola xarakterlari o'rtasidagi ziddiyatlarni keltirib chiqargan omillarning oshkora tahlili, muammo yechimidagi milliy ruhiyat bilan bog'liq murakkabliklar yangicha talqinlarda namoyon bo'layotganligi alohida tadqiq talab etishi bilan xarakterlidir.

Otalar va bolalar o'rtasidagi ziddiyatlar millati, irqi va dinidan qat'iy nazar dunyodagi barcha xalqlarga xos muammo bo'lib, Sharq va G'arb adabiyoti o'ziga xos an'ana va tasvir usullariga ega ekanligiga qaramay, umuminsoniyatga xos azaliy muammolar yechimini tasvirlashda muhim mushtarak jihatlar mavjudligi kuzatildi.

Otalar va bolalar muammosi o'zbek adabiyotida o'ziga xos milliy an'analарimizga monand tarzda talqin etilishi, muammoning qo'yilishi va yechimida ijodkorning uslubiy o'ziga xosligi muhim o'rin tutishi ilmiy-nazariy tahlillar asnosida namoyon bo'ldi.

Taraqqiyotning muhim asoslaridan biri bo'lgan otalar va bolalar munosabatlari o'zbek xalqi ijtimoiy hayoti va adabiyotida ham o'ziga xos milliy qirralari bilan doimiy muammo sifatida yashayveradi.

M U N D A R I J A

SO'Z BOSHI

FOLKLOR ASARLARIDA OTA-BOLA MUNOSABATI.....

**YOZMA ADABIYOT NAMUNALARIDA OTA-BOLA MUNOSABATI
IFODASI.....**

**JAHON ADABIYOTI NAMUNALARIDA OILAVIY MUNOSABATLAR
TASVIRI.....**

JADID ADABIYOTIDA OTA-BOLA MUNOSABATI

**TARIXIY MAVZUDAGI ASARLARDA OTALAR VA BOLALAR
MUAMMOSINING YORITILISHI.....**

ZAMONAVIY ASARLARDA MUAMMONING REALISTIK TALQINI

KONFLIKT, XARAKTER VA MUHIT TASVIRI.....

MILLIY O'ZIGA XOSLIK VA YOZUVCHI USLUBI.....

XULOSA.....

KIYIKBOEV FOZILJON

Andijon viloyati Paxtaobod tumanida tavallud topgan. 1983 yilda Farg'ona davlat pedagogika instituti (hozirgi Farg'ona davlat universiteti) O'zbek filologiyasi fakultetini imtiyozli tamomlagan. Andijon viloyati Paxtaobod tumanidagi 30-o'rta maktabda o'qituvchi, direktor lavozimlarida ishlagan. 1991 yilda "O'zbekiston xalq ta'limi a'lochisi" unvoni bilan taqdirlangan. 2003-2005 yillarda O'zbekiston xalq demokratik partiyasi Paxtaobod tuman Kengashining birinchi kotibi, 2005 yilda Andijon davlat universiteti ma'naviy-axloqiy tarbiya bo'limi boshlig'i lavozimlarida ishlagan. 2007-2010 yillarda Andijon davlat universiteti aspiranturasida tahsil oldi. 2011 yilda professor Yo'ldosh Solijonov rahbarligida "O'zbek nasrida otalar va bolalar muammosi: genezisi, realistik talqini" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasiga ega (2012).

F.Kiyikboev o'ttizdan ortiq ilmiy, ilmiy-ommabop, ilmiy-uslubiy maqolalar muallifi. Turkiya, Rossiya (Velikiy Novgorod shahri), Ozarbayjon davlatlarining ilmiy jurnallarida maqolalari chop etilgan, xalqaro va respublika, viloyat ilmiy anjumanlarining faol ishtirokchisi.

Hozirgi kunda Andijon davlat universiteti O'zbek adabiyoti kafedrasining katta o'qituvchisi lavozimida ishlamoqda.

